

2000

IRODALMI ÉS TÁRSADALMI HAVI LAP

Szerkeszti: Bojtár Endre, Herner János, Horváth Iván, Kovács János Mátyás, Margócsy István, Szilágyi Ákos, Török András.
Főmunkatárs: Lengyel László. Olvasószerkesztő: Barabás András.

»Nyughass, te pudli!.«

JOHANN WOLFGANG GOETHE

»Már mint egy Vízilópofa.«

JOHANN WOLFGANG GOETHE

»Ki jött a házamba? Mily vízió?«

JOHANN WOLFGANG GOETHE

Mcmxciii December

Szerkesztőségi órák: csütörtökön délután kettőtől négyig a New York kávéház karzatán.

ÁRA NEGYVENKILENC FORINT

Mcmxciii December

ÖTÖDIK ÉVFOLYAM TIZENKETTEDIK SZÁM

Ezredvégi beszélgetés Jovánovics György szobrásszal 3

Aron Katsenelinboigen A szovjet gazdaság militarizálásáról 6

Bródy András Mikor békés a gazdaság? 10

Konrád György Feladat nincs, bűn van 13

Joseph Conrad A lagúna 19

Báthori Csaba / Efraim Israel / Márton László Három új Faust 26

Matolcsi Gábor Libegő 43

Payer Imre Versek 47

Leszek Kolakowski Egy laikus az új katekizmusról 51

Horváth Iván Ne bántsát a „magyar”-t! 52

Margócsy István SZABÓ LŐRINC / VERS ÉS VALÓSÁG (Margináliák) 59

Vladimír Macura Harc a középért 64

Urbi et Orbi (iv)

E számunkat JULIA VERES (Amsterdam-Budapest) cipőműveleteivel illusztráltuk.

2000 IRODALMI ÉS TÁRSADALMI HAVI LAP. FELELŐS SZERKESZTŐ: HORVÁTH IVÁN. GAZDASÁGI VEZETŐ: KEMÉNY MÁRIA. SZERKESZTŐSÉGI TITKÁR: SARGINA LUDMILA. LEVÉLCÍM: 1117 BUDAPEST, KARINTHY FRIGYES ÚT 11.

TELEFON ÉS FAX: 182-1291

KIADJA A HETI VILÁGGAZDASÁG RT. FELELŐS KIADÓ: SZAUER PÉTER ÜGYVEZETŐ IGAZGATÓ. CÍM: BUDAPEST XIII., VÁG UTCA 13. TELEFON: 140-9950. TERJESZTI A MAGYAR POSTA. ELŐFIZETHETŐ BÁRMELY POSTAHIVATALBAN, VALAMINT A HÍRLAPELŐFIZETÉSI ÉS LAPELLÁTÁSI IRODÁBAN (HELIR), BUDAPEST XIII. LEHEL ÚT 10/A ALATT KÖZVETLENÜL. POSTAUTALVÁNYON VAGY ÁTUTALÁSSAL A HELIR POSTABANK RT. 219-98 636, 021-02 799 PÉNZFORGALMI JELZŐSZÁMRA. ELŐFIZETÉSI DÍJ EGY ÉVRE 588 FT, FÉL ÉVRE 294 FT, NEGYED ÉVRE 147 FT. A SZEDÉS A HVG PRESS KFT. FÉNYSZEDŐ RENDSZERÉN KÉSZÜLT, GOUDY OLD FACE, NICHOLAS COCHIN ÉS WALBAUM BETŰKKEL. ELEKTRONIKUS TÖRDELÉS: FENYVESI LÁSZLÓ. SZEDTE: KOCSIS JÁNOS. NYOMTA A LAJOSMIZSEI HÍRLAPNYOMDA. FELELŐS VEZETŐ: BURJÁN NORBERT.

ISSN 0864-800X. RÉGEBBI SZÁMAINK KORLÁTOZOTT MENNYISÉGBEN KAPHATÓK A KIADÓBAN.

TÁMOGATÓINK: A MŰVELŐDÉSI ÉS KÖZOKTATÁSI MINISZTERIUM, A SOROS ALAPÍTVÁNY, A JÓZSEF ATTILA ALAPÍTVÁNY ÉS A HUNGEXPO RT.

A CORVINA KIADÓ ÚJDONSÁGA

„A világ nagy múzeumai” sorozat legújabb kötete:

METROPOLITAN MUSEUM *New York*

ÖSSZEÁLLÍTOTTA: CLAUDIO GIANFERRARI

SZERKESZTETTE: TIZIANA FRATI

1870-ben New Yorkban néhány lelkes polgár közadakozásból létrehozta a Metropolitan Museumot. A gyűjteményt az Amerikában a 19. század végén, a 20. század elején fellendülő műtárgykereskedelem segítette életre, és természetesen az a nemes elhatározás, amely egy jelentős kulturális intézménnyel kívánja gazdagítani a várost. A lelkes felbuzdulást tettek követték: dollármilliókat kapott alapítványok formájában a múzeum vásárlásokra, s gazdag iparmágnások magángyűjteményei kerültek a tulajdonába a köz okulására, a lépzőművészetek fejlesztésére.

A végeredmény egy grandiózus kollekció, amely az európai művészet utolsó hét évszázadának lenyűgözően gazdag termését — elsősorban az itáliai, a flamand, a holland, a spanyol, a francia iskola kis- és nagymestereinek alkotásait — és iparművészeti remekműveket tartalmaz. A múzeum festészeti anyaga Giottótól Tizianóig, Van Eyck-től Rembrandtig és Rubensig, El Grecótól Goyáig, Poussintól Courbet-ig és Manet-ig térképezi föl a művészetek történetét, és semmivel sem marad el a nagy európai múzeumok között.

ÁRA 1.500 FORINT

**ISMÉT VAN KARÁCSONYI ENGEDMÉNYES VÁSÁR
A CORVINA KIADÓ KLUBJÁBAN:**

(V. VÖRÖSMARTY TÉR 1. II. EMELET 201.)

HÉTFŐTŐL CSÜTÖRTÖKIG 10-16.30, PÉNTEKEN 10-14.00

Szombatonként az Universum Könyvesboltban

V. VÁCI UTCA 31-33.

Ezredvégi beszélgetés Jovánovics György szobrásszal

HOGYAN LETTÉL SZOBRÁSZ?

– Amikor a Szemere Utcai Általános Iskolában nyolcadikban kiosztották a továbbtanulási íveket, a rubrikába, hogy mi akarok lenni, azt írtam: író. Elsősorban, másodsorban, harmadsorban is író. Mondták, hogy feltétlenül szükséges megnevezni valami mást, mire az osztálytársaim írták be, hogy festő. Erre én nem is emlékszem, sok évvel később mondták el, hogy a táblára karkatúrákat rajzoltam: Kossuthot, Rákosit, Churchillt, Trumant, Petőfit. Író valahogy nem lett belőlem, felvételt bementem a képzőművészeti gimnáziumba, és életemben először egy rajzbakra leültem, lerajzoltam, ami ott volt. Aztán értesítettek, hogy felvettek. De nem voltam hajlandó oda menni rögtön. Két évig erőlködtem még másutt. Nyolcadikban kitűnő voltam, de a gimiben kezdtem betlizni oroszból, fizikából... Ekkor beadtam a derekam, és második után visszakönyörgtem magam a Képző- és Iparművészeti Gimnáziumba, most már egy sokkal komolyabb, nehezebb különbözeti vizsgát kiállva. Szóval így kezdődött – muszájból.

Végül is nem vagyok szobrász, se festő, sem író. Úgy érzem, hogy egy művészet van. És a művészet az, amit csinálni kell. Sokáig olyan mérhetetlenül gögös voltam – proligyerekként az ötvenes években –, hogy úgy gondoltam, minden más csalás, hazugság, ez az egyetlen foglalkozás, ami méltó az emberi léthez. Az összes többit azért tesszük, mert nincs képességünk, ergo földet művelünk. Nem tudom, honnan vettem ezt a gögöt, de valójában ma is azt gondolom, amit akkor, hogy a *poézis egyetemes óceánján* úszunk. Schellingnek ez a szép szava nekem mindent magyaráz. Én azt mondom, hogy minden műalkotás ősmagja az ember küzdelme Istennel; hogy megtudja, mi ez az egész, hogy megfejtse. És közben minden, mint nagy hajó, ezen a poétikus óceánon úszik, amiben nemcsak Schelling, hanem szerintem már Platón is úszott, és most mi is úszunk. Egy szorgalmas földműves – azóta már bocsánatot kértem a földművesektől – nagyon sokat tud Istentől. De a búzában és a kenyérben nincs benne a válasz. Valamiképpen persze benne van, mert a kenyér az oltáron is ott van, csak azt nem tekintjük műalkotásnak, mert az egyedi, az individuális hiányzik belőle. A műalkotásban benne kell legyen az individuum, az egyes ember válasza.

Istennel nem ülhetünk mindig szemben, mert a pillantása ezerszer erősebb a tízezer wattos lámpánál is, nem lehet kibírni. Így aztán van a tiszta biológiai lét; attól kezdve, hogy izzadunk és őrítünk, egészen odáig, hogy minden nap festünk, holott nem gondolunk az Istenre, és még jó képeket is festünk. Ez nagyon széles skálán mozog: autót vezetünk, feltalálunk valamit. A dinamót feltalálni az már

szerintem az Istennel való találkozás pillanata, de egy jó dinamót megbütykölni, az csak kitöltő idő. Csak egyszer van igazunk, amikor éppen az igazat mondjuk. Ez nem megelőzése a kornak, csak az igazság pillanata, amit oly nehéz elérni. Úgy nem foglалható össze, hogy én most igazat mondtam, te meg csak tapogatózol, ergo előttem vagyok! Nem igaz. Akkor vagyok ott, az igazságban vagyunk ott. Az összes többi esetben mint a körhinta lengünk a dolog körül. Nem szégyen a körhintában ülni, de akkor kerülök a tengelyhez, a lényeghez közel, ha a körhinta leáll. A centrifugális erő megszűnik, már nem forgok, és a tengelyen fölmegetek hozzá, az Istenhez.

– MILYEN VÁLTOZÁSOKAT TAPASZTALSZ MAGAD KÖRÜL MOSTANÁBAN? ÉRZÉKELSZ-E VALAMILYEN FEJLŐDÉST?

– Én Füst Milánon nőttem föl, tulajdonképpen ő volt, nem pedig szobrász a mesterem. Ő mondta azt, hogy a fejlődés az egy baromság. Azt kérdezte: bírok én úgy írni, mint a Tolsztoj? Valamiféle fejlődés azért mégiscsak van, ezt aztán Füst Milán is elismerte. A repülő gyorsabb, mint Nagy Sándor lova. Raffaelnek ahhoz, hogy meglátogassa a barátját, két napig számárháton kellett mennie egy két-órás, borozgatásos beszélgetésre. Noha csak 33 évig élt, volt rá ideje! Nekem erre nem jut időm, hogy beszélgessek berlini barátaimmal, holott odarepülhetnék 90 perc alatt. Szóval változnak a dolgok, de hogy előnyükre változnak-e, vagy sem, az korántsem egyértelmű. Egy ideig azt hittük, hogy ez a fejlődés progresszív, de mióta érezzük a totális katasztrófát az ökológiai veszéllyel, az ózonlyukkal, azóta a legnagyobb riadalomban élünk. Azt kell mondanom, jó lett volna egyes konzervatívokra hallgatni, miszerint bizonyos dolgokat nem szabad kimondani, bizonyos dolgokat nem szabad megsérteni, bizonyos dolgokat nem szabad kiutatni. Erre én, mint forradalmár vagy avantgárd, úgy tízhúsz évvel ezelőtt azt mondtam volna: ilyet nekem nem mondhat. Az egyensúlyt meg kell érezni; hogy szabad-e repülni, szabad-e autót tervezni. Hisz' nem tudjuk, hogy nem visszafordíthatatlan-e a katasztrófa, ami mindnyájunkra vár. Én a katasztrófa elkerülésére nem látok esélyt. Ha egyedül vagyok és nem nézek a gyerekeimre, akkor azt mondom, elszűrtük. Az egyetlen, igazi fejlődés az, hogy a személy, az individuum közelebb jutott az Istenhez. Nem az ideológia, nem az állam, nem az egész jut közelebb, hanem az egyed! Ezért szól ez a transzcendens lényeg mindig egy emberhez. Így az az alkotás, ami nekem Istent jelenti, nekem nem feltétlenül azt jelenti, és nekem esetleg egy másik jelenti azt. Mivel a lényeget kell kutatnod, a műalkotásban vagy az életteddel és a társadalmi cselekvéssel is, minden, amit már a másik megcsinált, nem tekinthető a te válasznak.

A beszélgetés a TV1 Fríz Produkciós Iroda rögzítette; producer: Kopper Judit.

– A KERESÉS KÖZDELME ÉS A MŰVÉSZET FEJLŐDÉSE JELLEMEZHETŐ AZZAL A VITÁVAL, AMIT HEINRICH WÖLFFLIN FOLYTATOTT ADOLF GÖLLERREL ARRÓL, HOGY MITŐL LESZ A RENESZÁNSZBÓL BAROKK?

– Göller csak azt mondta, hogy az emlékezeti kép éleledik. Nagyon szép, gyönyörű mondat. Azt mondja, az emlékezeti kép éleledik és ezért váltani kell. A képek felhalmozódtak, például a reneszánsz vonalvezetést már unom. Ezredszer látom, tehát megkívánom azt, amiből a barokk lett. Egy idő után a barokkot is megunták, amikor már minden „habzott”. Amikor belépek a kiállítóterembe vagy a templomba, nem lep meg semmi. Nem gondolhatom, hogy az Isten valahol becsapott, mert nem létezik, hogy az Isten becsapjon; választ kell kapnom. De nem kaphatok választ, ha a választ már előre tudom, tehát az emlékezetemben benne van. Ez a lényeg. Amikor már elviselhetetlenül unalmassá vált valami a művészettörténetben, akkor jött egy új mester, aki már nem úgy festett, mint Monet, hanem úgy, mint Van Gogh vagy a Cézanne, mert megunták azt, ahogy előtte festettek. Az emlékezetében már ott lévő képek túl élesek-ké váltak. Új ingeret keresett. Az új inger – primitív kifejezés – azt mondja: a válaszok nem voltak elégségesek, nyilván más a válasz. Más kell mondanom. Erről van szó.

– A 20. SZÁZADI MŰVÉSZETBEN TOVÁBBI NAGY VÁLTOZÁSOK TÖRTÉNTÉK. HOGYAN LÁTOD EZT MA? MILYEN KÖVETKEZMÉNYEKEL JÁR EZ?

– 1910-ben Kandinszkijjal történik valami, ami nagyon nagy jelentőségű. Évezredekken keresztül a képzőművész azt hitte, hogy a kép valamit mutat, amit a szemünk nagyjából szintén lát. Azt ugyan az ősidőktől kezdve mindenki tudta, hogy egy csomó absztrakció van abban, de mégis a látványnak egyfajta absztrakciója, amiben a látott rész domináns. 1910-ben egy véletlen révén világossá vált, hogy ennek vége: Kandinszkij fejjel lefelé tette le egy tájképét száradni, mielőtt elment sétálni, és amikor visszatért, nem emlékezett erre – egy absztrakt képet látott ott. Gyönyörűnek találta, s rájött, hogy nem kell a fának így állni, nem kell fának lenni, nem kell háznak lenni, a képnek önmagában kell szépnek lenni. A művészek rájöttek valamire, arra, hogy a tények sokasága, az empirikus tények sokasága már-már végtelen, és ezért újra absztrahálnunk kell. Észrevettek valamit, amiben az említett gölleri mondatnak rendkívüli mértékben megnőtt a szerepe, illetve nem is tudták, hogy Göllerrel van dolguk, de az ingerre örületesen odafigyeltek. Azt mondták: semmit nem szabad kétszer csinálni, ne vesztegessük az időt. Ha valakinél a kék mellett a zöldnek is van helye, nemcsak a komplementer színeknek, akkor ezt vegyük tudomásul, és menjünk tovább. Ez a művészet nem ért rá az ingereket elgyötörni, ment, ment tovább. Aztán egyszer csak történt valami, amire nincs igazi válasz. Én azt mondom, egyszerűen elfogytak a kérdések. Az epiztemé tematikus állaga kiürült. Nem lehet nagy sebességgel tovább haladni, vagy hogy az előző hasonlatnál maradjak: nem lehet nagy sebességgel a centrifugális körön száguldozni tovább, hanem egyenesen föl kell menni Istenhez. De lehet, hogy függőlegesen zuhanunk. Mi történt 1980-ban? Azóta azt mondják, posztmodern, így és így kell csinálni. Kiderült, hogy nem adhatunk jó választ, ha csak az eszköz kutatására figyelünk, mert már nem ez a dolgunk. Nem az előző hét évtized a hibás, és nem a következő évtizedek az igazak, sem nem fordítva. Hogy mitől ilyen a történelem, azt nem tudom. Visszatekintve mégis azt észlelem, hogy 1910-től 1980-ig valami

történt, amiben ha valaki nem vett részt, és tagadta az egészet, az nem tud semmit.

– KÉPEK ÁRADATÁBAN ÉLÜNK. EZÉRT AZTÁN EGYRE NEHEZEBB ÉRZÉKELNI, VÁLASZTANI. TE HOGYAN SZEMBESÜLSZ EZZEL A KIHÍVÁSSAL?

– Az alkotások özöne áll rendelkezésünkre, és a stíluskatégorikus művészettörténet egyre igazságtalanabb kell legyen, mert egyre nagyobb tömegű műre vonatkozik. Ami belekerül valahogy, a Mona Lisa, vagy bármi más, azt valahogy el kell fogadnom. Valahogyan mindenképpen szelektálnunk kell, ha tanítunk, vagy könyvek jelennek meg egy-egy korszakról. De valamennyi egyedről, aki élt és nyomot hagyott, arról nem tudhatunk, és még csak a művészettörténetbe se kerülhet bele. Mit jelent ez? Sokkal nagyobb a jelentősége, mint gondolnánk! Mi van az elkalodó lényekkel? Kinek szól az emberi nyomot hagyás és az igazról való tudásnak a visszahagyása, ha nincs garantálva, hogy ez bekerül a múzeumba vagy a tankönyvbe? Ilyen lenne a világ struktúrája? Hibás a teremtés – mint oly sokszor mondjuk, Istent bírálva? Bennem is felmerül, hogy jól csinálta-e ezt vagy azt. Úgy gondolom, hogy ezt a Schelling-féle univerzumot ki kell tágítani arra, ami csak intuíciónkban létezik. Máskülönben a struktúra annyira bornírt lenne, hogy még csak egy alacsonyrendű Isten létét se szabadna feltételezni. Márpedig hogy igazságot tegyek a bornírt, a bigott és az ateista között, azt kell mondjam, hogy valamiféle teremtés, valamiféle Isten van, ha nem is az, aki aranyozva oda föl van téve a főtemplomban, de van! Az isteni mű, vagy a világ egy nagy színjáték, egy tökéletes dráma. Ha a Hamletet olvasom, akkor mind a kettő, a bornírt ateista és a bornírt hívő föl tudok emelkedni és belátom az igazát.

– SZOBRÁSZKÉNT GYAKRAN SZEMBESÜLSZ A MEGBÍZÁS, A MECENATÚRA ÉS A MŰKERESKEDELEM KÉRDÉSEIVEL. MILYENNEK LÁTOD A MAI HELYZETET?

– Cézanne-től lábtörölőként került mű a múzeumba. Valakit képpel fizetett ki, egy köművest talán, aki ezt nem tudta értékelni. Úgy találták meg, hogy a kamra előtt azon töröltek cipőt, mert a túlsó fele olyan jó rücskös volt. Vanak adataink arról, hogy miből van a művészet, ha nem az egyház és nem az állam vagy nem a fáraó áll mellé: arról, hogy mit csinál a polgári művész nagy kiszolgáltatottságában. A Cézanne- és a Van Gogh-képek, amikért akkoriban fillért nem adtak, mára elképesztő árakat értek el.

’45 után elindult ez a kulturális tevékenység. A galerizmus lett az egyik kulcsszava a művészetnek a fejlett észak-amerikai és nyugat-európai régiókban. Ez nagyon jól működött, mára azonban problematikusává vált. A konjunktúra mindenben érvényesült, így a művészetben is. Az állam helyett ez a kereskedelem vette át a mozgatót, és két-három évtized után olyan pénzügyi energiák kerültek a dologba, mint az olajiparba. Viszont csökkent a kockáztatás lehetősége. Akkor pénz van benne, hogy nem kell, mint Cézanne-nak a bankár apjától, vagy mint Van Gogh-nak a bátyjától pénzt kunyerálnia – viszont kockáztatni sem lehet. Visszafordíthatatlan folyamatok indultak be. Egy 30 éves festő képéért nem lehet egymillió dollárt fizetni és ezt ekként közölni: „X. Y. az első festőszár, aki 30 éves kor alatt elérte az 1 kép/1 millió dolláros árat.” Mint egy sportjelentés, méltatlan a művészettörténethez. Meg kell találni a visszautat; el kell érünk, hogy a 30 éves ember 40 éves lehessen, hogy az egymilliót ne feltétlenül kapja

meg, de ne haljon éhen, és hogy sztár helyett azt mondjuk rá, hogy ember, vagy művész. Ha nem a kultúra rendezi a létünket, akkor olyanfajta lezúllás következik, ami már méltatlan az emberhez, és akkor már a gazdaság se segít. Ennek az évezrednek a végére a történész, a politikus, a művész, a művész mellett lévő galerista, a sportoló, mindenki olyan katasztrófahatárra jut, ahonnan a továbblépés lehetőségét én nem látom, senki nem látja.

A politikus kudarcáról nem kell sokat beszélni, teljesen világos. Itt élünk gyilkosok, hazugok, egyik pártból a másikba, egyik rendszerből a másikba átiratkozók között. Tőlünk néhány kilométerre pedig egyik nap elvihetik a szerb hadseregbe a fiút, a másik nap az apát vagy a testvért a horvát hadseregbe, és harmadik nap löniük kell egymásra. A politika kudarca itt van; erre politikai választ kellett volna adni, de nem történt meg.

– A MŰVÉSZET ÉVEZREDEKEN ÁT SZAKRÁLIS KÖRNYEZETBEN SZÜLETETT. HOGYAN FEST MA EZ A KAPCSOLAT?

– Az egyház volt a kulturális energia, az volt a társadalmi technológia birtokosa. Például akkor, amikor a gótika korában azt a megbízást tudta adni, hogy katedrális építsenek. Számomra Suger apát építész, vagy a nagy francia katedrálisok építői pontosan azt csinálták, amit Schwitters, vagy amit a Kandinszkij csinált, amikor egy feladatot elvégzett. A társadalmi referenciája a technika szintjén az volt, hogy lehetett a parasztháznál nagyobb házat építeni, továbbá az, hogy ellentétben a román építészettel, ahol nem volt külső fény, mert minden a belső enteriőr volt, a gótikus művész a külsőt is be tudta vonni. A zöld szín érdekelt és ezt úgy csinálta meg, hogy áttörte a falakat, ami által a magasabb fák zöld reflexfénye meg tud jelenni az északi hosszahajónak a falán. Ilyen dolgokra lehet lefordítani a gótikus művész szándékát. Megoldotta a lelkét feszítő kérdést. Meg tudta jeleníteni a zöldet, válaszolt Isten kérdésére. Ennek semmi köze a valláshoz.

Az ateista is adhat ugyanilyen választ. A mélyen vallásos ember is elhibázhatja ezt a választ, ha egyénileg nem gondolja át. Ha pedig a művész nem alkot, akkor úgyszincs semmi köze ebben az értelemben Istenhez. A mai templomokba festett, a középtől a giccsig terjedő műveknek semmi közük Istenhez. Ezzel ellentétben a gótikus templom építője szinte maga az Isten, mert amit csinált, azt nem tudom másképp leírni, mint hogy az Isten vezette a kezét. Ilyen struktúrát, ilyen művet ugyanis másképp megalkotni nem lehet.

A régi Nyugat-Berlinben sok évig éltem. Ott a tévéből nem dől a vallási műsor, mert a vallásnak nem a televízióban és a rádióban, hanem a templomban van a helye. Oda el kell menni. A mise csak a templomban jó. A művészetben transzcendentális erőt érzek. A teremtés titkát feszegető művek, az Isten problémájával küzdő művek – ez a művészet. Nem műfajok vannak, nem írók, szobrászok, festők, filmesek, hanem a teremtés titkának kutatói. Amikor valaki egy művet alkot, akkor, mintegy modellszerűen azért tud sokat Istenről, mert egy pillanatra a teremtést idézi meg. Még Cézanne műve sem olyan nagy alkotás, mint az egész világ-mindenség, mint az Istennek tulajdonított mestermű. De párhuzamos alkotás történik, aminek révén a teremtés titká-

ból valamit megfejtek. A technikák persze különböznek: akvarellista vagy a vonal erejében jó, de a foltról vagy a vonalról való tudás az isteni tudás. Én ezt tudom mondani, és akkor a transzcendenciát akár el is hagyhatjuk.

– HOGYAN DOLGOZOL?

– Én nem tudok akarni valamit; nincs erre kialakított technológiám. Nem tudom mindennap elkészíteni a művet, mondván, hogy tartozom ezzel magamnak, hogy szorgalmasan felkelek és estig valamit elvégezek, mert köteles vagyok dolgozni. Szabó Lőrincnél olvastam: nem erre törekszem, nem arra törekszem, hanem arra törekszem inkább, hogy ráérjek. Ezt nagyon nehéz kimondani a mai társadalomban. Ha ugyanis Szabó Lőrinc tanít, akkor nincs mese, mert nyolckor kezdődik az óra az iskolában, de ha verset ír, írhatja délután hatkor is. Tehát kelhet 11-kor, persze akkor mit mond a szomszéd... Azt, hogy Szabó Lőrincnél megint nem volt az idő kimeszelve. Nálam sincs minden évben kimeszelve. Igaz, ismerek olyan festőt, aki mindennap festi a képét, minden évben kimeszel és nem csinál rosszabb képeket, mint én. Ezt nem elítélően mondom, ez egyéni adottság kérdése. Én mindig valami isteni jelre várok. Nem tudom irányítani azt, amit csinálok. Elképesztő körülállás tartozik hozzá; annyi mindennek ki kell alakulnia ahhoz, hogy engem eltaláljon valami és tudjam, hogy onnan jön. Nálam ez így működik, nagyon ritkán. Irigylem a mindennap tevékenykedni tudó embereket. Életemben egyszer vagy kétszer magam is elértem ezt az állapotot. Berlinben voltam ösztöndíjjal, és úgy éreztem, hogy tényleg tartozom, nem lustálkodhatok. De Berlinben, a világ legszebb műtermében – ami nekem akkor luxus volt, addig soha nem volt, bár már 40 fölött jártam! – mindennap 12 óra körül közel álltam az öngyilkossághoz. Mert világos volt, hogy én semmit nem tudok csinálni! Nincs miért erőltetni. Akkor viszont nem szolgáltam meg se az ösztöndíjat, se az emberi léte, se a művészpresztízsémet, tehát csődöt mondtam. Fél egy, fél kettő körül jött be az, hogy valami talán mégiscsak lehet, és eltekinthettem attól, hogy főbe löjem magam. Ez az átkozott küzdelem oda vezetett, hogy visszaálltam: minek nekem mindennap tizenegy órák megkockáztatni, hogy egyszer mégiscsak főbe lövöm magam. Térjen csak vissza az az állapot, hogy én egy lusta, fránya, haszontalan here vagyok és várok arra, hogy ötvenként a dolog valahogy összeálljon. Nem szabad sajnálni az időt; a műre időt kell szánni. Az érvényes állapot ugyanis utólag fog összeállni. Nem szabad törődni azzal, hogy az élen vagyok-e vagy sem, lemaradok-e vagy sem. Olyan lelki erőket kell összegyűjteni, hogy az ember nyugodtan elvégezhesse a dolgát, és bízzon abban, hogy talán nem tekintenek el fölötte. Az ember végső erőfeszítéssel arra törekedjen, hogy Istennek párbeszédben legyen. Tudom, hogy az anyám méhéből jöttem, egyszer pedig elporladok. Az állattal ellentétben tudok erről. Néha tippelek, melyik napon is hal meg Jovánovics György. Erre tíz vagy húsz éve még nem gondoltam. Ma már tudom, hogy lesz egy nap, amikor az újság megjelenik, az emberek ide-oda mennek, de azon a napon egy ember nincs többé.

A BESZÉLGETÉST TILLMANN J. A.
ÉS MONORY M. ANDRÁS KÉSZÍTETTE

A szovjet gazdaság militarizálásáról

ARON KATSENELINBOIGEN

Mi is az a hadigazdaság?

A nyolcvanas évek elején a Szovjetunióknak egyre nagyobb nehézségeket okozott, hogy szuperhatalmi státusát katonailag agresszív, tekintélyelvű imperialista rendszerrel tartsa fenn. A II. világháború után – az orosz történelemben először – a Szovjetunió gyakorlatilag az egész civilizált világgal találta szemben magát. Ráadásul az agresszív külpolitika egyre több erőforrás katonai célú felhasználását igényelte. A merev, centralizált politikai és gazdasági rendszer nagyon is megfelelt erre. Bár Sztálintól Csernyenkóig a gazdaság állami ellenőrzése erősen ingadozott, a végeredmény mégis az lett, hogy a gazdaság teljesen kimerült, mert extenzív módon fejlesztették (a katonai potenciál erősítésére egyre újabb tőkét és munkát vontak be az iparba).

Ancsiskin akadémikus már a hatvanas évek elején megjósolta, hogy ez a fejlesztési stratégia a hetvenes évek végére a termelés csökkenéséhez fog vezetni. És pontosan ez történt. Az átfogó militarizálási politikát nyilvánosan csak Gorbacsov idején kezdték vitatni. Ekkor hivatalos nyilatkozatok is napvilágot láttak arról, hogy a szovjet katonai doktrína a védekező stratégia irányában mozdul el.

Visszatekintve Oroszország múltjára, a Szovjetunió militarizálásának gazdasági vonatkozásait emelném ki.

Mi is hát a hadigazdaság?

Tekintsünk két homlokegyenest különböző társadalmat. Az egyik békés pásztorok törzse, akik elszigetelten élnek egy nehezen megközelíthető hegyvidéken. A békegazdaság kifejezés tökéletesen illik erre a törzsre, katonai kiadásai a nullával egyenlők. A másik szélsőség egy ellenségével halálos konfliktusba bonyolódott államé. Ilyen volt a Szovjetunió a második világháború idején. Az országban hadigazdaság uralkodott: gyakorlatilag minden kiadás, a munkások táplálékától a tankok gyártásáig a háborúval állt kapcsolatban. E két szélsőség között a militarizálásnak számos fokozata képzelhető el.

A szovjet gazdaságot úgy szervezték meg, hogy állandóan fel legyen készülve a háborúra, végső fokon a támadó háborúra. A cél világos volt és mindent ennek rendelték alá. Kialakult egy rendszer, melyben népgazdasági tervek határoztak meg, és adminisztratív módszerekkel ellenőrizték a tervek végrehajtását.

Ez jellemző funkcionálisan a szovjet gazdaságra. Ha a szovjet katonai kiadások szerkezetét nézzük, akkor kiderül,

hogy minden kiadás ide tartozik, leszámítva a fogyasztási javak és szolgáltatások előállítására fordított költségeket, melyeket háború esetén drasztikusan csökkenteni lehet. Folytatva ezt a gondolatmenetet, a szovjet katonai kiadásokat három részre osztjuk: közvetlen, származékos és közvetett kiadásokra.

A közvetlen kiadások közé tartoznak a fegyvergyártás, a katonai létesítmények felépítésének a költségei, valamint a hadseregben kifizetett bérek. A szovjet hivatalos statisztikák „katonai költségvetés” fejezete látszólag lefedi a katonai kiadásoknak ezt a részét. Nem tartalmazza azonban a statisztika az új fegyvergyárak építésének költségeit, továbbá azokra a tudományos kutatásokra és tervezőmunkákra fordított óriási kiadásokat, amelyek nem közvetlenül a honvédelmi minisztérium égisze alatt folynak. (Lásd: I. Birman: *Secret Incomes of the Soviet State Budget*. M. Nijhoff, Boston, 1981.)

Származékos katonai kiadásnak tekinthetők a békeidőbeli termelésnek azok a járulékos költségei, melyek a hadigazdaság fenntartását szolgálják. Katonai szempontból például elsőbbséget élvez az olyan traktorok gyártása, melyek könnyen konvertálhatók tankká. Az ilyen traktor lánctalpas, sok löerős és nem túl tartós (pedig a kerek traktor hatékonyabb, kevesebb kárt tesz a talajban).

Közvetett hadikiadásnak tekintem az ország általános katonai orientációjának költségeit, vagyis annak a politikának a költségeit, mely a gazdasági potenciált a honvédelmi szükségletek szolgálatába állítja. E potenciál olyan termékeket foglal magába, mint az acél, a kő, az olaj, a szén, a szerszámgépek, a közlekedési eszközök, az infrastruktúra stb. A termelés célja ilyenkor a minél nagyobb kibocsátás ugyanabból a termékből. Az ezzel kapcsolatos veszteségeket nagyon nehéz számszerűsíteni, de a katonai terhek jelentős részét teszi ki.

A folyamatot tekintve a szovjet hadigazdaságnak az volt a fő gondja, hogy miként alakítsa ki a békebeli termelés kapacitásait oly módon, hogy a haditermelésre való átállás szükség esetén a lehető leggyorsabban és a legkisebb költséggel történjék. A fogyasztási cikkek termelésének egy militarizált gazdaságban kettős célja van: egyfelől fontos, hogy a meglévő kapacitásokat állandóan kihasználják, ha másként nem, hát azért, hogy a munkások gyakorlatra tegyenek szert a gyártásban; másfelől a lakosságot el kell látni áruval, mert ez ösztönöz a munkára. Hangsúlyozom, hogy itt nincs többről szó, mint a hadigazdaság hozzáigazításáról a békeidők szükségleteihez.

Ami e rendszer eredetét illeti, a militarizált szovjet gazdaság a harmincas évek kezdetétől fogva támaszkodott az iparosítás orosz hagyományaira, melyben szintén erős volt a katonai hajlam.

Van egy másfajta lehetőség is a katonai kiadások cso-

A cikk az *Interaction of Foreign and Economic Policy in the Soviet Union* című [The Papers of the Peace Science Society (International) 28. köt. 1978. 23–36. old.] tanulmányra és a szerző *The Soviet Union: Empire, Nation and System* (Transactions, New Brunswick 1990) című könyve ötödik, A szovjet társadalom katonai-imperialista orientációja című fejezetére épül. (Az írást kéziratból közöljük. – A szerk.)

portosítására. Megkülönböztethetjük a taktikai költségeket (fegyverekre és a katonai személyzetre fordított közvetlen kiadások, mínusz a kutatás-fejlesztésre fordított hatalmas összegek), melyek az elsőcsapás-mérő képességet erősítik és gyorsan, gyakorlatilag a háború első óráiban bevethető kapacitásokat hoznak létre, a stratégiai költségektől (a katonai-gazdasági potenciál kiépítésének közvetett költségei, a közvetlen katonai alkalmazással nem járó kutatás-fejlesztési kiadások), melyek a hosszú távú katonai fölényt hivatottak garantálni. A taktikai és stratégiai költségek között helyezkedik el a közbülső katonai költségek kategóriája, mely többé-kevésbé megegyezik a származékos katonai kiadások kategóriájával, minthogy az ipar gyors átalálítása már a háború első néhány hónapjában fontos lehet.

A militarizálás hatása a szovjet gazdaság szerkezetére

A Szovjetunióban – mint ismeretes – az ipart „A” és „B” osztályra szeptelték. „A” jelentette a termelőeszközök (tőkejavak) termelését. Elméletileg minden félkész termék, minden befejezetlen fogyasztási cikk is „termelőeszköznek” minősült. Vagyis minden termelési folyamatot termelőeszköz-előállításnak minősítettek, kivéve a fogyasztásicikk-gyártás legvégű fázisát. Gyakorlatilag az „A” osztály mindazokat az ágazatokat magában foglalta, melyek a hadfelszerelések és a katonai létesítmények előállításában szerepet játszhattak. A „B” osztályba a könnyűipari ágazatok tartoztak, melyek fogyasztási cikkeket, illetve velük kapcsolatos félkész termékeket állítottak elő, olyan termékeket tehát, amelyeket nem lehet minden további nélkül hadfelszerelések és katonai létesítmények előállításában felhasználni.

A volt Szovjetunióban azon fogyasztási cikkek gyártása élvezett előnyt, melyeknél az alkalmazott technológiát könnyű volt hadi célokra átalítani. Háború idején a fogyasztásicikk-gyártás gyors ütemben csökken. A fogyasztásicikk-gyártó kapacitások konvertálhatósági foka nem azonos. A legkevésbé konvertálhatók az élelmiszer és ruházati (vagyis a nem tartós cikkek) gyártókapacitásai, ezek tartoznak a „B” kategóriába. A legkönnyebben konvertálhatóak a tartós fogyasztási cikkek (autó, rádióelektronika stb.) gyártásában alkalmazott kapacitások. Ezek tartoznak az „A” kategóriába.

Az egyik legmeglepőbb jelenség a szovjet gazdaságtörténetben egyes nem tartós cikkek relatív (sőt néha abszolút) termelési szintjének csökkentése. Ez különösen érvényes a harmincas évek iparosítására. E folyamat még ma is tart, bár korántsem olyan intenzitással, mint annak idején. Ha összehasonlítjuk az ország 1917 előtti és utáni fogyasztásicikk-termelését, azt látjuk, hogy a tartós fogyasztási cikkek gyártása hihetetlenül megnőtt (azelőtt ilyen termékek gyakorlatilag nem is léteztek), de a fontosabb nem tartós fogyasztási cikkek előállítása csak nagyon lassan emelkedett.

Annak ellenére, hogy olyan fontos fogyasztási cikkekből volt hiány, mint az élelem és a ruházat, a kormány mégis a tartós fogyasztási cikkek, pl. a televíziókészülékek gyártását növelte. A hetvenes évek elején a televíziók gyártásáért felelős minisztérium ragaszkodott kibocsátási térvének növeléséhez. Ez hallatlan dolog volt a szovjet tervezés történetében: egy ipari minisztérium, mely a terv emelését kéri. A szovjet gyárigazgatók a minél alacsonyabb tervszámokban voltak érdekeltek, mert a jövedelmük a tervteljesítés-től függött. A televíziógyártás térvének emelését azért kér-

ték, mert így kívánták a katonai szempontból oly fontos elektronikai termelőkapacitásokat növelni. A televíziókészülékek iránti fogyasztói kereslet lanyha volt, mivel áruk kéthatvi fizetésnek felelt meg. Ráadásul egy alacsony élet-színvonalú országban a tartós fogyasztási cikkeket nem dobják el könnyen. Akinek pedig még nem volt készüléke, az ugyanúgy nem tudta megvásárolni, mint régen.

A termelőeszközök gyártásában a Szovjetunió először azokat a kapacitásokat építette ki, amelyek könnyen állíthatók át fegyvergyártásra.

Jól tükrözte ezt a törekvést a „traktor vagy műtrágya”-vita. Egyes szovjet agrárszakemberek a harmincas évek elején a műtrágyagyártás növelését szorgalmazták. A műtrágyagyártás technológiája azonban a hadipotenciál szempontjából csekély jelentőségű. Ráadásul a mezőgazdaságban hiányoztak a szakképzett gépkezelők, a karbantartó-javító szolgáltatásokat végzők, és kevés volt az üzemanyag is. A mezőgazdasági gépgyártást viszont könnyen át lehetett állítani tankok, aknavetők stb. előállítására.

A traktorok tervezésénél pl. következő a kérdés: milyen hosszú legyen a gép élettartama? Háborúban a tank nem szolgál tovább néhány hónapnál. Ezzel szemben egy traktor elvileg évekig képes dolgozni. A hosszú élettartamú traktorok előállításához külön beruházásra van szükség (például a golyóscsapágygyártásban). E beruházások igen költségesek, ám háborúban nem hasznosíthatók.

A traktorok minősége a karbantartástól is függ. Mint-hogy a tank élettartama igen rövid, számos tartalék alkatrészre nincs is szükség. Nem csoda, hogy a Szovjetunióban mindig is krónikus hiány mutatkozott traktoralkatrészekből.

Ezeket más módon kellett pótolni. Aktív szerephez jutottak így a helyi pártszervek, melyek a mezőgazdasági termékelőállításért voltak felelősek. Ők a területükön működő ipari üzemeket kötelezték mezőgazdasági gépek alkatrészeinek előállítására. A nem erre szakosodott vállalatoknál az alkatrészgyártás tetemes többletkiadást okozott. Mindezek ellenére a traktorok 40%-a nem üzemelt rendeltetésszerűen: többnyire kibelettek őket. Önmagát erősítő folyamat indult be: kész traktorok feláldozásával lehetett fenntartani más traktorok alkatrészellátását.

Szólni kell itt a szovjet szerszámgépekről is. A statisztikai kézikönyvek nem tartalmaznak adatokat a szerszámgépállomány összetételéről. Tudni lehet azonban, hogy a szerszámgépgyártás a Szovjetunióban a durva megmunkálásra szakosodott. Ezért a könnyűipari gépgyártáshoz szükséges finommegmunkáló gépekben hiány támadt. A nagy pontosságú szövőgépek hiánya a szovjet textilipari gépgyártásban például annak tulajdonítható, hogy a finommegmunkáló gépek többsége a hadiüzemeknek jutott. Így van az, hogy a szövőgépeket végül a katonai repülőgépgyáraknak kellett előállítani.

A fegyverek előállításánál célszerű megkülönböztetni a tervezési fázist a technológiai megvalósítás fázisától.

A Szovjetunió viszonylag magas fejlettségi szintet ért el számos fegyverfajta tervezésében, de az új fegyvergyártási technológiákban messze lemaradt a Nyugattól. Az erőforrásokat elsősorban a korszerű fegyvertípusok tervezésére fordították. A tervezési folyamat elég hatékonyan volt megszervezve. Minden új fegyverrendszer tervezésére legalább egy csúcsirodát jelöltek ki. Minden irodának volt egy kísérleti üze- me, majd a prototípust egy gyárba küldték

sorozatgyártásra. Ezután a konstrukciót és a technológiát továbbadták más üzemeknek tömeggyártás céljából.

Az új technológiák és berendezések hasonló rendszerben történő kifejlesztése hatalmas erőforrásokat igényel. A Szovjetunió valamennyi iparágában, de különösen a katonaiakban óriási technológiai kutatóintézeteket találunk. Külön tervezőirodai hálózat foglalkozott általános célú gépek tervezésével. A speciális gépek tervezése közvetlenül a berendezést használó iparágban folyt.

A tervezési folyamat gyenge pontja a kísérleti üzemi bázis volt. A szovjet kísérleti üzemeket nem kizárólag fő profiljuknak megfelelően használták. A folyó termelés mindig elsőbbséget élvezett és a minisztérium (kísérleti üzem esetében) vagy a gyár (kísérleti műhely esetében) gyakran azt kérte a kísérleti üzemtől (műhelytől), hogy a napi igények-re összpontosítson és ne a kutatás-fejlesztésre.

A legtöbb kis tételben gyártó szovjet üzemet utasították általános célú berendezések használatára, melyekkel könnyebb az egyik termékről a másikra áttérni. Ennek a rugalmasságnak azonban önköltség-növekedés volt az ára. A szovjet repülőgépgyártást például általában kis vagy közepes volumenek jellemzik, és az üzemekben az automata berendezések aránya alacsony. Ez tette lehetővé, hogy a repülőgépgyárak gyorsan alkalmazkodjanak a tervekben bekövetkező változásokhoz. Az ár a gyártási költségek emelkedése volt.

A szovjet vállalatok technológiai stagnálása a vezetők figyelmét a nyugati technológia felé fordította. Mindig is szívesebben költöttek pénzüket új technológiák megvásárlására oly ágazatokban, melyek termelését a múltban egyszer már át kellett állítani hadfelszerelések gyártására, vagy olyan technológiák beszerzésére, melyek közvetlenül hasznosíthatók a fegyvergyártásban. Például a Káma folyó mellett épült nehézteherautó-gyár (Kamaz), melynek berendezéseit főleg az Egyesült Államokból szereztek be, olyan járműveket állít elő, melyek közvetlenül felhasználhatók katonai célokra. Ráadásul e teherautók számos alkatrészének gyártási technológiáját közvetlenül hasznosítani lehet tankok, rakétaállványok stb. gyártásában.

Minél előnyösebb egy technológia gazdasági értelemben, annál sebezhetőbb lehet katonai értelemben.

A Sztálin-korszakban a vasúti szállításban elsősorban gőzmozdonyokat használtak. A vasutat tekintették a legfontosabb szállítási módnak és gyors ütemben fejlesztették. A gőzmozdony, alacsonyabb gazdasági határfoka ellenére, katonai értelemben előnyösebb vontatási mód volt, mint ha más üzemanyagra tértek volna át. A dízelmozdony ebből a szempontból sokkal sebezhetőbbnek tekintették, hisz' az speciális üzemanyagot igényel. Úgy gondolták, hogy háború esetén a kőolajat a repülőgépek és a tankok számára kell fenntartani, mert ezek más üzemanyaggal nem működhetnek. A villanymozdony katonai szempontból megbízhatatlan volt, mert ha a hálózat valahol megszakad, a vasúti forgalom nagy körzetekben kénytelen leállni. Ma már a mozdonyok többsége dízel- vagy villanymeghajtású. Bár a gőzmozdonyokat kivonták a forgalomból, tartalékként, háború esetére megtartották őket.

Az ipartelepítést is jobbra a katonai sebezhetetlenség szempontjai szerint tervezték. Az alapvető probléma az volt, hogyan osszák meg a termelést a nyugati és a keleti régiók között úgy, hogy háború esetén biztonságos legyen a hadianyag-ellátás.

Minden gazdasági célszerűtlenség ellenére a közgazdászok többsége végül is a keleti régiók fejlesztése mellett

foglalt állást a harmincas években. A II. világháború megmutatta, hogy ez bölcs döntés volt, és nagyban hozzájárult a Szovjetunió győzelméhez. Az viszont továbbra is eldöntetlen, vajon bölcs dolog volt-e a nyugati beruházások párhuzamos megvalósítása.

A II. világháború alatt, amikor a nyugati körzetek megszállás alá kerültek, a Szovjetunió ipari potenciáljának nagy részét elvesztette. A berendezések egy részét ugyan sikerült keletre evakuálni, de a nyugaton beruházott tőke döntő hányada odaveszett. Mindeme veszteségek ellenére a Szovjetunió nemcsak megnyerte a háborút, de katonailag megerősödve került ki belőle. Ez arra utal, hogy a párhuzamos beruházás katonai szempontból is felesleges volt.

A harmincas évek kérdései ma is érvényesek, gondoljunk csak a bratszki vízi erőmű, a Bajkál-Amur vasútvonal és más hasonló, keletre telepítendő létesítmények körüli vitákra. Vagy nézzünk egy másik példát. A negyvenes évek vége felé felmerült a kérdés, hogy érdemes-e a Szovjetunió nyugati körzeteiben (pl. Szmolenszk környékén) a lignitbányászatot beindítani. Gazdaságilag nem volt hatékony nehéz körülmények között alacsony kalóriaértékű szén bányászni. A bányászok bére a legmagasabbak között volt a Szovjetunióban. Politikai értelemben a párt ezt a csoportot a szovjethatalom iránt legelkötelezettebbek közé sorolta. A döntő érv szerint a térség ipari elmaradottsága és a lakosság ennek megfelelő szervezete állítólag megkönnyítette volna az ellenség behatolását az országra.

Hadigazdaság és piaci reformok

A szovjet külpolitika (katonapolitika) nagyban hozzájárult azokhoz a súlyos gazdasági problémákhoz, melyek már a hetvenes, korai nyolcvanas években megmutatkoznak.

Vajon volt-e kiút a helyzetből egy katonai offenzívára törekvő, tekintélyelvű, imperialista rendszer keretei között? Az egyik lehetőség az volt, hogy csökkentik a katonai terheket, érintetlenül hagyva a rendszer alapvető struktúráját (ezt az irányvonalat követték egy ideig a Sztálin utáni korszak vezetői). A másik lehetőség a következő: tartasuk változatlanul a katonai kiadásokat és próbáljuk meg növelni a rendszer hatékonyságát az irányítás rugalmasabb módszereinek alkalmazásával.

A glasznoszty és a peresztrojka bevezetésével Gorbacsov éppen ezekkel a rugalmasabb módszerekkel próbálta meg fenntartani hatalmát és egyben a birodalmat. 1990 előtt nem tett komolyabb lépést sem a katonai kiadások csökkentése érdekében, sem – és ez még fontosabb – a gazdaság békeidőkre történő átállítása érdekében. Amikor ezt mondom, nem kívánom kisebbiteni azt a szerepét, melyet a világméretű katonai feszültség enyhítésében játszott.

A szovjet gazdaság egészét átható katonai orientáció komoly hatást gyakorol a gazdasági mechanizmus megújulási képességére; a katonai szempontok túltengése a gazdaságban gyakorlatilag minden piaci reformot kizár. Arról van szó, hogy a monopóliumok lehetetlenné teszik a hatékony piaci mechanizmusok kialakulását. Egy békére berendezkedett gazdaságban a kormány csupán a végtermék egy csekély hányada, a hadsereg által igényelt tankok, repülőgépek, egyenruhák stb. fogyasztására tud monopolista hatást gyakorolni. E javak fogyasztásának mennyisége békeidőben nem elegendő a piac torzításához. Háborúra berendezkedett gazdaságban viszont a kormánynak még békeidőben is örködnie kell a termelőkapacitások konvertálhatósága

felett, és a gazdasági potenciált olyan alaptermékekre kell építenie, mint az acél, a kőolaj, a szén, az elektromosság, a szerszámgepek stb. E megfontolások arra kényszerítik a kormányt, hogy ne csak a hadsereg által igényelt végtermékek előállítását tekintse feladatának, hanem folyjon bele a tőkejavak kibocsátásának tervezésébe is. Másik különben az erőforrások elterelhetik a tőkejavak termelésétől a fogyasztási cikkek gyártásba. Más szavakkal: a hadigazdaságot arról ismerjük fel, hogy milyen erős ellenőrzést gyakorol a kormány a tőkejavak kibocsátása felett.

A gazdasági reformot követelő szovjet közgazdászok rendre alábecsülték a katonai tényezőnek a gazdaság teljesítményére gyakorolt hatását. (Még olyan radikális reformerek is, mint Nyikolaj Smeljov, így fogalmaztak: „...Nehézségeink oka nem csupán és nem is elsősorban a katonai kiadások súlyos költségvetési terhe és az ország rendkívül költséges világpolitikai elkötelezettsége. A kiadások észszerű megválasztásával a fennmaradó anyagi és szellemi erőforrások teljesen elegendőek a technikai haladásra orientált gazdaság egyensúlyának fenntartásához, a lakosság hagyományosan szerény igényeinek kielégítéséhez.” (Ny. Smeljov: *Plati i dolgi*, Novij Mir, 1987/6. 144. old.)

Gorbacsovnak a gazdaság modernizálására hozott intézkedései félintézkedések maradtak és csak felgyorsították a gazdasági hanyatlást.

Hatalomra kerülésekor Jelcin egyértelműbb irányvonalat követett, az alábbi célokkal: 1. lemondás a birodalmi ambíciókról; 2. a termelés és a hatalmi szerkezet átalakítása a béke szükségleteinek megfelelően; 3. pluralista, demokratikus, nyílt rendszer megteremtése, a hatalmi ágak szétválasztása; 4. támadás esetén az ország védelméhez szükséges katonai készenlét fenntartása; 5. a piacgazdaság bevezetése.

Jelcin és csapata azonban nem volt képes a fenti irányban haladni.

Az új orosz vezetés gazdasági kudarcainak egyik fő oka, hogy nem volt tisztában a szovjet hadigazdaság sajátos természetével. Különös módon a nyugati közgazdász-szovjetológusok, kivált azok, akik azt javasolják az orosz kormánynak, hogy vezesse az országot a piacgazdaság irányába, ezen a ponton szintén kudarcot vallanak. Figyelmüket ugyanis a közvetlen katonai kiadásokra összpontosítják, vagyis olyan tételekre, mint a fegyvergyártás, a hadsereg fenntartása, a katonai bázisok és létesítmények építése, vagy a katonai szektor kutató-fejlesztő tevékenysége. Ám ezek csupán a jéghegy csúcsát jelentik.

Egy militarizált gazdaságban békeidőben a hadianyagok (rakéták, harci repülőgépek, nukleáris fegyverek, ágyúk stb.) termelésére szakosodott vállalatok az összes kibocsátásnak viszonylag csekély hányadát képviselik. Az ipar túlnyomórészt olyan vállalatokból áll, melyek kibocsátása – legalábbis elvileg – békés fogyasztásra is alkalmas. E vállalatok mégis katonai célokat szolgálnak, ami megnyilvánul termékeik konstrukciójában (mely csak jelentős erőfeszítés árán teszi lehetővé a békés felhasználást) vagy a kibocsátás szintjében, mely messze meghaladja a termékek iránt békeidőben jelentkező keresletet.

Szemléltetésül tekintsük ismét a tankok gyártását. Békeidőben a Szovjetunióknak nem volt kizárólag tankgyártásra specializált üze. Legjobb tudomásom szerint a traktorgyáraknak voltak csak ilyen jellegű gyáregységei, il-

letve a nyizsnij-tagili vasútikocsi-gyár foglalkozott békeidőben tankok előállításával. A traktorok konstrukciója azonban a tankgyártás melléktermékeként jött létre.

A mai traktorok átalakítása a mezőgazdaság – és különösen az egyéni farmgazdaságok – által igényelt gépekké, hihetetlen méretű befektetéseket igényelne. Gondoljunk csak arra, hogy 1987-ben a Szovjetunió 3500 tankot és 567 000 traktort állított elő.

És mi történjen a kohászattal? Miként hasznosítható az Oroszország által megtermelt óriási mennyiségű acél békeidőben? Még ha fel is tesszük, hogy az felhasználható az acélutógyártásban, mi a helyzet az autók tömeggyártásához szükséges speciális gépekkel? A benzinkutakkal, autószervezikkel? Az utakkal?

De lehetséges-e az egész gazdasági rendszer lebontása, a gazdasági élet valamennyi mozzanatának piaci elvekre helyezése, a gazdaság megerősítése gyors ütemben és felfordulás nélkül? Végrehajtható-e mindez egy csapásra, egy 500 napos terv egyetlen hatalmas ugrásával, vagy a Gajdar által megkísérelt sokkterápiával? Vagy inkább két lépésben kellene megvalósítani az átalakítást? Először tervgazdálkodás segítségével átállítani a gazdaságot békés válgányokra és csak azután engedni szabad folyást a piac erőinek?

Amikor a terv szót emlitem, nem valamifajta merev, a legutolsó csavarig lebontott tervezésre gondolok (mint amilyen a múltban dolgunk volt), hanem aggregált mutatókra épülő összehangolt fejlesztési programra. Véleményem szerint ez a kétféle módszer a célravezetőbb. Először is a gazdaság radikális átállítása nem a piaci mechanizmus hatáskörébe tartozik, mert a legkülönbözőbb ágazatok és tevékenységek hosszú távú koordinációját igényli. Azután egy ilyen konverzió társadalmi következményei is igen súlyosak. Ide tartozik mindenekelőtt az itasan az utcán kóborló munkanélküliek hatalmas serege. A lezerelt tisztok, akiknek nincs hova menniük, de akik rendelkeznek bizonyos szervezési képességekkel, és a volt Szovjetunió köztársaságaiból menekülő oroszok csatlakozhatnak a munkanélküliekhez. És minden időben egybeesik az orosz sovínisták harcias csoportjainak megszerveződésével...

De vádolhatók-e tudatlansággal azok az orosz és nyugati közgazdászok, akik a békegazdaságra való gyors, „egylépéses” átmenet hívei? Egyáltalán nem. Ők egyszerűen azt gondolják, hogy a mai nyomorúságos helyzetben Oroszországnak sokkal könnyebb szakítania a múltjával. Úgy vélik, hogy a piac megszilárdulásával kicsúszna a talaj azok alá, akik az orosz gazdaság katonai orientációjában érdekeltek. Szerintem ezek a liberális közgazdászok alábecsülik azt az időtartamot, ameddig a gyors konverzió negatív következményeivel együtt kell élnünk.

Megérett az idő az orosz gazdaság békés átalakítására. A közeljövőben senki nem szándékozik megtámadni Oroszországot: a nyugati országok megtehetnék, de nem akarják, Kína pedig talán szeretné, de jelenleg nem képes rá. A harmincas években a Sztálin által alkalmazottnál engedékenyebb belpolitika mellett is nehéz lett volna az erős katonai potenciál igényeit összeegyeztetni a békeidők szükségleteivel. Manapság, amikor a kibocsátás többszörösére nőtt, mód nyílik rá, hogy a társadalmat és a gazdaságot békés pályára állítsuk, méghozzá úgy, hogy továbbra is elegendő pénz jusson a honvédelem céljaira.

FORDÍTOTTA SZEGŐ ANDRÁS

Mikor békés a gazdaság?

BRÓDY ANDRÁS

A történelem: háborúk sorozata. Ha a történészekre hallgatunk, akkor a békés években is észre kell vennünk az újabb háborúkra való titkos vagy nyílt készülődést. „Si vis pacem, para bellum” – ha békét akarsz, készülj háborúra. Ezt írta elő a rómaiak élet-tapasztalata, s a biztonság kedvéért berendezkedtek az állandó terjeszkedésre. A közgazdászok mégis konokul a békés termelés, a növekedés és a fejlődés kérdéseivel foglalkoznak, mintha háborúk nem is volnának, vagy csak oly ritkán, hogy említésre sem lennének érdemesek a tananyagban.

Ilyen buta és rövidlátó volna szakmám? Szent tudományos együgyűség és fellegekben járó erkölcsi meggyőződés vezet? Vagy csak annak józan belátása, hogy az erőszak nem old meg semmit, és még ha nagy ritkán bábája is a történelemnek, csupán életképtelen torzszülötteket segít világra? Mi a fontosabb: a béke vagy a háború?

A szovjet gazdaság s általában a tervgazdaságot folytató országok militarizálása alighanem hozzájárult bukásához. Még az is lehet, hogy a bukás végső oka éppen a hadigazdasággal járó elviselhetetlen terhekben keresendő, valamint abban, hogy az állandó katonai prioritás előbb-utóbb a civil gazdaság és ezzel a technika hanyatlásához vezet. Spárta és Athén párviadala óta ezt tudják a történészek, vagy legalábbis illene tudniuk. Mennyit költhet hát a nemzet saját biztonságára, hol vannak a gazdaságosság határai? Ez a kérdés a gazdaságtanban nyíltan még sosem merült fel.

Ma a bevett eljárás általában az, hogy a vezérkar közli, mire van szüksége: ők a katonai szakemberek, indokaik pedig, ha vannak is, titkosan kezelendők s ezért eleve nem ellenőrizhetők nyilvánosan. A társadalom aztán állja a számlát, ha erre képes, de ha a vezérkar gazdasági tudása hézagossá bizonyult, akkor bizony tönkre is megy bele.

Mintha lassacskán, igen lassan mégis kezdenénk civilizálódni, azaz tanulni. A történelem ugyanis arra is megtanít, hogy ha háborúra készül, akkor előbb-utóbb megkapod – és még ha meg is nyered, akkor sem jársz jól. A háború olyan többszemélyes játék, amelynek nyeresége negatív. Az igazán jó vezérkar azért ma már nem a háború megnyerésére, hanem elkerülésére törekszik.

Voltak ilyen stratégiák korábban is, csak ritkán: Kutuzov, aki a csaták kerülgetésével győzte le Napóleont, és még azt is tudta, hogy nem volna szabad nagyon legyőznie, mert az csak az angoloknak kedvezne. De sajnos sem a görög, sem a latin nyelv, sem a filológia nem tartozik a vezérkari iskolák kiemelt tananyagába. A tábornok és a generális, a vezérkar és a hadvezér nem feltétlenül klasszikus műveltségével tűnik ki, viszont örvendetesen szaporodik a civil hadügyminiszterek száma.

Költség és teher

De még a szakközgazdász is roppant nagyokat tud tévedni, amikor a militarizálás valódi költségeit veszi számba. Katsenelinboigen professzor sem kivétel, pedig igen jó közgazdász, aki mindig is éles szemű és érzékeny bírálója volt a szovjet gazdasági rendszernek (jó néhány évet el is töltött ezért börtöneiben). Tudja és látja, hogy a hadi készülődés költségeinek nagy részét eltitkolják, eldugják.

Teljes képe azonban nincs, s valószínűleg soha nem is lesz a szovjet erőfeszítésekről. Tegyük hozzá, a magyar, cseh vagy lengyel kiadások tekintetében is sötétben tapogatózunk. Hogy mindezekben az országokban az ipar, mezőgazdaság, közlekedés, távközlés, sőt látszólag teljesen távoli ágazatok (például: közoktatás) fejlesztésében milyen fontos döntéseket hoztak vezérkari tanácsra, kérésre, nyomásra, azt soha nem fogjuk pontosan megtudni. Különösen nem fogjuk megtudni azt, hogy ezek milyen többletköltséggel jártak – mert ezt soha senki nem számította ki, s ma már nehezen is lehetne utána számolni.

Itt érvényesül ugyanis a tervgazdaság plusz állami tulajdon sajátos „előnye”. Piaci gazdaságok is végrehajtják persze a vezérkari utasításokat, csak hogy ezekben meg kell fizetni, ha nem is minden kihatásukat, de legalább a magánfeleket érő kárt. A tervgazdaságban azonban nem perelhetett senki – csak éppen mindenki viselte a következményeket.

A Bakony-fennsík nagy része még ma is (jelenleg kevesebbet használt) katonai gyakorlótér. Csak hogy senkinek sem fáj ez a szigetköznyi parlag. Lyuk a nemzet vagyonán, de hát nincs gazdája. Nem folytatom: van még sok más ilyen gazdasági elbitorlás – csupán a teherként jelentkező, de költségként ki nem mutatható ráfordítás példaként idézem.

Mégsem az ezekhez hasonló, tulajdonképpen nem is titkolt, csak könnyen fedezhető tételeket tartom a gazdasági tisztánlátás legfőbb akadályának, habár hozzátéve, hogy becsléseim alapján ezek is két-háromszorosra (ha nem többre) dagasztják a bevallott és nyilvántartott költségeket. Sokkalta fontosabbnak látom azokat a terheket, amelyeket egy támadó jellegű hadi doktrínával fegyverkező nemzet, szinte tudtán kívül – mindenesetre lakosságának tudtán kívül – vesz a nyakába.

S itt ismét ellent kell mondani professzorunknak, aki a szovjet katonai erőfeszítéseket a harmincas évekre datálja, mintegy Hitler uralomra jutására adott válaszként. Ez utóbbiról azonban inkább nem szól, hiszen akkor nyilván foglalkozni kellene azzal a nemszeretem gondolattal, hogy Hitler és Lenin, majd Sztálin valóságos finanszírozója, gazdasági szaktanácsadója egyazon német vezérkar volt, s ezen kiváló diktátorok gazdasági nézeteikben mindannyian a Hindenburg–Dörner-féle első világháborús hadigazdaság módszereit ismerték, csodálták és alkalmazták.

Szinte hihetetlen, de Katsenelinboigen nem látszik tudni, hogy a második világháború nagy tankcsatáit mindkét oldalon egyaránt Porsche mérnök úr zseniális modelljeiben vívták, s ráadásul a német hadsereg – a versailles-i tilalmak miatt – éppen a jövő háború terepén, Ukrajnában kapott műszaki kiképzést, Tuhacsevszkij ellenőrzése mellett.

Ha tehát a szerző azt írja, hogy a Szovjetunió az egész civilizált világgal találta szemben magát a második világháború után, akkor ez csak annyiban igaz, hogy a háború előtt és a háború első éveiben valóban volt egy kezdetben titkos, a Ribbentrop–Molotov paktumban azonban már nyíltan is vállalt szövetségese. Ezt a szövetséget ízlése szerint civilizáltnak tekintheti az olvasók azon része, amely a békés szándékokat nem tartja a civilizáció ismérvének.

A komparatív költségekről

A közgazdaság tudományának megalapítója, Adam Smith, nem győzte hangsúlyozni a munkamegosztás, az emberi kooperáció rendkívüli szerepét a fejlődés során. Folytatója, Ricardo, a komparatív költségek tanában világos, kiszámítható bizonyítást adott annak, hogy miért gazdaságos az országnak még akkor is együttműködni, ha egyébként nagy különbségek mutatkoznak fejlődési szintjük, munkájuk termelékenysége terén. Ez talán tudományomnak az első, nem könnyen belátható, nem triviális, de alapvető és elemi erővel ható igazsága.

Hogy mennyire nehezen érthető, arra elég felhozni azt a (nem kevés számú) magyar külkereskedelmi minisztert és gazdasági vezetőt, aki szokás szerint azzal érvel, hogy külkereskedelmi nehézségeink elmaradottságunkra vezethetők vissza. Kérem, ez a legnagyobb ostobaság: a nehézségek mindig is annak voltak tulajdoníthatók, hogy nem azt kívántuk eladni, amit viszonylag kevésbé maradi módszerekkel termeltünk.

S ez soha nem volt véletlen, mivel külkereskedelmünket nem a gazdaságosság, nem az optimális kooperáció alapján folytattuk, hanem politikai és vezérkari megfontolások szerint olyan irányba erőltettük, ami aztán szükségszerűen veszteségeket okozott. Akik megtalálták és megtalálják a kényszerfeltételek kiskapuit, azok mindig igen jelentős nyereségre tudtak és tudnak szert tenni. Csupán érteni kellene hozzá, vagy ha már nem is értünk hozzá, a természetes gazdasági érdekekre kellene hallgatni.

Éppen ebben áll a civilizálatlan háborús gazdálkodás valódi és legnagyobb terhe, amely országokat és régiókat tehet és tesz tönkre, mit sem sejtő tömegeket és népeket dönt nyomorba. Az együttműködés megtagadása, tiltása, fékezése, a természetes és áldásos munkamegosztás felbomlasztása az, ami mindig is mélyen jellemző a baljós háborús készülődésekre.

Amikor tehát Gerő Ernő az első hároméves terv irányzatait diktálva az acél, szén, elektromos energia mutatóit írta elő, meg azt, hogy az országnak feltétlenül meg kell termelnie saját kenyereit, akkor biztosak lehetünk abban, hogy ezeket az irányszámokat eredetileg a szovjet vezérkar alakította ki, mégpedig általában önellátásra utasítva vazallusait.

Részben azért, mert eszükbe sem jutott, hogy a komparatív költségekkel bíbelődjének – ez nem volt része az általuk szocialistának nevezett tervgazdaság elméletének.

A külkereskedelem hivatalos feladata csupán az volt, hogy lehetővé tegye a tervek (a fegyverkezési tervek) végrehajtását. Másrészt azonban mindenképpen meg kívánták óvni csatlós államaikat a valóságos együttműködéstől. Ez utóbbi aztán oly jól sikerült, hogy még ma is nyögjük következményeit.

Külpolitika, gazdaságpolitika, katonapolitika

Mindig furcsállom, amikor azt olvasom vagy hallok, hogy honvédelmi kérdésekben teljes vagy közel teljes az egyetértés pártjaink közt, míg a gazdaságpolitika vagy külpolitika tekintetében élesek az ellentétek. Ez így nem lehet igaz, mert e három terület irányzatait nem lehet egymástól függetlenül megszabni. Ha tehát mégis ezt mondják, akkor ez csak annak a jele, hogy egyik irányzatot sem gondolták végig.

A „körkörös védelem” eszméje magyarán annyit tesz, hogy körös-körül eltekintünk a szorosabb gazdasági együttműködéstől. Gazdasági partnereinket ezek szerint elsősorban a távolabbi régiókban keressük. Így válik egy látszólag független katonai doktrína a gazdálkodás korlátjává annak ellenére, hogy biztonságunkat éppen körkörös együttműködéssel lehetne jól megalapozni. Olcsóbb és hatékonyabb biztonsági politika volna ez, mint bármennyi MiG29-es gép vásárlása. S még csak különösképpen ösztönözni sem kellene az ilyen természetes kooperációt, csak éppen gátolni, büntetni, megvámolni nem volna szabad.

Egy kis kitérő a hadi stratégiába, amely nem szakmám, de kérdezni bizonyára szabad. Milyen békés, nem támadó szerepe lehet a harci repülőgépeknek? Nem volnának olcsóbbak és biztonságosabbak a kizárólag védelmi célokra telepített légvédelmi rakéták? Mekkora a tűzereje a tudottan nehézkesen mozgó tankoknak? Nem lehetne jobban és olcsóbban megvédeni egy adott területet rakétákkal, aknavetővel, ágyúkkal és aknákkal? Ha már fegyverkezni kell, nem kelt-e nagyobb bizalmat szomszédainkban, ha ez a fegyverkezés bizonyíthatóan csak védelmi célokat szolgálhat, és nem alkalmas a harc körkörös kiterjesztésére?

Hogyan és mennyire hihető békés szándékunk, amikor belügyminiszterünk nyers erővel kívánja védeni a szomszédos országokban élő magyar kisebbség olyan jogait, amelyek csak a miniszteri fejekben élnek, amelyeket mi sem tartunk be a hazánkban élő kisebbségek esetében, s amelyeket – érdekes módon – még csak fel sem kívánunk vetni például az Amerikában élő magyarok tekintetében? Magyar nyelvű útjelzést a Clevelandbe vezető gyorsforgalmi utakra?

Mindezeket a magyar állampolgár számára felfogható, bár kétségtől vitatható és vitatandó szempontokat a volt Szovjetunióra alkalmazva, érthetővé válik, miért érezzük hiányosnak azt a jellemzést, amelyet Aron Katsenelinboigen ad a szovjet gazdaság militarizálásáról. Ahogyan a magyar részvétel kérdése a második világháborúban csak igen lassan tisztázódik a perdöntő részletek titkossága és zavarossága miatt, úgy a szovjet háborús készülődés kérdéseit is igen vastag homály fedi. A szovjet vezérkar mindmáig titkos terveinek ismerete nélkül az elemzés végső következtetései nem vonhatók le. Az eddigi vizsgálatok mindazonáltal elég alapot szolgáltatnak arra, hogy a propaganda ismert kliséinek érvényét kétségbe vonjuk, és mind a szovjet utódállamok, mind a volt vazallusok békeszólamait kétségbe hallgassuk.

A KÖZGAZDASÁGI ÉS JOGI KÖNYVKIADÓ RT. BOLTJAINAK ÚJDONSÁGAJÁNLATA

Ellen Alderman — Caroline Kennedy **A NÉP NEVÉBEN** *(Az Amerikai Alkotmány 200 éve)*

Kétszáz évvel ezelőtt egy fiatal nemzet népének kívánságára tíz módosítással egészítették ki az Egyesült Államok Alkotmányát. A BILL OF RIGHTS azóta formálja az amerikaiak jellemét és alakítja országukat, szenvedélyeket és vitákat kavarva. A módosításokat nemcsak a szabadság és az igazság magasztos eszméi hozták létre, hanem, amint azt a Legfelsőbb Bírósága kifejezte, a BILL OF RIGHTS az „emberi természet mélyén rejlő dolgok szülötte”. Hatása csak akkor érzékelhető igazán, ha azt is tudjuk, hogyan valósulnak meg az elvek az átlag amerikai életében.

A könyv ezt az értékes lehetőséget ajánlja fel. Világos és ékesszóló előadásmódban, Ellen Alderman és Caroline Kennedy nemcsak az egyes módosítások történelmi és jogi jelentőségét vizsgálja, hanem olyan emberi sorsokat is bemutat, amelyek ezeket a jogokat alakították. Az országot járva, a szerzők felkeresték azokat, akik életét alapvetően befolyásolták az olyan eltérő és időszerű témák, mint amilyen a halálbüntetés vagy a fegyverellenőrzés kérdése, illetve a magánélet tiszteletben tartásához való jog. Lebilincselő stílusban ismerhetjük meg azoknak az embereknek a véleményét és tapasztalatát, akik a BILL OF RIGHTS-ot saját maguk, — és mindannyiunk — védelmében használták fel.

408 OLDAL, ÁRA: KÖTVE, 1141 FORINT: A kiadvány 25 fotót tartalmaz.

A KÖTETEK MEGRENDELHETŐK, ILLETVE MEGVÁSÁROLHATÓK

A KIADÓ KÖNYVESBOLTJAIBAN:

KÖZGAZDASÁGI ÉS JOGI KÖNYVESBOLT (1051 BUDAPEST, NÁDOR UTCA 8.)

SZÉCHENYI ISTVÁN KÖNYVESBOLT (1051 BUDAPEST, SZENT ISTVÁN TÉR 4.)

SZAKKÖNYVESBOLT (1054 BUDAPEST, VADÁSZ UTCA 27.)

SZÉCHENYI ISTVÁN KÖNYVESBOLT (7624 PÉCS, RÓKUS UTCA 5.)

Rendeléseiket a 131-4380-as telefaxon is várjuk!

Feladat nincs, bűn van

KONRÁD GYÖRGY

I

Vendéglátóink a hely ihletése nyomán azt kívánták, hogy a kongresszus témája a zarándokút legyen. A szó első értelme egy bizonyos szertartásos utazást jelöl, amelynek célja valamely szent hely fölkeresése. Nem zarándokolhatsz egy-napi járóföldön belül. Messzire kell menned, rendkívüli erőfeszítést kell tenned, alá kell rendelned a szokásos napi-rendedet az útnak, amelyen nemcsak menned kell, de várakozásteljesen odamenned, a szent városba, istenábrázolásokhoz, és lehetőleg együtt kell menned a többiekkel, nagyobb csoportban, mint a búcsújárók, egymást erősítő közös csodavárásban.

A fáradtságért a zarándok valamit remél: a szenttel való találkozást, a magasabb és a láthatatlan alászállását és láthatóvá válását, kaput az istenséghez, a bűntől való feloldozást, a gondviselés kegyelmének visszatérését, gyógyulást szörnyű bajokból, esőt, békét, a vadak lecsillapodását. Mivelhogy mindenki a csodát reméli, ha millióan mennek oda, hogy lássák, akkor talán a csoda meg is történik – néha, valamelyest, némely kiválasztottak előtt. Amit nagyon akarok látni, azt látom is. De nem ingyen. A búcsú kritikusai kétesnek tekintik a metafizikai üzletet, könnyűnek az üdvösségért nyújtott fizetséget, és azt gondolják, hogy a megtörténtet semmilyen zarándokúttal nem lehet meg nem történné tenni.

Akik a fogalom költői kitágítására hajlamosak, a misztikus individualisták, az anarchista ironikusok nem zarándokolnak csak úgy oda, ahova a többiek. Nem szívesen engednek a tömegvarázsnak. A közös szentségek kultuszába sem vetik bele magukat. Hajlamosak azt gondolni, hogy az egész élet zarándokút. Az ünnep majd jön, akár a kegyelem, talán csak attól, hogy az ablakon kinézel. Nem idézik meg erőlködve a szentet, nem vonszolják be a házukba, de nyitva hagyják neki az ajtót.

A tapintatos zarándok számot vet azzal a lehetőséggel, hogy a párbeszéd a szenttel mindvégig egyoldalú volt. Lehet, hogy egész életen át imádkoztunk valakihez, aki nincs. Könyörögtünk és hálát adtunk. Irodalmat csináltunk. Az ima néma irodalom. Ha nincs is válasz, ha a szent nem is mutatja meg magát, ha a mennyei hatalommal sem az életben, sem a holtom után nem lesz találkozásom, ha csak ennyi az egész, ami itt van, akkor sem baj, hogy a falat megszólítottam, hogy az erdőben kiáltottam.

A zarándoklás értelmét a rejtőző, a szemérmes zarándok feloldja a misztikus egyszerűben. Megy a mosthoz. Egy tőlőtollal a kezében próbálja éppen ebben a pillanatban megtalálni a szentet.

Vannak titkos magánzarándokutak. Megismétlései, újraelése valami megtörténtnek, valami hajdani útnak. Ki Egyiptomból, a szolgaság földjéről. Fel a szenvedések útján a kereszthez. A zarándoklat megtörtént utak színházszerű felújítása, a játék kegyes visszafogadása az életünkbe.

A zarándoklat költés és nem szerzés, teli zsebbel indulunk és üres zsebbel térünk haza. Áldozatot hozunk, visszuk a bárányt, a fiút, visszuk legértékesebb javunkat, odajárulunk vele az istenség elé, neki adjuk, amink van, neki adjuk az életünket.

A zarándok valami nem igazán józan dolgot művel, helyesli a nagy ráfordítást, akár a veszélyt, odamegy akkor is, ha netalán belelőnek.

A szerző is tudja munkája előrehaladását zarándokútnak tekinteni. Segítséget várunk, nem tudjuk honnan, hogy a következő mondatnak legyen értelme. Minden szó döntés, minden szó új helyzet elé állítja a szerzőt, akit a rögtönzés torokszorító részegsége visz előre.

Hát még az úgynevezett életmű, a könyvek sora, a folyamatos megküzdés egy-egy angyallal, akit a sors a szerző elé állított! Nyilvános zarándokút, letűzi nyomait, láthatóvá teszi a szellemi pálya állomásait, megvallja, hol tart. A szerző közelebb jut önmagához, de legalábbis az elmúláshoz. Ha a most a cél, ha nincs holnap, jövő és korrekció, ha az számít, amit éppen most teszünk, és ha nem lesz módunk helyrehozni azt, amit elrontottunk, akkor ez a mai nap az ébredéstől az elalvásig a mi folyamatos zarándokutunk, akkor a profán megszentelhető, akkor az élet minden megnyilvánulásában lehet szent. Nemcsak a család egybegyűlése a tyúklevés körül, de a kedves tyúk torkának az elmettsége is. Akkor nincsen választvonal a hétköznapi és az istennek adott gesztusok között. Akkor üdvözölhetem a péntek estét kerékpáron is. Akkor nem kell részt vennem semmilyen nyilvános istentiszteleten. Akkor nem tartozom elmenni semmilyen nemzeti kegyhelyre. Akkor azon kívül, amit magamnak adok, nincsen semmiféle kötelességem.

Annak mintájára, ahogy a halak és a madarak is tesznek időközönként együttes zarándokutakat, napjaink világi emberisége is elindul évente vakációra. Meg tudod-e különböztetni a zarándokot és a turistát? Ilyenkor, augusztusban, mikor ez a mondat készül, végtelen autósorokban mennek vizekhez, hódolnak a nyaralás istenének. Vízben, csupaszon az emberek ugyanazt teszik. Úsznak, pancsolnak, fröcskölnek, labdázna, fogócskázna, bukfencznek, dobálják és elkapják egymást, eveznek, ácsorognak és mosolyogva egyesülnek a víz bölcsességével. Messziről jöttek, a teljes feloldódást keresték.

Láttunk képeket a pápa és a rock sztárok fogadásáról, különleges autókról, zsúfolt stadionokról, láttunk félmillió embert térdén kúszni fölfelé a hegyen a szentség képe felé,

Ay 1993 nyarán, Santiago de Compostelában elhangzott felszólalás rövidített változata.

és látunk ma is autóbuzos, templomi zászlós búcsúmeneteket, mennek a magasztoshoz, hogy részesüljenek benne.

Saját földközeli gyarlóságunk ismeretében készek vagyunk azt hinni, hogy a magasabbat mások által nyerjük el, hogy bölcsék, költők, papok, vezérek, mámorosok, eszelősök, szélhámosok kellenek hozzá.

Bennünket közelebből érdekel az írói pálya mint zárándokút. A téma patetikus szemléletre csábít. Mintha írni kín volna, mintha a mesterségük gyakorlásánál az írók tudnának valami élvezetesebb tevékenységet. Talán a hajsza indokolja mégis ezt a párhuzamot, az elérhetetlen üldözése: írni egy olyan könyvet, amelyet még nem csináltak, megírni a legjobbat, a felülmúlhatatlant, ami után nem kell több könyvet írni, amellyel beletalálnak a tízes körbe, ami után csengetés, villámlás, orgazmus és eszméletvesztés következik.

És behordják, beledják ebbe a mindig legutolsó könyvükbe mindenüket, minden percet, amelyet másra is szánnak, egész nap rá gondolnak, vele élnek, ezzel az engedékeny, hitegető és kisikló szerelmi társsal. Ezért illik rájuk Szisziphosz vagy a gályarab képe, mert a művészeknek nincs a múltól valóban függetleníthető élete, amely elsőbbséget élvezne. Ellenkezőleg, a készülő munkák maguk alá rendelik a biográfikus fordulatokat, a szenvedélyeket és a kötelességeket.

Az írói pálya és a zárándokút párhuzamához hozzátartozik az a kevésbé ironikus körülmény, hogy azért, amit írnak, esetenként a környezet keményen bünteti a szerzőket, amire a legkézenfekvőbb példa az Írók a börtönben bizottság (Writers in Prison Committee) teljes munkaaanyaga. A mesterségnek számos vértanúja van. A maga útján járó íróknak számolnia kell olykor a legrosszabbal, a megkínzás, a börtön, sőt az elpusztítás veszélyével is, amely előre ki nem számíthatóan, irracionálisan szokott megjelenni. Akik ma halálvesztékben vannak, tegnap még nem tudták, hogy abban lesznek, a fenyegetés csapásszerűen jön. Egyszer csak kibontakozik a láthatáron az erőszakos halál esélye, amely addig csak elhessegetett fantáziakép volt.

Az áldozat a műalkotás hitelesítő pecsétje. Bizonyítja, hogy a szerző csakugyan úgy gondolja, ahogy mondja. Az életmű alakulását személyes és kollektív csapások kísérhetik, a bálvány-művészetnek kell az áldozat, gyászal-bajjal delektálja magát, és sohasem lehet tudni, hogy mikor telik be vele, hogy mi elég neki. Fordulhat úgy is, hogy a művész odaáldozza a munkájának a csalódott embert, a polgárt, a kötelességek emberét. A művészt, aki benne van a munkájában, a hazafias, a polgári vagy családi kötelességre emlékeztetni olyan, mint a kotló tyúkot elhessegetni a tojásairól. Az író, aki halált megvetően odamegy, ahol a golyók fútyulnak, nem tartom hősiesebbnek, mint az olyan író, aki megszökik onnan, ahol lőnek, mert van egyéb dolga is, mint hogy perforáltassa magát.

Ha eltekintünk az írói zárándokút patetikus leírásaitól, amelyek inkább a töredelmet, a hosszú út viszonyosságait hangsúlyozzák, de elismerjük, hogy kellemes mozzanatok is tartoznak hozzá, akkor talán nem túlságosan profán gesztus egy PEN-kongresszust is zárándokútnak tekinteni. Bizonyos fáradtsággal eljövünk egy rendezvényre, amely színház is, party is, lovagi torna is. Eljövünk egy városba, egy házba, amely pusztán a koncentrált várakozástól szimbolikus

jelentőséget nyer. Minden kongresszus a keletkezés ünnepe, minden érdemleges állásfoglalással új alakot nyer az írók világméretű konszenzusa. Utazásunknak kell hogy értelme legyen. És ha nincsen, akkor értelmet kell adnunk neki.

Tavasszal olyan helyen jártunk, ahol a különböző közösségek a vitákat a fegyverekre bízta. Itt inkább azt tapasztaljuk, hogy a különbözőek meg tudnak férni egymással, és a józan forgalom elhárítja az útból a fegyveres megoldások híveit. Spanyolországban sikerült az elkülönülésnek és az együttélésnek szerződéses, alkotmányos alakot adni.

Jugoszlávia esetében ez nem sikerült. A különböző népek nem kívántak egy politikai állam különböző, de együttműködő alanyai lenni. A nemzetközi közösség is lemondott erről két évvel ezelőtt abban a hiszemben, hogy ez a munka megkerülhető. Nem fogta föl, hogy ha egy országot belső szerződés nélkül szétdarabolnak, akkor ott előbb-utóbb vér folyik.

Vendéglátóink országában a demokráciát sok szenvedéssel fizették meg, de végül megtanulták. A PEN szelleméhez közel álló példa tanulmányozására jöttünk össze: lehetséges termékeny dialektika a nemzeti öntudatok és az értelmes kooperáció között, a kulturális sokféleség és a közös alkotmány között. Ez az ezredforduló és ez a Nemzetközi PEN művészete. Élni a paradoxont, egyszerre ápolni a nemzetit és a nemzetközit. Kollégának érezni minden élő és halott író, a földkerekségen, a szentnek tartott szövegek íróit is, és ennek a feszlenségnek a jegyében látni a csodálatost és a gyarlót mindenki.

II

A kongresszus megvolt; hallottunk heves beszédeket, hangzottak, hogy tiszteletben tartjuk mindazok integritását, akik eljöttek és akik nem jöttek el. Minden találkozóhoz megvannak a maga szépségei, a rendezők kedvesek voltak, nagyszerű színpadi és zenei műsorokat élvezhetünk. Noha erről előzőleg nem volt szó, az ország elnöke is megtisztelte összejövetelünket helikopteres látogatásával, másnap pedig a helyi napilap első oldalán ott volt a mosolygó kézfogásunk fényképe. Ez azonban nem látszott elégnak a nemzeti érzékenység számára, és a Nemzetközi PEN elnöke közben is, és utóbb is a helyi sajtóban meglehetősen szigorú rosszállásokban részesült. A külföldi sajtó is dramatikusán tárgyalta a Nemzetközi PEN állítólagos válságát, és hol azokat vádolta, akik elmentek, hol azokat, akik nem.

Meggyőződésem, hogy a Nemzetközi PEN nincs válságban. A szekér, mint szokott, megy tovább. Elviseljük, hogy aktuális kérdésekben PEN-tagok különböző állásponton vannak. Nem igyekszünk, ha erre nincs lehetőség, egyhangú határozatokat hozni, de változatlanul bízunk abban, hogy a PEN továbbra is kitűnik a nemzetközi szervezetek közül azzal a kiemelkedő képességgel, hogy mind az öt kontinensre kiterjedő – különféle kultúrákat, vallásokat, fajokat átfogó – összejöveteleiben a PEN Charta és az emberi jogok egyetemessége alapján tudunk konszenzusra jutni, tudunk méltányos döntéseket hozni, és tudunk ragaszkodni az értékeinkhez.

A PEN eddig sem azonosult egyik nacionalizmus előítéletével a másik nacionalizmussal szemben, ezután sem fog. Háborúk kitörnek, abbamaradnak, a PEN pedig fennmarad, ameddig az írók a megértés és a szabadság értékeihez ragaszkodnak, amelyekhez béke és dialógus kell.

A Nemzetközi PEN nem tett közé elhamarkodott nyi-

latkozatot, amely ez vagy amaz ellen bombát követelne. Kinek-kinek személyes ügye, hogy mennyire tud együttérezni a dráma szereplőivel. Még akkor is, ha ezt a háborút is inkább a politikusok, a katonák és a hadigazdagok háborújának tartjuk, amelyben az értelmiségnek is megvan a maga szerepe, sajoghat a szívünk minden áldozatért, minden lelőtt fiatal vagy idősebb emberért, akármelyik fél jelvényét viseli nagyjából hasonló, terepszínű uniformisán, és akármilyen igazolványt hord a zsebében.

A PEN-nek nem dolga a harci felek igazolása sem most, sem a jövőben. Nem dolga, hogy nemzetek között igazságot tegyen, amikor különböző etnikai és vallási csoportok ugyanazon a területen fegyveres szuverenitást igényelnek. A fegyveres szuverenitás, a katonai önrendelkezés nem az irodalom ügye.

Az Osztrák–Magyar Monarchia, noha a benne élő tizenegy népnek nem volt fegyveres szuverenitása, az irodalom számára nem volt kedvezőtlen. A szétdarabolásoktól az utódállamokban az irodalom mindig provinciálisabbá változik. Unalmas és halálos etnikai sűrűlődések, fölényeskedések, tiltakozások, egymás aláasott méltósága ellen elkövetett sértések töltik be a közéletet. Mindez összekeverhető ilyen-olyan fundamentalizmusokkal, de ahol az írók ebbe az elragadtatásba belekeverednek, ott talán lehet eredményes politikát csinálni, de értékes művek nem születnek, mert ez a kollektív mellőngetés és siránkozás jó műveknek sosem ad tápot. Az irodalomtörténet lehet hazafias, de utólag kénytelen számot vetni a historista nacionalizmusok szellemi ürességével. Egymásra nevetségesen hasonlítanak, noha egymásba belehalnak. A másik a bajuk, noha a másik olyan, mint ők.

III

A Nemzetközi PEN számára elérkezett egy nem veszélytelen időszak: az új demokráciák és a harmadik világ számos országának irodalmával olyan íróközösségek kapcsolódnak be a PEN-világközösségbe, amelyek elsősorban nemzetiek. Hajlanak rá, hogy a nemzeti kormányukhoz lojálisabbak legyenek, mint a PEN Chartához. A PEN-nek leginkább attól kell őrizkednie, hogy valamelyik kormány politikájának alárendelt eszközévé váljon. Ez bekövetkezhetne úgy is, hogy elsősorban politikailag motivált személyek ragadják meg a vezetést, és nem olyanok, akiket mindenekelőtt az irodalom függetlensége érdekel. Irodalom és állam azonosítása betódult a PEN-gyűlekezetre.

Lehetséges, hogy itt két princípium ütközik egymással: a PEN Charta szelleme, valamint a nemzeti delegációk szelleme. A Nemzetközi PEN szellemére inkább az univerzalizmus és az individualizmus jellemző. Ragaszkodni az irodalmak konverzációjához, faji, nemzeti, etnikai, vallási és osztályhatárok fölötti érintkezéséhez, ahhoz az elfogulatlansághoz, hogy író íróat olvas, és nem azonosítja őt eleve valamely közösséggel – ez a ragaszkodás állásfoglalást jelent az univerzalizmus és az individualizmus értékei mellett.

Ez nem jelenti azt, hogy nem ismerjük el más értékek létezését, de mi ezeket választottuk, nekünk ezek tetszenek, mi ezeket tekintjük az irodalom természetével összeegyeztethetőnek. Éppen az univerzalista látásmód teszi lehetővé, hogy a kultúrák és irodalmak egyéni-nemzeti különösségét méltányolni tudjuk. Logikus, hogy ennek a klubnak csak az legyen a tagja, aki nem szeretne részt venni a csoportos gyűlölködésekben. A közösségek konfliktusai, ha élesítik őket, előbb hideg-, aztán meglegháborúra vezethet-

nek. A háború és az irodalom egymással ellentétes beszéd-módok. Ha van az irodalom nézőpontjából rossz, akkor ez a háború. Ha írók a nemzeti háborút vagy polgárháborút szolgálják, akkor tévedésből PEN-tagok, és a helyük inkább valamelyik nemzeti szövetségben van.

A PEN a háború helyett a dialógust és a kölcsönös megértést ajánlja. Ennyiben – neve szerint – internacionalista. Azzal az optimista hipotézissel élünk, hogy meg tudjuk érteni egymást, és hogy sok tekintetben meg tudunk állapodni egymással. A nemzetközi kommunikáció léte, a Nemzetközi PEN működése bizonyítja ennek a hipotézisnek az érvényességét. Ilyen és olyan kérdésekben lehetséges transznacionális konszenzus.

A PEN lényegénél fogva védelmezi az írói szabadságot az egész földön. A megértés és a szabadság, a szolidaritás és az autonómia, az univerzalizmus és az individualizmus, a világirodalom és a nemzeti irodalom egymást kiegészítő és kiegyensúlyozó ellentétek. Az írói szemlélet felszáll a magasba, és úgy néz a földgolyóra, mint egy falura, majd le száll, és úgy néz egy viskóra, mint az univerzumra.

Lehet, hogy ez az univerzalista individualizmus sok munkát, és saját világképet igényel, lehet arisztokratikusnak és elitáriusnak is nevezni, vagy akár szidalmazni, lehet, hogy kisebbségi álláspont. Lehet, de ebből nem következik, hogy az írónak el kell pártolnia tőle. Miért kellene az írónak a többségi álláspontot képviselniük? Ha ezt akarják, akkor változtassanak mesterséget. Lehetséges, hogy körülöttünk mindenki fundamentalista, de ebből még semmi sem következik ránk nézve. Az író, ha komolyan veszi a PEN-tagságát, a hazai előítéletek, kormányának az állásfoglalásai semmire sem kötelezik. Egyetlen komoly kérdés van csupán a számára, hogy vajon ő maga mit gondol a tárgyról. Ez annyit jelent, hogy divatjelenségnek kell tekintenünk minden partikularista hullámot. Mivel-hogy mesterséges a nemzetinek az univerzállissal való szembefordítása.

Mit is jelent a nemzeti az irodalomban? Tegyük zárójelbe azt a lehetséges választ, hogy a nemzet, adott esetben a magát nemzetinek mondó kormány vagy párt politikai szolgálatát. Tegyük zárójelbe mint irodalmon kívüli követelményt. Jelenthet olyan megállapítást, hogy egy mű jellegzetesen viseli adott nemzet ismert tulajdonságait. Megfelel többek sztereotip megállapításainak arról, hogy milyen ez a nemzet. Mivelhogy még senki sem találkozott A NEMZETTEL, csak sokféle különböző emberrel, vagy azok emlékével-hírével, akik jobbára a szóban forgó nemzethez tartoztak és tartoznak, mindenki költ-kohol-konstruál magának egy absztrakciót arról, hogy milyen a szóban forgó nemzet. Igen sok különböző egyéniség, igen sok különböző műegyéniség közös, általános tulajdonságait megállapítani is sokféleképpen lehet aszerint, hogy ki tesz ilyen elvont megállapításokat. Annnyiféle nemzet van, ahányan beszélnek és írnak róla.

A nemzet fogalmának az irodalomról szólva értelme van kutató-elemző-összehasonlító nézőpontból, elválasztva az értékelő, normatív vagy akár vallásos természetű nyilatkozatoktól, de a tudósoknak ez a működése semmiféle kötelezettséget nem ró az írókra. Sőt éppen megfordítva: a valódi író nem töri azon a fejét, hogy a műve kellően nemzeti-e, hiszen az lesz a nemzeti, amilyen az ő műve, amit ő mond, ahogy ő fűzi a szót. A jelentős mű óhatatlanul képet ad ol-

vasóinak keletkezésének nemzeti környezetéről, ha akarja a szerző, ha nem. Hogy mi a nemzeti az adott irodalomban, erről a komparatisták szépen elvitatkozhatnak. Állításai számunkra szóba jöhető olvasmányok, de nem instrukciók.

Az irodalom világában semmilyen közösségi fogalomnak nincsen joga arra, hogy a személyes lelkiismeret és ízlés főlé helyezett eleve magasabb rendű érték gyanánt jelenjen meg. Ez a megkülönböztetett rang, ez a fogalmi kiváltság a szótár egyetlen szavának sem jár. Ez a szó: nemzet is csak egy szó. Egy szó, amelyet hús-vér emberek különféle helyzetekben és különféle célokkal használnak. Ha egy író mesterségmegjelölése mellé rendszeresen odateszik a nemzeti melléknevet, ez olyasmi, nem dicsőösebb és nem szégyenletesebb, mintha azt mondanák: szocialista író, haladó író, katolikus, mohamedán vagy zsidó író etcetera. Olyan többlet, amely levon valamennyit az író szó értékéből. Ez a szégyénítő többlet volt az, amitől szabadulni akartak a kommunista világ írói, hogy az irodalom egyszerűen csak irodalom lehessen, és ne kelljen neki például szocialistának lennie. Hogy akkor most az irodalom legyen nemzeti? Kinek jó ez? Az olvasóknak vagy a politikusoknak?

Kinek jó a nemzeti mint norma, mint felszólítás, hogy az író azonosuljon nemzete ügyével? Minden bizonnyal valamely politikusoknak, politizáló íróknak, vagy ami még valószínűbb: tehetségüket politikai odaadással megtoldó irodalomkritikusoknak. Az irodalommal szemben semmiféle külső felszólításnak – hogy legyen ilyen vagy olyan – nincsen helye. Egy verstől elvárható, hogy jó vers legyen, de semmi más jelző nem várható el tőle, még az sem, hogy feleljen meg ilyen vagy olyan stíluseszmenynek. A kiváló műnek előbb meg kell születnie, és csak azután lehet próbálkozni a kisajátításával, akár éppen a nemzeti irodalom javára. Ha az auctor nyomban nemzeti akar lenni, valószínűleg nem lesz érdemes kisajátítani. Így van ez minden hitbuzgalmi, elkötelezett, vallásosnak szánt, ideológiai szempontból helyes művel. Valamilyen irodalom kívüli célnak megfelelnek, irodalomnak nem.

Nehezen képzelhető el, hogy a Nemzetközi PEN ne viselje magán világunk megosztottságát, és hogy tagjai ne oszoljanak meg a legkülönbözőbb politikai álláspontok között. A PEN nem párt, és nem igényel tagjaitól politikai állásfoglalást. Csak két értékhez: az irodalmak szolidaritásához és az írók szabadságához vár el ragaszkodást a tagjaitól. Ha egy író ezt a két értéket egy olyan másik értéknek kívánja alárendelni, amelyet magasabb rendűnek ítélt, akkor indokolt felismernie, hogy ellentmondás áll fenn a gondolkodásmódja és a PEN Charta között. A PEN Charta az első világháború, a nacionalizmusok háborúja után született, s vele a klub is. Létrehívója az az erkölcsi ellenérzés volt, amelyet a nacionalista politikák okozta katasztrófa az írókból kiváltott. Világos volt, hogy a nacionalizmus orgazmusa, vagyis a háború egyértelmű a cenzúrával, az irodalom hadba állításával. Bebizonyosodott, hogy nemzetükre a háborút és vele a pusztulást, az elszegényedést a nemzeti eszme legerőszakosabb, lehangosabb szószólói hozták. Ha a PEN-klub fennállásának több mint hét évtizedén végigtekintünk, akkor ezt a Chartát, a maga egyszerű fogalmazásmódjával továbbra is érvényesnek tarthatjuk. Aki tud valami jobbat, mint az írók szolidaritása és szabadsága, amit a Nemzetközi PEN az egész glóbuszon érvényes igénynek nyilvánít, az szabad emberként más klubba is átiratkozhat.

Beiratkozhatnak például a nacionalista írók nemzetközi szövetségébe, ahol fölismerhetnék egymáshoz való

mély hasonlóságukat. Érdekes volna hallani, hogy akik egymás iránt szent gyanakvást, sértődött ingerültséget, ideológiai *ressentiment*-t táplálnak, milyen egyformán beszélnek.

Nem helyes, ha az írók kormányuk álláspontjának érvényesítéséért lobbiznak a nemzetközi összejöveteleken. Egy író, akit nem a személyes mérlegelés vezet, hanem az alkalmazkodás valamely kormányhoz vagy politikai szervezethez, egy író, aki tehát nem önmagát képviseli, hanem valamilyen államot, az lehet kiváló diplomata, írói léte azonban kétséges. A Nemzetközi PEN-ben való részvétel nem diplomáciai szolgálat, a Nemzetközi PEN nem ENSZ és nem UNESCO, noha ez utóbbi szíves támogatásának köszönheti a létét.

A világnak a Nemzetközi PEN-re éppen azért van szüksége, mert az íróknak a saját lelkiismeretükön kívül nincsen és nem is lehet más megbízója. Ha van, akkor megszűnnek írók lenni. Egy diplomata akkor tisztességes ember, ha feltétlenül lojális a megbízójához, jelesen a kormányához. Ha egy író ugyanazt teszi, akkor a tisztességéhez kétség fér.

A Nemzetközi PEN funkciójánál fogva nem teheti magáévá a világ politikai aspirációinak egyikét sem, de megvan a maga politikája. A PEN kettős funkciója – dialógust teremteni és védeni minden író szabadságát – politika, de saját politika. Nem feladata azonban háborús vagy polgárháborús helyzetben egyik vagy másik fél álláspontjával azonosulni, mivelhogy ezen álláspontok mindegyike nagy valószínűséggel egyoldalú. Lényegük, hogy magukat ártatlannak, a másikat pedig gonoszoknak ábrázolják. Jobb hallgatni, mint zurnalisztikus féligazságokat határozatba foglalni. A PEN a harcra buzdító médiumretorikától nem csupán elhatárolja magát, de tagjait is az ettől való elhatárolódásra szólítja fel.

Ha valamikor is helyreáll a béke, akkor a visszatekintő önvizsgálat apránként új és új arcát fogja megmutatni annak a rendkívül komplex valóságnak, amit Bosznia-szindrómának neveznek. Mindazok a magatartások, amelyek a Bosznia-szindrómát eredményezték, a világ más térségein is hasonló szörnyűségeket idézhetnek elő. A nemzetközi íróközösség nem nézheti bambán, vagy éppen naiv azonosulással, esetleg rezignált megadással, pesszimista kultúrrelativizmussal a Bosznia-szindróma terjedését! Az etnikai-vallási közösségek fegyveres összecsapása az etnikai-vallási hidegháborúkból ered. Ez pedig a kollektív *ressentiment*-ből.

Fiatál és öreg nemzetek harcolnak és békét kötnek. Legalább annyi béke születik, mint amennyi háború. De vajon nem tekinthetők-e ezek az erőszakfészkek, rákos jelenségek, amelyek metasztázissal távoli területeken törnek fel váratlanul? Vajon nem állunk-e a kommunizmus omlása után az új típusú fasizmus támadó virulenciájának a küszöbén? Fasizmuson azt a mentalitást értve, ha egy etnikai-nemzeti közösség más ilyen közösségekben vagy azok embereiben, a külföldiekben látja megtestesülni a rá leselkedő legnagyobb veszélyt. A kommunizmushoz osztálygyűlölet kell. A fasizmushoz nemzeti-faji gyűlölet kell, és ennek megfelelő mítoszok. A gyűlölet erőszakot szül, az erőszakot pedig vagy elhárítják, vagy behódolnak neki. Fasizmus akkor keletkezik, ha az állam maga is az etnikai gyűlölet instrumentáriumává lesz. Ahol a gyűlölet bajnokai popsztá-

rok, és az írók fejet hajtának előttük, mondván, hogy egyben-másban azért igazuk van, ott a népre rossz idők vannak, mert a fasizmus nagy pusztítást fog végezni.

A tegnapi Varsói Szerződés, illetőleg a Szovjetunió tagországai visszanyerték szabadságukat és függetlenségüket sokéves munka által, erőszak nélkül, tárgyalások útján. Pedig a birodalmi apparátus eltökélt volt és erős. A kelet-európai demokratikus mozgalom tudott várni. Ha még nem érett meg a helyzet, akkor várni kell. Az erőszakmentes civil ellenállás stratégiája hathatósan bizonyult.

Azok a vezetők és értelmiségi támogatóik, akik politikai célok érdekében a halálvesztést minden oldalon normálisnak tartják, akik a tárgyalások módszeréről lemondva a fegyveres konfrontáció útjára lépnek, majd pedig a háború során elutasítják a kompromisszumos javaslatokat, és inkább a győzelemre törnek, folytatva a harcot, azok hazafiasan gyarapítják a hősi halottak és a civil áldozatok számát. Továbbá a feketekezeskedelmet, az inflációt, a butulást, a bűnözést, a koporsó- és a művétagipart. Ha a vezetőknek van politikai önuralma, ha képesek az önkorlátozó, de szívós stratégiára, akkor a további vérontás elkerülésére békét kötnek, bízva abban, hogy a ma még el nem érhető szabadság holnap elérhető lesz, csak mert az emberek, a fiatalok a szabadságot egyre normálisabbnak fogják tartani. Az államok békéje a szélsőségesek, a fundamentalisták, a rohamcsapat-szervezők, a magánhadserg-tartók leküzdését igényli. Mindezekben az a közös, hogy vonzódnak az illegitim erőszakhoz. A tényleges politikai szuverenitás gyakorlását veszedelmesebben akadályozzák a saját szélsőségesek, mint az ellenfél.

Az erőszak és a halál romantikái erőszakos halálokat eredményeznek. Lehet tollal ölni. Ezt tudni kell. A gyűlölködő tollnak a gyáva toll a szolgája. A gyáva együttműködők nélkül a nagy bűnök nem tudnának megvalósulni. Amit gondolatilag nem anticipálnak, az nincsen. Amit szellemileg megterveznek, amit hangulatilag előkészítenek, az valószínűleg testet ölt, ha másképp is, mint ahogy megálmodták. Egyikünk sincs felhatalmazva arra, hogy kortár-

sai fölött ítélőszéket tartson. A Nemzetközi PEN-nek módjában áll leszögezni általános normákat, amelyeket ki-ki szembefordíthat önmagával.

Módunkban áll a dialógust elősegíteni olyan népek írói között, amelyek éppen harcban állnak, vagy arra készülnek. Rendíthetetlenül bízunk kell abban, hogy amiképpen szavakkal ártani lehet, úgy használni is lehet. Hozzájárulhatunk félreértések eloszlításához, elősegíthetjük, hogy személyek között az elvont konfliktus kölcsönösen átlátható drámává változzék, elősegíthetjük, hogy a heves indulatok szavakban és nem ágyúgolyókban fakadjanak ki. Nem az a dolgunk, hogy a szereplők egyike vagy másika mögé odaálljunk, amikor mind a kettő fegyvert fog. Segítenünk kell abban, hogy kibeszéljék magukat, hogy a konfliktus demokratikus színházzá változzon, ahol egyik szereplőnek sincsen egészen igaza, valami azonban történik, amitől mind bölcsőbbek leszünk, ami valamennyiünk részvágását meghaladja.

Nem gondolom, hogy bárki írónak, művésznek kívülről, mások által megszabható morális feladata lenne. Visszatéréssel hallgatom az olyan kérdéseket, hogy mi az író dolga. Természetesen nincsen semmiféle előre meghatározható dolga. Az a dolga, amire vállalkozik. Az a kötelessége, amit lelkiismerete szavára gondolva annak gondol. Az a feladata, amit magára mér. A pozitív feladat hiánya nem jelenti, hogy mindent szabad. Mint a normális civil, a szabad polgár, azt csinál, amit akar a törvények határain belül. Nem ölhet, nem bűnözhet. Feladat nincs, bűn azonban van. Azt írunk, amit akarunk, de mások ellen erőszakra nem buzdíthatunk. Ha az író elragadja a közösségi hisztéria, ha erőszakra szólít fel, akkor áthágja az irodalom illetékességi körét, mert az irodalom lényegénél fogva dialógus, márpedig a párbeszédet nem áll módunkban folytatni, ha beszélgetőtársunkat a vita hevében agyonütöttük.

Egymással kongresszusokon találkozáskor ezért a színházért, a dialógusok kereszteződéséért zárandokolunk, és azt reméljük, hogy a protago nisták összecsapása után a kongresszus a katarzis nyugalomával ajándékozz meg. A zárandókút célja a béke, amelyhez nem elég a jóakarát, és nem elég az indulatok megfékezése sem, mindenekelőtt tisztánlátás, luciditás kell hozzá.

BIBLIOSZ

KRITIKAI ÍRÁSOK

A TÁRSADALOMTUDOMÁNYOK

KÖRÉBŐL

Joseph Conrad A lagúna

A maláj morgott valamit, de szemét egy pillanatra sem vette le a folyóról. A fehérember keresztbe font karjaira eresztette az állát, tekintete a csónak nyomdokvizébe veszett. A vadon nyílegyenesen húzódó kettős sorfala végében, ott ahol a vakítóan szikrázó folyó kettészelte a rengeteget, előbukkant a nap; szemet kápráztatóan, felhőktől nem takarva és alacsonyan lebegett a víz fölött, ami makulátlanul csillogott, akár egy fémszalag. A széles folyam két oldalán mozdulatlanul és csendben sorakozott a vadon, komoran, egyhangúan. A sudár, égbe nyúló fák lábánál törzs nélküli nipapálmák emelkedtek ki a parti iszapból, hatalmas, súlyos levélkörégeik rezzenéstelenül csüngtek a barnán kavargó örvények fölött. Úgy tűnt, mintha az álló levegőben minden fa, minden egyes levél, minden ág, a kúszónövények valamennyi indája, az apró virágok minden szirma varázsütésre mozdulatlanul dermedt volna, tökéletes és végleges mozdulatlanságba. Semmi nem borzolta a folyó felszínét, csak a nyolc evező, amint a napon megvilanva ütemesen kiemelkedett a vízből, majd egyetlen csobbanással újra elmerült; a kormányos szabályos időközönként jobbra és balra is húzott egyet, lapátjának széles és hirtelen mozdulata csillogó félkört írt le a feje fölött. A felkavart víz zavaros mormolással tajtékzott tova. És aztán a fehérember kenuja, amely a sodrással szemben haladt a saját maga által vert, de gyorsan elülő hullámok között, úgy tűnt, olyan föld határát lépte át, ahonnan már a mozgás emléke is örökre kiveszett.

A fehérember mindkét karjával a csónak farában álló apró kunyhó tetejének támaszkodott, ahogy odaszólt a kormányosnak: – Arsat irtásán töltjük az éjszakát. Későre jár.

A fehérember hátat fordított a lenyugvó napnak és az üres, kiszélesedő folyótorkolatra pillantott. Utolsó hárommérföldes szakaszán a kanyargó és lomha folyó, mintha a nyitott égbolt szabadsága vonná ellenállhatatlanul búvkörébe, nyílegyenesen ömlött a tengerbe, keletnek – keletnek, ahol a világosság és a sötétség egyaránt kikötőre lel. A hajó mögött többször is megszólalt egy madár, a fülsértő, erőtlen rikoltás útra kelt a sima víztükör felett, majd mielőtt még elérte volna a túlsó partot, beleveszett a világ levegőtlen csendjébe.

A kormányos a folyóba mártotta a lapátját, és testét előredöntve, merev karokkal, keményen megmarkolta a nyelet. A víz hangosat bugyborékol; a hosszú, egyenes partszakasz mintha megpördült volna saját tengelye körül, a meglóduló vadon egy félkört tett, a lemenő nap ferde sugarai tüzes ragyogással vonták be a kenu oldalát, és a folyó ragyogó csíkokra szabdalva víztükrére rajzolták az evezősök elvékonyuló, torz árnyékát. A fehérember megfordult, hogy egy pillantást vessen előre. A csónak irányt változtatott, jobbra tartott a vízen; a sárkányt formázó faragott hajóorr most egy rés felé mutatott, amely a vízpartot szegélyező bozótban nyílt. A hajó besiklott a nyíláson, félresöpörte a víz fölé hajló ágakat, és eltűnt a folyóról, mint egy karcsú, kételtű teremtmény, amely a nyílt vizet hátrahagyva megtér erdei búvóhelyére.

A keskeny vízi ösvény csatornához hasonlított: tekervényes volt és mesés mély; az égbolt felhőtlen, ragyogó kékjének vékony csíkja alatt homály töltötte ki. Az egymásba fonódó kúszónövények szövevénye mögé rejtőzve irdatlan faóriások szöktek a magasba. Itt-ott, a feketén csillogó víztükör felett, az apró páfrányok kőcsipkéje mögül kibukkant valamelyik magasabb fa girbegurba gyökere, fekete, egyszínű görcsökbe csavarodva és mozdulatlanul, mint egy megkötözött kígyó. Az evezősök kurta szavai hangosan vágódtak vissza a sűrű, baljószerű növényfalról. Sötétség szivárgott a fák közül, a kúszónövények göcsörtös útvesztőjéből, a hatalmas, fantasztikus és mocsanatlan levelek alól; rejtélyes és legyőzhetetlen sötétség; az áthatolhatatlan vadon illatát és mérgét hozó sötétség.

Az emberek rudakkal tolták előre a csónakot a sekély vízben. A mellékág kiöblösödött és szélesen elterülő, álló vizű lagúnába torkollott. A vadon visszahúzódott a mocsaras partról, és világoszöld, egyenes szálú, sima gyepszőnyeget hagyott maga után, ami körbeölelte az ég visszatükröződő kékségét. Rózsaszín bá-

rányfelhő úszott magasan az égen, és finom színekben játszó árnyképet húzott maga után, a vízen lebegő levelek és a lótusz ezüstös virágai alatt. A távolban egy apró, magas cölöpökre épített kunyhó fekete körvonala rajzolódott ki. A közelében, mintha a háttérben emelkedő rengetegből lépett volna elő, két magas nibongpálma hajolt a megroggyant háztetőre, lombos, sudár koronájuk gyengéd, bús gondoskodással látszott lehajolni.

A kormányos előrenyújtotta a lapátját és megszólalt:

– Arsat otthon van. Látom a kikötött kenut az oszlopok között.

A rudasok a csónak két oldala mentén a hajó farába futottak, és közben egy pillantást vetettek a hátuk mögé, az egész napos utazás végállomására. Jobban örültek volna, ha nem itt töltik az éjszakát, ezen a hátborzongató tájon, amelyről kísértethistóriák keringtek. Ráadásul Arsatot sem kedvelték: először is idegen volt, másodszor pedig miután kijavította ezt a romba dőlt házat és beköltözött, nyíltan kijelentette, hogy nem fél a szellemek társaságától, akik az ilyen lakatlan, elhagyott házakban tanyáznak. Egy ilyen ember pillantása vagy szava megzavarhatja a végzet útját; ráadásul a szolgálatában álló szellemeket is nehezen tudja kiengesztelni az erre vetődő utazó, mert égnek a vágytól, hogy emberi parancsolójuk rosszindulatát a jövevényekre zúdítsák. A fehéremberek hitetlenek, nem törődnek az ilyesmivel, ráadásul maga a Gonoszok Atyja az ő szövetségeseik, ő irányítja őket a világ láthatatlan veszélyei között. Az igazhívők figyelmeztetéseit pedig sértő módon, hitetlenkedést színlelve utasítják vissza. Mit lehet ezek után tenni?

Ez járt az eszükben, miközben teljes súlyukkal a hosszú póznák végére dőltek. A hatalmas csónak sebesen siklott előre Arsat irtása felé, hangtalanul és zökkenés nélkül, mígnem aztán a csónak aljába dobott rudak hangos zörgése és a fennhangon elmormolt „Allah neve legyen áldott!”-ak közepette finoman nekikocant a házat tartó roskatag cölöpöknek.

Az evezősök felnéztek és fülsértő ordítózásba kezdtek:

– Arsat! Hé, Arsat! – Senki sem jött elő. A fehéremler fellépett a durván összetákoltt létrára, amin a ház előtt húzódó bambuszmólóra lehetett feljutni. A csónak juraganja mogorván megszólalt: – A sampanon főzünk és kint alszunk a vízen.

– Adjátok ide a takaróimat és a kosarat – válaszolt kurtán a fehéremler.

A móló szélére térdelt, hogy felhúzza a csomagot. Aztán a hajót ellökték, és a felegyenesedő fehéremler szembe találta magát Arsattal, aki a kunyhó alacsony ajtaján kersztül bújott elő. Fialat férfi volt, erős testalkatú, széles mellkasú, izmos karú. Csak egy sarong volt rajta. A fejét sem fedte semmi. Nagy, bársonyos szemei mohón tapadtak a fehéremlerre, de hangja és viselkedése kimért maradt, akkor is, amikor mindenféle üdvözlés helyett kérdést szögezett a fehéremlernek:

– Van nálad orvosság, Tuan?

– Nincs – válaszolta a látogató meglepetten. – Nincs. Miért? Betegség költözött a házádba?

– Lépj be és tekints körül – válaszolta Arsat ugyanabban a nyugodt modorban, sarkon fordult és újra átlépte az alacsony ajtó küszöbét. A fehéremler a földre dobta a csomagját és a nyomába eredt.

A szoba félhomályában egy bambuszheverőn fekvő nő körvonalát vette ki, aki a hátán feküdt, vörös gyapjúszövetből készült széles kendővel letakarva. Rezenéstelenül feküdt, akár egy halott; de tágra nyílt szemei megcsillantak a félhomályban, mozdulatlan és a semmibe meredő tekintete a tetőgerendákra szegeződött. Magas láza volt, és nyilvánvalóan nem volt eszméleténél. Az arca kissé beesett, ajkai félig szétnyíltak és fiatal vonásaira már baljóslatú és merev kifejezés telepedett – az eszméletlen, halni készülő ember elmélyedt, töprengő kifejezése. A két férfi közelebb lépett és némán szemügyre vették.

– Régóta beteg? – kérdezte az utazó.

– Őt éjszakája virrasztok – válaszolta a maláj vontatottan. – Kezdetben hangokat hallott a víz felől, amik magukhoz hívták, és ki akarta tépni magát a kezemből, ahogy visszatartottam. De amióta a nap felbukkant az égen, már nem hall semmit – azt sem hallja, ha én szólok hozzá. Semmit sem lát. Semmit, még engem sem – még engem sem!

Egy percre elhallgatott, aztán fojtott hangon megkérdezte:

– Tuan, meghal?

– Félek, igen – válaszolta a fehéremler szomorúan. Évekkel ezelőtt ismerte meg Arsatot, egy távoli országban, gondokkal, veszélyekkel teli időben, amikor az ember senki barátságát nem veti meg. Azóta maláj barátja ezzel az idegen asszonnyal az oldalán váratlanul a lagúna partján álló kunyhóba költözött, és a fehéremler a folyón tett utazásai során gyakran megszállt itt. Szerette ezt az embert, aki tudta, hogyan maradjon becsületes a tanácsban és hogyan harcoljon vakmerően fehér barátja oldalán a csatában.

Szerette őt – talán nem annyira, mint a kedvenc kutyáját szereti az ember, de azért annyira igen, hogy segítsen neki, hogy ne tegyen fel kérdéseket, hogy néha, saját tevékenysége közepette egy futó és homályos gondolatot szenteljen ennek a magányos férfinak és hosszú hajú asszonyának, a rettenthetetlen arcú, győzedelmes tekintetű asszonynak, a párnak, amely a vadon rejtekében élte életét – egyedül, mások féltelmétől övezve.

A fehérember kilépett a kunyhóból és még látta, amint a fekete és tapinthatatlan párából szótt, gyorsan lopakodó árnyak kioltják a tűzvészként tomboló naplementét, beborítják a fák koronáját és az egész égbolton szétterülve sötét függőnyt vonnak a bíborszínben izzó felhők és a lenyugvó nap vörös ragyogása elé. Néhány pillantás múlva a csillagok is feltűntek a földet beborító mérhetetlen sötétség felett, és úgy látszott, mintha a nagy lagúna, amelyen hirtelen felizzottak a visszfények, maga az éjszakai égbolt egy ovális darabkája lenne, amely belezuhan a vadon reménytelen és feneketlen éjszakájába. A fehérember pár falatnyi ételt vett elő a csomagból, aztán összeszedett néhány, a mólón heverő fadarabot, kis tüzet gyújtott, nem is a meleg kedvéért, hanem hogy a füst távol tartsa a szúnyogokat. Körbecsavarta magán a takarókat, leült, hátát a ház bambuszfalának vetette és elgondolkozva rágyújtott.

Hangtalan léptekkel Arsát jött ki az ajtón és a tűz mellé telepedett. A fehérember kissé arrébb húzta kinyújtott lábát.

– Lélegzik – mondta halkán Arsát elébe vágva a várható kérdésnek. – Lélegzik és forró, mintha hatalmas tűzzel égne. De nem szól semmit; nem hall semmit és forró, mint a tűz!

Egy pillantra elhallgatott, aztán csendesen, szinte közömbösen megkérdezte:

– Tuan... meghal?

A fehérember kelletlenül megvonta a vállát és habozva, szinte suttogva válaszolt:

– Ha az a sorsa.

– Nem, Tuan – mondta Arsát nyugodtan. – Ha az az én sorsom. Én vagyok az, aki hall, aki lát, aki vár. Emlékszem... Tuan, emlékszel azokra a régi napokra? Emlékszel a testvéremre?

– Igen – válaszolta a fehérember. A maláj hirtelen felkelt és bement. A másik, aki nem mozdult a helyéről, tisztán hallott minden szót. Arsát hangját:

– Halld meg a hangom! Szólj meg! – Szavait néma csend követte.

– Óh, Diamelen! – kiáltott fel hirtelen. A kiáltás után mély sóhajzás hallatszott. Arsát kilépett a kunyhóból és lerogyott a helyére.

Csendben üldögéltek a tűz előtt. A házból semmi zaj nem szűrődött ki, némaság vette körül őket; de messzebből, a lagúna felől a háborítatlan víztükrön át hallani lehetett az evezősök meg-meg szakadó, távoli beszélgetését. A sampan orrában gyújtott tűz homályosan, vörösen izzott a távolban. Aztán a fény kialudt. A hangok végleg elhalltak. Láthatatlanul, rezzenéstelenül, hangtalanul aludt föld és víz. Mintha semmivé foszlott volna a világ, és csak a csillagok ragyogása maradt volna meg, a szakadatlan és hiábavaló csillogás az éjszaka fekete mozdulatlanlanságán át.

A fehérember tágra nyílt szemekkel meredt maga elé a sötétbe. A félelem és az ígéret, az ihlet és a csodálat, amit a halál, a közeli és elkerülhetetlen, a láthatatlan halál ébreszt, elcsitította fájának izgágaságát és felkavarta legrejtettebb, legbensőbb gondolatait. A gonosz sejtelve, ez a gyöttrő sejtelve, mely szívünkben mindig ugrásra készen ott lapul, most kiáradt a körülötte lévő nyugalmas csendbe – a mély, tompa csendbe, amitől az egyszerre megbízhatatlannak és rosszindulatúnak tűnt, mintha merev, áthatolhatatlan maszkja alatt valami önkényes erőszak rejtezne. A férfi létének ebben a mulékony és erős háborgatottságában a csillagfényes békébe burkolódzó föld egy nem emberi küzdelem árnyakkal teli országává változott, csatatérre, ahol iszonyú és vonzó, fenséges és alantas fantomok vívnak ádáz harcot védtelen szívünkért. Kiolthatatlan vágyak és félelmek nyugtalan és titokzatos országává.

Panaszos mormolás kelt az éjszakában; elszomorító, riasztó mormolás, mintha a környező dzsungelből áradó hatalmas magány próbálta volna fülébe suttogni mindent elborító és fensőséges közönyéből áradó bölcsességét. Akadozó, homályos hangok lebegtek körülötte a levegőben, lassanként szavakká formálódtak és végül finoman és egyhangúan áradó mondatfolyammá duzzadtak. A fehérember meg-rázkódott, mint aki álomból ébred, és alig észrevehetően megmoccan. A csillagok árnyékába burkolódzó, lehajtott fejjel, mozdulatlanul üldögélő Arsát lassú, álomszerű hangon beszélt.

– ...mert hol is rakhatnánk le gondunk terhét, ha nem barátunk szívében? Ha férfi vagy, beszélj háborúról és szerelemről. Te, Tuan, tudod, mi a háború, és láttad, ahogy a csatában úgy kerestem a halált, mint

más az életet! Az írás elveszhet, a hazugságot papírra vethetik; de amit a szem látott, az igaz, és elméd örökre megőrzi!

– Emlékszem – mondta a fehérember halkan.

Arsat gyászos nyugalommal folytatta:

– Ezért hát a szerelemtől fogok neked beszélni. Legyen ez az éjszaka a beszédé. Elbeszélek mindent, mielőtt még véget érne az éjszaka és a szerelem – mielőtt a nap megpillantja bánatomat és szégyenemet; megfeketedett arcomat és kiégett szívemet.

A rövid, elhaló sóhaj egy szinte észrevétlen pillanatra megszakította beszédét, de aztán a szavak egyetlen megtorpanás, egyetlen kézmozdulat nélkül áradtak tovább.

– Miután véget értek a gondoktól és a háborútól terhes idők és te elhagytad országomat, hogy tovább kergesd vágyaidat, amiket mi, a sziget lakói nem értünk, én és a bátyám ismét az uralkodó kardhordozói lettünk. Tudod, hogy a sziget uralkodói családjainak a kasztjából származunk, és bárkinél több joggal viseljük jobb vállunkon a hatalom jelét. A jólét idején Si Dering megajándékozott minket kegyével, mint ahogy a bánat idején ő is megkapta bátor hűségünket. Békés idők voltak. A férfiak hasa tele, fegyvereiket rozsdá lepte, az időt pedig szarvasvadászattal és kakasviadalokkal, üres locsogással és bolond vitákkal múltatták. De a magvető félelem nélkül figyelhette, hogyan cseperednek a fiatal rizshajtások, és a kereskedők is jöttek-menetek, soványan indultak útnak, de vissza már kövéren érkeztek a béke folyójához. És híreket is hoztak magukkal. Hazugságot és igazságot egyaránt, és a kettőt úgy vegyítették, hogy az emberek nem tudták, mikor örüljenek és mikor szomorkodjanak. Rólad is hallottunk híreket. Egyszer itt, egyszer ott láttak. És én örültem, hogy hírt kapunk felőled, mert nem felejtettem el a mozgalmas időket és nem felejtettelek el téged sem, Tuan, míg csak el nem jöttek azok az idők, amikor a szemeim már nem a múltat kutatták, mert csak őt látták, őt, aki ott haldoklik – a házban.

Egy pillanatra megakadt és erőteljes sóhajtás tört ki belőle:

– Ó mara bahia! Ó, végzet! – Aztán valamivel hangosabban folytatta. – Nincs kegyetlenebb ellenség és nincs jobb barát, mint egy testvér, Tuan, mert a testvérek mindenkinél jobban ismerik egymást, és e tökéletes ismeretben erő rejlik jóra és rosszra egyaránt. Szerettem a testvérem. Meglátogattam és elmondtam neki, hogy nem látok mást, csak e lány arcát, nem hallok mást, csak az ő hangját. A fivérem azt tanácsolta: – Nyisd ki előtte a szívedet, lássa ő is, hogy mit rejt – aztán várj. A türelem bölcsesség. Egy nap talán meghal Incsi Midah vagy Uralkodónk leveti a nőktől való félelmét!... – Vártam!... Emlékszel a lefátyolozott arcú hölgyre, Tuan, és emlékszel, mennyire rettegett uralkodónk az esztől és a haragjától. És ha ő maga mellett akarja udvarhölgynek, hát mit is tehettem volna? De futó pillantásokkal és rejtett szavakkal tovább tápláltam éhes szívemet. Napközben a fürdőházhoz vezető ösvényen bókásztram, és amikor a nap a dzsungel mögé bukott, odakúsztam az udvarhölgyek szálláshelyét körbefogó jázminsövényhez. Láthatatlanul szoltunk egymáshoz a virágok illatán, a levelek szövetén keresztül, a hosszúra nőtt fűszálakon át, amelyek rezzenéstelenül álltak az ajkunk előtt; oly nagy volt óvatosságunk és oly elhaló volt hatalmas vágyunk suttogása. Gyorsan telt az idő... és az asszonyok suttogni kezdtek maguk között – ellenségeink figyeltek bennünket. A testvérem egyre inkább elkomorult, én pedig egyre többször gondoltam öldöklésre és ádáz halálra... A mi fajtánk elveszi, amit akar – akárcsak ti, fehérek, és vannak idők, amikor egy férfinak meg kell feledkeznie a hűségről és tiszteletéről. A hatalom az uralkodók osztályrésze, de minden embernek megadatott a szerelem, az erő és a bátorság. A testvérem azt mondta: – Ragadd el. Mi ketten olyanok vagyunk, akár ha egyek lennénk. – És én azt válaszoltam: – Úgy legyen, de gyorsan, mert engem már nem melegít a nap sem, ami nem őrá süt. – Aztán eljött az idő, amikor uralkodónk és valamennyi nagy harcosa fáklafényes halászatra indult a folyó torkolatához. Százával özönlöttek a csónakok; a víz és a dzsungel közötti fehér homokon levélkunyhók épültek a rádzsák udvarnépének. A főztüzekből felszálló füst olyan volt, akár az éjszaka leereszkedő kék homály, amin csak a vidáman csengő hangok törtek át. Mialatt előkészítették a csónakokat a halak felhajtásához, a testvérem mellém lépett és csak ennyit mondott: – Ma éjszaka! – Magamhoz vettem a fegyvereimet, és amikor elérkezett az idő, kenünk elfoglalta helyét a fáklavivő csónakok körében. A lángok ott izzottak a vízen, de a csónakok mögött már sötétség volt. Mikor kezdetét vette a kiáltozás és az izgalomtól szinte eszüket vesztették, mi kiálltunk a körből. A víz nyelte el a fáklánykat, majd visszasodródottunk a sötét parthoz, amin csak itt-ott izzott a kialudt tüzek parazsa.

Hallottuk a rabszolgálynok fecsegését a kunyhókban. Találtunk egy elhagyott, csendes helyet. Ott vártunk. Aztán megjött ő. Rohanva érkezett a partra, fürgén és nyom nélkül, mint a falevél, amit a szél hajt a tengerbe. A testvérem komoran csak ennyit mondott:

– Menj és fogjad; hozd a csónakba. – A karomba emeltem. Levegő után kapkodott. A mellkasomon

éreztem a szívverését. Azt mondtam neki: – Elrabollak ezektől az emberektől. A szívem kiáltására idesietél, de sok ember akarata ellen cselekszem, amikor a karjaim a csónakba emelnek.

– Így van jól – mondta a testvérem. – A mi fajtánk elveszi, amit akar, és meg tudja védeni, akárhányan is jöjjenek ellene. Fényes nappal kellett volna elragadnod.

– Induljunk – mondtam, mert mióta a csónakba emeltem őt, egyre-másra uralkodónk harcosain járt az eszem.

– Igen. Induljunk – mondta a testvérem. – Számkivetettek lettünk, mostantól ez a csónak az országunk – és a tenger a menedékünk.

Egy pillanatra fél lábbal megtorpant a parton, és én esedezve kértem, hogy siessen, mert nem felejtettem el a szívverését a mellkasomon és úgy gondoltam, hogy két ember nem tud szembeszállni százzal. Elindultunk. A sodrás irányában evezünk, közel a parthoz. Elhaladtunk az öböl mellett, ahol a többiek halásztak, a nagy kiabálás már elhalt, de a beszélgetés moraja még így is hangos volt, mint a nappal repkedő bogarak zümmögése. A csónakok összetömörülve lebegtek a vízen a fáklyák vörös fénykörében, a fekete füsttettő alatt. Dicsekvő és egymást magasztaló vagy éppen gúnyoló férfiak – férfiak, akik reggel a barátaink lettek volna, de azon az éjszakán már az ellenségeink voltak. Gyors evezőcsapásokkal jutottunk túl rajtuk. Már nem volt több barátunk az országban, ahol születünk. Ő a kenu közepén ült, lefátyolozott arccal; csendben, akárcsak most; vakon, akárcsak most – és én nem bántam semmit, semmit, amit odahagytam, mert közelről hallottam a lélegzését – közelről, akárcsak most.

Egy pillanat szünetet tartott, fejét oldalra fordítva a kunyhónyílás irányába fülelt, aztán megrázta a fejét és folytatta.

– A testvérem oda akarta kiáltani a harci kiáltásunk – csak egyetlenegyszer –, tudja meg mindenki, hogy szabad rablók vagyunk, akik bíznak fegyvereikben és a hatalmas tengerben. És én szerelmünk nevében újra csak esedeztem, hogy maradjon csendben. Talán ha nem hallom a lélegzését a közelemben... Tudtam, hogy a hajsza amúgy is mindjárt kezdetét veszi. A testvérem szeretett engem. Egyetlen csobbanás nélkül merítette lapátját a vízbe. Csak ennyit mondott: – Most csak félelme vagy – a másik feled abban az asszonyban lakik. Én tudok várni. Ha újra egész ember leszel, visszatérsz majd velem ide, hogy együtt kiált-suk oda a kihívásunkat. Egy anya fiai vagyunk. – Nem válaszoltam. Minden erőm, egész lelkem a lapátot tartó kezemben összpontosult – csak egy vágyam volt, hogy biztonságos helyre jussak vele, ahol nem érheti el a férfiak haraga és az asszonyok megvetése. Szerelmem oly nagy volt, hogy hittem, elvezet bennünket egy olyan országba, ahol nem ismerik a halált. Csak menekülünk meg Incsi Midah haragjától és uralkodónk kardjától. Nagy sietve evezünk, a levegőt is a fogunk között vettük. A lapátok mélyen belemartak a sima vízfelszínbe. Elhagytuk a folyó torkolatát és a zátonyok közötti tiszta vízű csatornákon suhantunk. Sötétségbe burkolódzó part mentén haladtunk, homokos partvidék mellett, ahol a tenger suttozva szól a földhöz; és a fehér homok csillámokat szórt hajónk oldalára, oly gyorsan szaladt a kenu a vízen. Nem beszélünk. Csak egyetlenegyszer szólaltam meg: – Aludj, Diamalen, hamarosan minden erődre szükség lehet. – Hallottam hangjának édességét, de egyszer sem fordítottam meg a fejem. Felkelt a nap és mi folytattuk utunkat. A víz úgy hullott arcomról, mint felhőből az eső. Napvilágnál, a hőségben is menekültünk. Egy-szer sem néztem vissza, de tudtam, hogy a hátam mögött a testvérem rezzenéstelenül tekint előre, mert a csónak nyílegyenesen suhant, mint a bozótlakó törzsek nyilai, amikor kiröppenek a fúvócsóból. Nem volt jobb evezős, nem volt jobb kormányos, mint a testvérem. Sok versenyt nyertünk abban a kenuban. De soha nem feszítettük meg úgy az erőnket, mint akkor – akkor, amikor utoljára eveztünk együtt! Nem volt a vidéken bátrabb, erősebb férfi a testvéremnél. Annyi erőm sem volt, hogy megfordítsam a fejem és ránézzek, de minden pillanatban hallottam, ahogy egyre hangosabban zihál. De még akkor sem szólalt meg. Magasan járt a nap. A hőség úgy perzselt, mint az eleven tűznyelv. A bordáim szinte szétrobbantak, de nem tudtam több levegőt préselni a tüdőmbe. Aztán nem bírtam tovább és az utolsó lélegzetemmel kiszakadt belőlem a kiáltás:

– Pihenjünk!

– Jó – válaszolta és a hangja határozottan szólt. Erős férfi volt a testvérem. Bátor. Nem ismerte a félelmet, sem a fáradtságot. ... A testvérem!

Hatalmas és gyengéd, mérhetetlen, mégis erőtelen suttozás kelt, a remegő levelek, a megmoccanó faágak suttozása, amely átfutott az őserdő göcsörtös mélyén, át a csillagfényes lagúna tükörsima felszínén, és a cölöpök között a víz egyetlen hirtelen csobbanással az izapos fához loccsant. Meleg fuvallat érintette meg a két férfi arcát, aztán egy gyászos hanggal tovasuhant – hangos, rövid fuvallat, mintha álmában az erdő nyugtalanul felsőhajtott volna.

Arsat egyenletes, halk hangon folytatta

– Egy kis öböl fehér homokján futtattuk partra a kenut. Az öböl egy hosszú földszoros közelében feküdt, amely elzárta az utunkat; egy hosszú, erdős földnyelv, amely mélyen benyúlt a tengerbe. A testvérem jól ismerte a helyet. A földnyelv mögött egy folyó torkolata nyílt, és az erdősávon egy apró ösvény vágott keresztül. Tüzet raktunk és rizst főztünk. Aztán a kenu árnyékában a puha homokra feküdtünk aludni, mielőtt Diamalen örködött. Alig csuktam be a szememet, mikor meghallottam vészkiáltását. Talpra ugrottunk. A nap már alábukóban volt az égen, és az öböl kiszélesedésében egy praót pillantottunk meg, amit rengeteg evezős hajtott. Rögtön ráismertünk; rádzsánk egyik praója. A partot kémlelték és észrevettek. Megütötték a gongot és a prao orrát az öböl felé fordították. Éreztem, amint a szívem elgyöngül a mellkasomban. Diamalen a homokon ült és eltakarta arcát. A tenger felé nem volt menekvés. A testvérem felnevetett. Magával hozta a puskáját, amit még te adtál neki, Tuan, mielőtt elmentél, de csak egy maroknyi puska volt nála. Gyorsan így szólt hozzám:

– Rohanjatok át az ösvényen. Én feltartom őket; nincsenek lőfegyvereik, és ha partra szállnak, a puskámmal biztosan megölök közülük néhányat. Rohanjatok. Az erdő túloldalán egy halászkunyhót találtok – és egy kenut. Amikor valamennyi puskaoromat ellőttem én is utánatok eredek. Jó futó vagyok, és mielőtt ideérnek, mi már messze járunk. Ameddig csak lehet kitartok, mert ő csak egy nő – sem futni, sem harconi nem tud, de gyenge kezében ott tartja a szívedet.

Lehasalt a kenu mögé. A prao egyre közeledett. Diamalen és én futva elindultunk, és amint az ösvényen rohantunk, lövéseket hallottam. A testvérem kilőtte a puskáját egyszer – kétszer – és a gong elhallgatott. Csönd támadt mögöttünk. A földszoros azon a részen elkeskenyült. Mielőtt meghallottam volna, hogy a testvérem harmadszor is elsüti a puskáját, megláttam a túloldalon az ereszkedő partot és újra vizet pillantottam meg; egy széles folyó torkolatát. Egy füves tisztáson át rohantunk a vízhez. Alacsony kunyhót pillantottam meg a fekete iszap fölött és egy apró, kikötött kenut. Újabb lövést hallottam magam mögött. Átfutott rajtam a gondolat: ez volt az utolsó töltése. A kenuhoz rohantunk; egy ember szaladt ki a kunyhóból, de rávettem magam és összeölelkezve hemperegtünk a sárban. Aztán én felkeltem, ő pedig ott maradt mozdulatlanul a lábaimnál. Nem tudom, megöltem vagy életben maradt-e. Én és Diamalen a vízre toltuk a kenut. Kiáltásokat hallottam magam mögött és megpillantottam a testvéremet, amint a tisztáson rohan. Rengetegen a nyomában. A karjaimba vettem Diamalént, a csónakba dobtam, és utánaugrottam. Mikor ismét visszaneéztem, csak azt láttam, hogy a testvérem elesett. Elesett, újra talpra állt, de addigra az üldözői már körbevettek. Odakiáltott nekem: – Jöve! – A kör bezárult körülötte. Én csak figyeltem. Sokan voltak. Aztán újra Diamalentre pillantottam. És ellöktem a kenut, Tuan! A mély víz felé taszítottam. Ő a csónak aljában térdelt és engem nézett és én csak annyit mondtam: – Fogd az evezőt! – és közben a sajátomat már a vízbe merítettem. Tuan, hallottam ahogy a fivérem felkiált. Hallottam, ahogy kétszer kiáltja a nevemet; és hallottam, ahogy a többiek azt ordítják: – Öld meg! Üsd agyon! – Hátra sem fordultam. Aztán hallottam, ahogy újra a nevemet sikítja, hatalmas sikítással, mint amikor a hanggal együtt az élet is távozik a testből – de nem pillantottam vissza! A nevemet! ... A testvérem! Háromszor hívott – ám én nem az életemet féltettem. De hát nem ott volt-e Diamalen? Akivel ráakadhattam volna egy olyan országra, ahol feledve van a halál – ahol a halál ismeretlen?

A fehérember felült. Arsat is felállt, elmosodó, néma figurája a tűz kihunyó parazsa fölé magasodott. Alacsonyan sodródó köd kúszott a lagúna fölé és lassan kioltotta a ragyogó csillagok visszfényét. Hatalmas kiterjedésű fehér pára burkolta be a földet; hidegen és szürkén lebegett a sötétben, néma örvényekben kavargott a fatörzsek és a ház előtt nyúló móló körül, ami szinte lebegni látszott az örökkön mozgó és megfoghatatlan, tengerszerű tüneményen. Csak valamivel messzebb rajzolódott ki néhány fa csúcsa a halványan pislákoló égre, mint valamilyen komor és vészjósló part – csalóka, könyörtelen, fekete partvidék.

Arsat szavai hangosan zengtek a mélységes békében: – Ott volt velem! Az enyém volt! Az egész emberiséggel szembeszálltam volna, hogy megszerezem magamnak. De akkor már az enyém volt – és...

A hangja felverte az üres messzeséget. Pillanatnyi szünetet tartott, mintha csak a saját szavait hallgatta volna, ahogy azok elenyésznek a távolban – ahol már nincs helyesbítés vagy visszavonás. Aztán csendben folytatta: – Tuan, én szerettem a testvéremet.

Egy szélfuvallat megborzongatta. Magasan a feje fölött, magasan a néma ködtenger fölött a pálmák lekonyuló levelei gyászos, elhaló hangon zörrentek össze. A fehérember a mellkasára hajtotta az állát, és szomorúan mormolta, anélkül hogy a fejét felemelte volna:

– Mindannyian szeretjük a testvérünket.

Arsat suttogó, vad dühvel tört ki:

– Mit törődtem azzal, kinek kell meghalnia? Békét akartam a szívemben.

A lighanem valami mozgást hallott a házban – fűlelt –, aztán némán bement a kunyhóba. A fehérember is felállt. Szeszélyes lökésekben támadt fel a szél. A csillagok halványabban fénylettek, mintha csak visszavonultak volna a végtelen űr fagyos mélységeibe. Fagyos szélroham támadt, majd néhány másodpercig tökéletes nyugalom és végtelen csend telepedett a vidékre. Aztán a dzsungel fekete, hullámos vonala mögül aranylő fényoszlop tört az égre, és szétáradt a keleti horizont félkörén. Felkelt a nap. A pára felszállt, lebegő foltokra szakadozott, majd vékony, felszálló csíkokban szertefoszlott; előbukant a lagúna víztükre, fénylő feketén feküdt a falként magasodó erdő súlyos árnyékában. Egy fehér sas emelkedett a víz fölé, oldalra dőlve, nehézkesen szárnyalt, felért a ragyogó napsütésbe, egy pillanatig vakítóan megvillant, aztán még magasabbra szárnyalt, míg csak fekete, mozdulatlan pont lett belőle, majd az is beleveszett a kék égbe, mintha csak örökre elhagyta volna a földet. A fehérember, aki a kunyhó ajtaja előtt állt és az eget bámulta, háborodott szavakból összeálló zavaros és töredezett mormogást hallott, aminek hangos nyögés vetett véget. Hirtelen Arsat botorkált elő kinyújtott karokkal, megrázkódott és pár pillanattig meredt tekintettel állt. Aztán megszólalt:

– Már nem ég a teste.

Az arca előtt, a fák csúcsa felett megjelent az egyenletesen emelkedő nap karimája. Feltámadt a szél; hatalmas ragyogás áradt szét szikrázóan a lagúna fodrozódó vizén. A fák kiléptek a reggel éles árnyékából, és homályosabbá váltak, mintha csak közelebb rohantak volna – hogy aztán a levelek, a bólogató gallyak és a lengedező ágak hatalmas kavardása közepette megtorpanjanak. A könnyörtelen napsütésben felerősödött az öntudatlan élet suttogása, érthetetlen hang, amely körbefolyta az emberi bánat néma sötétjét. Arsat lassan körbepillantott, aztán a felkelő napba bámult.

– Semmit sem látok – mondta magában félhangosan.

– Nincs itt semmi – mondta a fehérember. Közelebb lépett a móló széléhez és intett a csónaknak. Egy halk kiáltás hallatszott a lagúna fölött és a sampan elindult a szellemek barátjának lakhelye felé.

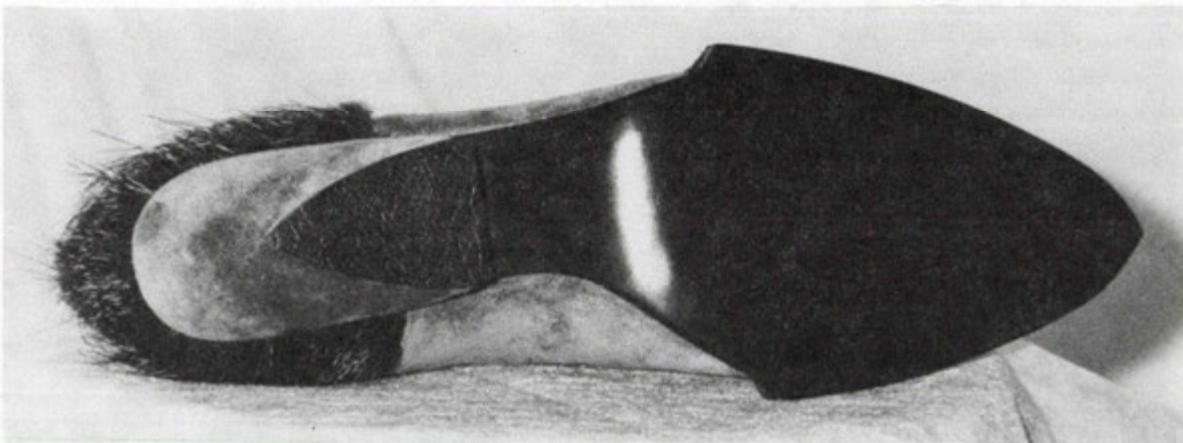
– Ha akarsz, velem tarthatsz, egész reggel várok rád – mondta a fehérember, miközben a víz felé bámult.

– Nem, Tuan, mondta Arsat halkán. – Nem ehetek és nem alhatok ebben a házban, míg tisztán nem látom az utam. De most nem látok semmit, semmit! Nincs fény és nincs béke a világban – csak halál – sok ember halála. Egy anya szült bennünket – és én az ellenség gyűrűjében hagytam; de most visszamegyek.

Mély lélegzetet vett és álomszerű hangon folytatta. – Egy kis idő múlva már tisztán fogok látni ahhoz, hogy lecsaphassak – hogy lecsaphassak. De ő meghalt és... most... a sötétség.

Szélesre tárta, majd magatehetetlenül leejtette karjait, aztán mozdulatlanrá vált, az arca megmerevedett, a szemei rezzenéstelenül meredtek a napba. A fehérember lemászott a kenuba. A rudasok ügyesen egyensúlyozva előreszaladtak a csónak oldalában, de közben már hátratekintve a fárasztó utazás kezdetét figyelték. Magasan, a tatban, fehér rongyokba bugyolált fejjel a juragán üldögélt elgondolkozva, lapátja szabadjára engedve szántotta a vizet. A fehérember mindkét karjával az apró kunyhó fütetejének dőlt és a csónak fényesen fodrozódó nyomdokvizét bámulta. Mielőtt még a sampan a lagúnát elhagyva a csatornába fordult volna, felemelte a tekintetét. Arsat még mindig nem mozdult. Magányosan állt az átható napfényben; tekintete a felhőtlen nappal hatalmas fényén túlhatolt, az illúziók világának a sötétjébe.

FORDÍTOTTA BOJTÁR PÉTER

Három új Faust (részlet)

J. W. GOETHE

BÁTHORI CSABA

STUDIERZIMMER

FAUST *mit dem Pudel hereintretend*

Verlassen hab ich Feld und Auen,
Die eine tiefe Nacht bedeckt,
Mit ahnungsvollem, heil'gem Grauen
In uns die beßre Seele weckt.
Entschlafen sind nun wilde Triebe
Mit jedem ungestümen Tun;
Es reget sich die Menschenliebe,
Die Liebe Gottes regt sich nun.

Sei ruhig, Pudel! renne nicht hin und wider!
An der Schwelle was schnoperst du hier?
Lege dich hinter den Ofen nieder,
Mein bestes Kissen geb ich dir.
Wie du draußen auf dem bergigen Wege
Durch Rennen und Springen ergetzt uns hast,
So nimm nun auch von mir die Pflege,
Als ein willkommner stiller Gast.

Ach wenn in unser engen Zelle
Die Lampe freundlich wieder brennt,
Dann wird's in unserm Busen helle,
Im Herzen, das sich selber kennt.
Vernunft fängt wieder an zu sprechen
Und Hoffnung wieder an zu blühen;
Man sehnt sich nach des Lebens Bächen,
Ach! nach des Lebens Quelle hin.

Knurre nicht, Pudel! Zu den heiligen Tönen,
Die jetzt meine ganze Seel umfassen,
Will der tierische Laut nicht passen.
Wir sind gewohnt, daß die Menschen verhöhnen,
Was sie nicht verstehn,
Daß sie vor dem Guten und Schönen,
Das ihnen oft beschwerlich ist, murren;
Will es der Hund, wie sie, beknurren?
Aber ach! schon fühl ich, bei dem besten Willen,
Befriedigung nicht mehr aus dem Busen quillen.
Aber warum muß der Strom so bald versiegen
Und wir wieder im Durste liegen?
Davon hab ich so viel Erfahrung.
Doch dieser Mangel läßt sich ersetzen,
Wir lernen das Überirdische schätzen,
Wir sehnen uns nach Offenbarung.

DOLGOZÓSZOBA

FAUST (belép a pudlival)

Mögöttem rét, liget mögöttem,
Alszik a sűrűben az éj
S szent borzongás ül szívemben,
Míg jobbik lelkem éled, él!
Vad ösztönök most alszanak mind:
Nem bújtja őket tette tett –
Most emberszeretet megérint,
Megérint istenszeretet.

Nyughass, te pudli! ne futkoss, ne csámborogj!
Mit szimatolsz a küszöbömön?
Oda a sutba, ni, lekucorodj,
Puha párnám, érted, nélkülözöm.
Imént odakinn a kövecses úton
Kedvünkre te csaholtál nagyokat,
Fogadd hát étkem, hogyha nyújtom:
Vendég, szívesen látott koma vagy.

Ó, ha szűk cella hátvöskében
Libeg megint a gyertyaláng,
Szellemünkben kigyúl az éden,
Szívünk egész lesz, nem szilánk.
Az értelem kezd most beszélni,
És újra moccan a remény –
Élni szeretnénk, végre élni
Szilárdan életünk közepén!

Ne morogj, pudli! A szent muzsikába
Mely most egész valómat előnti
Nem illik állatnak belecsaholni.
Tudjuk, kigányolja az ember, a gyáva
Amit nem ért,
Szépet, a jót lerántja a sárba,
Ami nehéz neki, megmorogja –
Most még egy eb is rámorogna?
Látom, jaj, látom, hiába munka minden,
Nem jön a nyugalom, lelki béke nincsen.
Miért hogy oly hamar a folyam kiszárad?
Mért hogy a szánk a vízre tátog? –
Volt benne, volt tapasztalásom...
De mégis pótoljuk, ami hiányzik:
Fölfurakszunk egész a másvilágig,
Akarjuk, szemünk csodára kilásson

a tragédia első részéből)

EFRAIM ISRAEL

MUNKASZOBA

FAUST (miközben belép az uszárral)

Otthagytam Erdőt, Mezőt, Rétet,
Mindre mély Éjszaka terül,
Sejtő, szent Remegéssel ébred
A jobbik Lelkünk itt belül.
Elszunnyadt minden szilaj Ősztön
És minden vad, izgága Tett,
Ember-Szeretet moccan őrzőn,
Moccan az Isten-Szeretet.

Légy nyugton, Uszár! ne zavarj föl-le futva!

Mit szímatolsz itt a küszöbön?

Heveredj le csak a kályhasutba,

Legjobb párnám odalököm.

Odakint a hegyiutacskán

A szaladozásod mulattatott,

Lehetsz cserébe házimacsám,

Állandó vendég, ki nem sokat mozog.

Ha újra lobog szűk Odánkban

Otthonosan a Gyertyaláng,

Keblünk is örül fénye-gyúltam,

A Szív, mely ismeri magát.

A Szellem-Ész szólal meg újra,

S újra virágzik a Remény,

Élet-Folyókba elvágunk, ah,

Az Élet Forrása felé.

Ne morogj, Uszár! E szent mennyei Karba,

Melyre egész Lelkem most kinyílik,

Ez az állati hang nem illik.

Azt megszoktuk, hogy hurrog az emberi fajta

Arra, mit nem ért,

Hogy mi gyakran az embereket nyomasztja:

A Jóra és a Szépre, dohognak:

De az eb is, mint ők, morog csak?

De érzem, a Keblemből, bárhogy akarja,

Már nem buzog a Megnyugvás patakja.

De miért kell, hogy oly hamar elapadjon,

S bennünk újra a Szomj maradjon?

Mennyi erről a Tapasztalásom!

De be lehet ezt a Hiányt pótolni,

S tanulni, mit ér a Földöntúli;

Csüggnünk Kinyilatkoztatáson,

MÁRTON LÁSZLÓ

DOLGOZÓSZOBA

FAUST (belép a pudlival)

Elmaradt mező és barázda,

Árad rajtuk éjszaka szét;

Sejtésteli, szent borzadása

Ébreszti lelkünk jobbik felét.

Elszunnyad most minden vad ősztön

És cselekvő gerjedelem:

Emberszeretet ébred rögtön,

Ébred az Istenszerelem.

Mit rohángálsz? Maradj nyugton, te uszár!

A küszöbnél miért e sok szímat?

Jobb lenne, ha a kályha mögé kásznl,

Neked adom legjobb vánkosomat!

A rohángászt, az ugrálást hadd el,

Az csak a hegyen volt mulattató;

Vendéglátásomat fogadd el,

Légy kedves és csöndes lakó.

Ó, hogyha ismét ég a lámpa,

S földeríti a szűk szobát,

Úgy keblünkben lobog a lángja

A szívnek, s az látja magát.

Az ész ismét elkezdi beszélni,

És a remény ismét virul;

Lehet az élet patakját remélni

Ah! az élet forrásaibul.

Ne morogj, pudli! A szent szóig,

Melyekbe merít a csodálat,

Hangjával ne közelítsen az állat!

Megszoktuk, hogy az ember gúnyolódik,

Ha valamit nem ért,

S ha szép és jó dolgokba bonyolódik,

Az terhére van, s megugatja;

Ezért morogsz te is, ebadta?

De jaj, már érzem én, bárhogy igyekszem,

A keblemben nincs nyugovás egy csepp sem.

De mért kell, hogy a forrás elapadjon,

S minket megint szomjazni hagyjon?

Kinek nincs erről sok tapasztalása?

Ám e hiányon sok nem múlik:

Tanuljuk becsülni a földöntúlit,

Vágyódunk a kinyilatkoztatásra,

Die nirgends würd'ger und schöner brennt
 Als in dem Neuen Testament.
 Mich drängt's den Grundtext aufzuschlagen,
 Mit redlichem Gefühl einmal
 Das heilige Original
 In mein geliebtes Deutsch zu übertragen.

(Er schlägt ein Volum auf und schickt sich an.)

Geschrieben steht: „Im Anfang war das W o r t!“
 Hier stock ich schon! Wer hilft mir weiter fort?
 Ich kann das Wort so hoch unmöglich schätzen,
 Ich muß es anders übersetzen,
 Wenn ich vom Geiste recht erleuchtet bin.
 Geschrieben steht: Im Anfang war der S i n n.
 Bedenke wohl die erste Zeile,
 Daß deine Feder sich nicht übereile!
 Ist es der S i n n, der alles wirkt und schafft?
 Es sollte stehn: Im Anfang war die K r a f t!
 Doch, auch indem ich dieses niederschreibe,
 Schon warnt mich was, daß ich dabei nicht bleibe.
 Mir hilft der Geist! Auf einmal seh ich Rat
 Und schreibe getrost: Im Anfang war die T a t!

Soll ich mit dir das Zimmer teilen,
 Pudel, so laß das Heulen,
 So laß das Bellen!
 Solch einen störenden Gesellen
 Mag ich nicht in der Nähe leiden.
 Einer von uns beiden
 Muß die Zelle meiden.
 Ungern heb ich das Gastrecht auf,
 Die Tür ist offen, hast freien Lauf.
 Aber was muß ich sehen!
 Kann das natürlich geschehen?
 Ist es Schatten? ist's Wirklichkeit?
 Wie wird mein Pudel lang und breit!
 Er hebt sich mit Gewalt,
 Das ist nicht eines Hundes Gestalt!
 Welch ein Gespenst bracht ich ins Haus!
 Schon sieht er wie ein Nilpferd aus,
 Mit feurigen Augen, schrecklichem Gebiß.
 Oh! du bist mir gewiß!
 Für solche halbe Höllenbrut
 Ist Salomonis Schlüssel gut.

GEISTER auf dem Gange

Drinnen gefangen ist einer!
 Bleibet haßen, folg ihm keiner!
 Wie im Eisen der Fuchs
 Zagt ein alter Höllenluchs.
 Aber gebt acht!
 Schwbet hin, schwebet wider,
 Auf und nieder,

Mely nincsen mondva sehol oly szilárdan
 Mint a Szentírásban.
 Ó, az ősi szöveget úgy fölűtném,
 Hogy értsem egyszer mind ami
 Igaz, ami eredeti
 Benne, s édes anyanyelvemre vinném!

(Felnyit egy testes könyvet és belekezd)

Írva van: „Kezdetben volt az I g e !” ...
 S már csöddöt mondtam... Ki segítene?
 Az Igét túlbecsülöm lehetetlen –
 Egy másik szót kell kieszelnem,
 Csak sügná szabatosan szellemem...
 Az van írva: Kezdetben volt az É r t e l e m.
 Rágd meg jól, hogy mit takar e mondat,
 És zabolázd meg kezdedben a tollat!
 Értelem, csakugyan, a titkos szervező?
 Nem jobb-e az, hogy: Kezdetben volt az E r ő !
 De most is, épphogy megpercent a tollam,
 Egy hang sugallja, hogy megint botoltam.
 Az Ész segítsen! Adjon ő hitet!
 Hadd írjam bátran: Kezdetben volt a T e t t !

Ha már szobámba sündörögtél,
 Pudli, legalább ne üvöltseél
 És ne nyüszítsél!
 Egy ilyen fickót, ki röhögcsél
 S bosszant, nem tűrök közelemben.
 Kicsit sok ez, ketten
 Egy cellányi présben!
 Bár vendégjogon koma vagy:
 Mars, sipirc, kívül tágasabb!
 De mi csattog, mi kattog?
 Tündér vagy ördög kopogtat?
 Mesében vagyok-e vagy valóban?
 A pudlim kihízik, mint a kappan!
 Fölhorgad, óriás,
 Nem is kutya ez, valami más!
 Ördögi kísértet, ügyes csaló!
 Olyan hasas már, mint egy víziló
 villámló szemekkel, fűrészes állkapoccsal.
 Hideg kiver, kifagyjal!
 Salamon kulcsa lesz-e tán elég
 Ellened, fattyú, pokol-ivadék!
SZELLEMEK (a folyosón)

Egy fogoly ott ücsörög benn!
 Senki oda be ne menjen!
 Mint a róka a vasban,
 Vén hiúznak vére csurran.
 Óvatosan!
 Lebegjetelek óvakodva
 Össze-vissza,

Mely a legszebben, legméltóbban lángol
 Az új Testamentumából.
 A Vágy hajt, hogy a Szöveget kinyissam,
 És Érzéssel rendesen itt
 Végre a szent Eredetit
 Drága Anyanyelvemre lefordítsam.

(Felüt egy kötetet és hozzálát)

Írva vagyok: „Kezdetben vala az Ige!”
 Már Kátyú! Kihúzni ki jön ide?
 Az Ige nem több a Szubsztanciánál.
 E nagy Szónak más Fordítás jár,
 Ha mely vezet, a Szellemé a Kéz.
 Írva vagyok: Kezdetben volt az Ész.
 Gondolj bele az első versbe,
 Fontold meg, tollad nehogy elsiessse!
 Az Ész tán a Teremtve-Működő?
 Vagy inkább: Kezdetben volt az Erő!
 De alighogy ezt lemásoltam,
 Egy Hang azt mondja máris: ne oly gyorsan!
 A Szellem segít! Fényt Lelkembe vet,
 És bátran írom: Kezdetben volt a Tett!

Hogyha szobámba vágyasz aludni,
 Hagyd az üvöltést, Pudli,
 És ne ugassál!
 Ilyen iszonyu hangu pajtás
 Nem marad ám a közelemben.
 Közülünk valaki menten
 Szobámból kimenjen.
 A Vendégjogot fel ne rúgd;
 De most fel is Út, le is Út.
 Mi ez, Árnyék? vagy szűn Való?
 Pudlikutyám be' dagadó!
 És mind hatalmasabb,
 Ez már nem is a Kutyá-Alak!
 Micsoda Rémet hoztam én haza!
 Már mint egy Vízilópofo,
 Csak szörnyű az Állkapocs, s e Kályhaszem.
 Ó, Fajtád ismerem!
 E fél-Pokolfi ellen itt
 A Salamon Kulcsa segít.

SZELLEMEK (a folyosón)

Odabe fogva van egytünk,
 Kint maradjunk, be ne menjünk!
 Egy vén pokoli Kan
 Kutyaszoritóba' van,
 Óvatosan!
 Itt libegj ott libegve,
 Fel-le, fel-le,

Mely szebben s méltóbban hol égjén,
 Mint ahogy az Új Szövetségben?
 Érzem, kell, hogy a Szöveget felnyissam,
 S mit hibátlan érzék belémvetít:
 A szentséges Eredetit
 Drága német nyelvemre lefordítsam.

(Felüt egy kódexet és nekilát)

Írva áll: „Kezdetben volt Ige!”
 Már megállók! Segítség kell ide!
 Nem jó az ígét ily magasra tolni,
 Valami mással kell pótolni,
 Ha a Szentlélek jó irányt mutat.
 Inkább: „Kezdetben volt a Gondolat!”
 Az első soron gondolkozz még!
 Nehogy a tollad félrecsússzék!
 Gondolatból jön-e létre a lehető?
 Legyen így: „Kezdetben volt az Erő!”
 Igen, de alig vetettem papírra,
 Máris érzem: nem jó, hogy ez van írva.
 De most megvan! A Szentlélek vezet,
 S tiszta szívvel írom: „Kezdetben volt a Tett!”

Ha elvárod tőlem a szállást,
 Pudli, hagyd abba a csahálást,
 Ne ugassd a fülem szét!
 Ilyen izága szomszéd
 Itt nem maradhat semeddig.
 Kettőnk közül az egyik
 El kell, hogy takarodjék.
 Fájó szívvel kötök útilaput
 Talpadra: arra leled a kaput!
 De mit látok egyszerre?
 Van-e józan magyarázat erre?
 Való ez? Vagy rémkép, mit elme izzad?
 Pudlim növekszik, egyre duzzad,
 Mind magasabban van az orra,
 Ez már korántsem kutyaforma!
 Ki jött a házamba? Mily vízíó?
 Már olyan, mint egy víziló,
 Szeme tűzes, agyara serleg.
 Ó, most már megismerlek!
 Ily fél-pokoli faj ha kel,
 Arra Salamon Kulcsa kell.

SZELLEMEK (a folyosón)

Egyikünk foglyul esett:
 Maradj kint, ne kövessed.
 Mint róka, mit csapda húz,
 Nyúszít az öreg pokolhiúz,
 De hoppla hop!
 Szállj ide, szállj oda,
 Fel és alá – kész a csoda:

Und er hat sich losgemacht.
Könnt ihr ihm nützen,
Laßt ihn nicht sitzen!
Denn er tat uns allen
Schon viel zu Gefallen.

FAUST

Erst zu begegnen dem Tiere,
Brauch ich den Spruch der viere:

Salamander soll glühen,
Undene sich winden,
Sylphe verschwinden,
Kobold sich mühen.

Wer sie nicht kannte,
Die Elemente,
Ihre Kraft
Und Eigenschaft,
Wäre kein Meister
Über die Geister.

Verschwind in Flammen
Salamander!
Rauschend fließe zusammen
Undene!
Leucht in Meteorenschöne
Sylphe!
Bring häusliche Hülfe
Incubus! Incubus!
Tritt hervor und mache den Schluß.

Keines der viere
Steckt in dem Tiere.
Es liegt ganz ruhig und grinst mich an;
Ich hab ihm noch nicht weh getan.
Du sollst mich hören
Stärker beschwören.

Bist zu Geselle
Ein Flüchtling der Hölle?
So sieh dies Zeichen,
Dem sie sich beugen,
Die schwarzen Scharen!

Schon schwillt es auf mit borstigen Haaren.

Verworfn's Wesen!
Kannst du ihn lesen?
Den nie Entsproßnen,
Unausgesprochenen,
Durch alle Himmel Gegoßnen,
Freventlich Durchstochnen?

S szabadon rohan!
Tegyetek érte,
Úl a sötétbe!
Ő mindenkit megért
S jót tett mindenkiért!

FAUST

Hogy az állatot megjuházd,
Amit a Négy mond, azt idézd:

Szalamandra – ropogj,
Szíré – te meg incselegj,
Szellő – iramodj, sziszegj,
Manó – megiramodj!

Aki ily messze nem ér,
Elemeken nem ír:
Hatalmukat
Nem ismeri, vak!
De játszik a mester
A szellemekkel.

Hamvadj el a lángban,
Szalamandra!
Zuhogj egybe nagy robogásban,
Szíré!
Vakíts meteorként, gyönyörű
Szellő!
Teremjen otthoni derű
Incubus! Incubus!
Dugd ki fejed, te strucc!

Nem fogan a varázslat:
Lustán döglök az állat.
Csak lomposan hever és vigyorog:
Hidegen hagyja, amit motyogok!
Hasítson nyersebb
Igéjű ostorom, te nyers eb!

Pokol kiakadt?
Rongyos a lábod!
Nesze, e füstön
Sül eleven üstön
Fattyak fekete csőre!

Zörren a csontja, ni, borzas a szőre!

Te szömyű pára
Érted valahára?
Meg nem fogant Ő,
Senki nem hívja itt lenn,
Minden mennyekben élő
Isten, latrok közt, kereszten!

S máris szabadon rohan.
S még ha lelagymadsz
Is, sose hagyhatsz
Itt olyat, ki minket
Oly sokat segített.

FAUST

Hallja először az Állat
Quadrata Formulánkat:

Szalamandra lobogjon,
Undina lefolyjon,
Sylphus oszoljon,
Kobold loholjon.

Ha nem ismered
Az Elemeket,
Erejük
És Velejük,
Nem vezeted
A Szellemeket.

Tűnj el a Tűzbe,
Szalamandra!
Folyj a semmibe össze,
Undina!
Fénylj mint Meteoron Szikra,
Sylphus!
Most megmutasd, mit tudsz,
Incubus! Incubus!
Műved befejezni kakaüssz!

Négyiből egy sem
Rejlik az Ebben.
Fekszik nyugodtan és vigyorog.
Még nem szorul ott a Torok.
Erősb Igével
Hasson a Kényszer.

Cimbora, mondd csak,
Pokolba való vagy?
Nos, itt e Szónak
Porighajolnak
A sötét Légiók is.

Már puffad, szörzete borzolódik.

Kivetett Lényeg!
Olvadni el tudod-e ezt?
A nemszármazottat,
Kinemejtettet,
Minden-Mennybe-hatottat,
Galádul átszeregettet?

Máris minden láncot ledob.
Légy sorsa kasznára,
És tégy a hasznára,
Ő is fáradt értünk,
Ha pártfogást kértünk.

FAUST

Hogy meglássam e szellemet,
Szólítom a négy Elemet:

Szalamandra izzon,
Undéna tekeredjen,
Sylphe tekeregjen,
Kobold fáradozzon!

Kit mellbe löknek
Az Elemeknek
Erői, vágyai
S tulajdonságai,
Az ellen
Sok fortélyt ismer a szellem.

Tűnj el a lángba,
Szalamandra!
Folyj össze egy ágba,
Undéna,
Ragyogj meteorként, te néma
Sylphe,
Nekem segítséget szűlve;
Incubus! Incubus!
Mutasd, mi ez: hal vagy hús?

Itt áll e díszpinty:
Benne a négy elem közül egyik sincs.
Vigyorog, pimaszul elnyúltan:
Még eddig hozzá kesztyűs kézzel nyúltam.
Lesz mindjárt erősebb
Varázsszó, te őt eb!

Milyen akolból
Szöktél? Pokolból?
Úgy e jelre nézz!
Ettől megrémül a nehéz
Pokol-hatalmak minden őre!

Felfújja magát, és mered a szőre!

Átkozott Vastag,
Hát elolvastad?
A nem születéstől-Valót,
Ki nem mondhatót,
Mindenhatót,
Gazul keresztülzárhatót?

Hinter den Ofen gebannt,
 Schwillt es wie ein Elefant,
 Den ganzen Raum füllt es an,
 Es will zum Nebel zerfließen.
 Steige nicht zur Decke hinan!
 Lege dich zu des Meisters Füßen!
 Du siehst, daß ich nicht vergebens drohe.
 Ich versenge dich mit heiliger Lohe!
 Erwarte nicht
 Das dreimal glühende Licht!
 Erwarte nicht
 Die stärkste von meinen Künsten!

MEPHISTOPHELES tritt, indem der Nebel fällt, wie ein fahrender Scholastikus, hinter dem Ofen hervor

Wozu der Lärm? was steht dem Herrn zu Diensten?

FAUST

Das also war des Pudels Kern!
 Ein fahrender Skolast? Der Kasus macht nicht lachen.

MEPHISTOPHELES

Ich salutiere den gelehrten Herrn!
 Ihr habt mich weidlich schwitzen machen.

FAUST

Wie nennst du dich?

MEPHISTOPHELES

Die Frage scheint mir klein

Für einen, der das Wort so sehr verachtet,
 Der, weit entfernt von allem Schein,
 Nur in der Wesen Tiefe trachtet.

FAUST

Bei euch, ihr Herrn, kann man das Wesen
 Gewöhnlich aus dem Namen lesen,
 Wo es sich allzu deutlich weist,
 Wenn man euch Fliegengott, Verderber, Lügner heißt.
 Nun gut, wer bist du denn?

MEPHISTOPHELES

Ein Teil von jener Kraft,

Die stets das Böse will und stets das Gute schafft.

FAUST

Was ist mit diesem Rätselwort gemeint?

MEPHISTOPHELES

Ich bin der Geist, der stets verneint!
 Und das mit Recht; denn alles, was entsteht,
 Ist wert, daß es zugrunde geht;
 Drum besser wär's, daß nichts entstünde.
 So ist denn alles, was ihr Sünde,
 Zerstörung, kurz, das Böse nennt,
 Mein eigentliches Element.

FAUST

Du nennts dich einen Teil und steht doch ganz vor mir?

MEPHISTOPHELES

Bescheidne Wahrheit spricht ich dir.
 Wenn sich der Mensch, die kleine Narrenwelt,
 Gewöhnlich für ein Ganzes hält:

Megfenyítem a zsványt,
 Puffad, mint egy elefánt.
 Hája a térbe kilóg,
 Ködképpé maszatolódik.
 A mennyezet is meginóg!
 Coki, szolga maradsz, de holtig!
 Hátadból csípős szíjat hasítok.
 Megemésszenek mennyei lángok.

Megállj, megállj,
 Láng perzsel háromszorosan!
 Megállj, megállj,
 Leterít legnyersebb varázslatom!

MEPHISTOPHELES (miután fölszállt a köd, kóbor diáknak öltözve kilép a kályha mögül)
 Mi ez a látma? Uram, parancsod hallgatom!

FAUST

Ahá! Ez bűjt a pudliban!
 Egy kóborgó diák? No, vicces ez fölöttébb!

MEPHISTOPHELES

Üdv és jó napot, nagy tudós uram:
 Szép lecke volt, csöppög a homlokom még!

FAUST

Neved szabadna?

MEPHISTOPHELES

Kérdésed törpe

Annak, ki ellensége a szavaknak,
 Ki látszatokra legyintve
 Minden lény mélyére lehallgat.

FAUST

Tenálad, úr, kikandikál a névnek
 Ablakán rendszerint a lényeg,
 S kötve hinném, hogy tévedek:
 Legyek ura, csaló, szélhámos a neved!
 Ki a farbával, ki vagy te?

MEPHISTOPHELES

Csak az a rész-erő,

Mely mindig rosszra bűjt, és mégis jótévő!

FAUST

Körmömnek túl szoros e szó-csomó!

MEPHISTOPHELES

Szellem vagyok én, örök tagadó!
 Van rá okom: mert ami születik,
 Megérdemli, hogy elbukik –
 Jobb is volna, ha nem születne semmi.
 Minden, mit bűnnek szoktatok nevezni,
 Romlásnak, rossznak tömören:
 Valóban, ez az elemem.

FAUST

Részt emlegetsz, s mégis úgy állsz, egészben itt?

MEPHISTOPHELES

Szerény igazság... hallgasd, mit tanít.
 Az ember, e kicsiny bohócsipkás világ
 Egésznek álmodja magát –

Bűv löki lám sut iránt,
Duzzad mint egy elefánt,
Szétterped a térbe mind,
Már szinte ködöt utánoz.

Ne dagadj a mennyzetig!
Hé, ide, vár a gazdi! Lábhoz!
Lásd, nem fenyegetlek én hiába.
Pörkölni fogsz a mennyei Lángba'!

Ne várd, te Lény,
A hármass-fókuszú Fényt!
Ne várd, te Lény,
A legfőbbet, mivel bűvölni tudlak!

MEPHISTOPHELES (elő a kályha mögül, miközben a kód lehull, vándorscholasticusnak öltözve lép)

Mi ez a zaj? Mivel szolgálhatok az úrnak?

FAUST

Ez rejtett hát a Pudliban!
Egy Garabonciás? Esetén hadd nevessek.

MEPHISTOPHELES

Üdvözlöm, nagytudományú Uram!
Derekasan megizzasztott Kegyelmed.

FAUST

Mi a Neved?

MEPHISTOPHELES

A kérdés kisszerű,
Attól, ki megvet főnevet-igéket,
Ki látszatokat nem becsül,
S céljai Lényekkel teli Mélyek.

FAUST

Önöknél, Uraim, a Lényeg
Többnyire testvére a Névnék.
Gondoljuk el csak, mily igaz:
Legyek Ura, Hazug, Megrontó, Rút, Ravasz.
Na jó, szóval ki vagy?

MEPHISTOPHELES

Annak az Erőnek Része vagyok,
Melynek Célja a Rossz, s teszi egyre a Jót.

FAUST

Hogy értem e rejtélyes Szavakat?

MEPHISTOPHELES

Ama Szellem vagyok, mely egyre csak tagad!
S jól is teszi, mert bármi létrejön,
Csak arra jó, hogy semmivé legyen;
Ezért jobb lenne, ha nem lenne semmi.
Szóval mindaz, mit Bűnnek szoktatok nevezni,
Rombolásnak, a Rossznak röviden,
A legsajátabb Elemem.

FAUST

Résznek mondod magad, s egészben állsz elem?

MEPHISTOPHELES

Az Igazság, mit itt mondok, szerény.
Ha az Ember, e kis Bolondvilág,
Egy Egésznek tartja magát –

Száműzöttje kályhasaroknak,
Akár egy elefánt, már oly nagy;
Fejjel verdesi a tetőt,
Köddé szétfolyik – már ne változz!
Nehogy az egész házat kinődd!
Rögtön kushadj gazdád lábához!
Meglásd, hogy nem tréfából fenyegetlek!
Majd a szent Lánggal megégetlek!

Jól vigyázz:

A háromszoros Tűzfény elcsigáz!

Jól vigyázz,

Mert elragad legfőbb tudásom sodra!

MEPHISTOPHELES (előlép garabonciás diáknak öltözve a kemence mögül, miközben a kód szétterül a földön)
Kár lármázni! Állok szolgálatodra!

FAUST

Ez volt a pudli magja, ez ni!
Vándordiak? A casus megnevetett!

MEPHISTOPHELES

Óhajtom a nagy tudóst éljenezni!
Mondhatom, jól megizzasztott kegyelmed!

FAUST

Hogy hívnak?

MEPHISTOPHELES

Ez a kérdés kicsinyes
Attól, aki a szót megvetni tudja,
Aki nem látszatokra les,
De lények mélyére visz az útja.

FAUST

Nálatok, uraim, a lények
Nevéből derül ki a lényeg.
Érzésem szerint sokatmondó,
Hogy nevetek Legyek Ura, Hazug vagy Rontó.
Szóval, ki vagy?

MEPHISTOPHELES

Azon Erő része, aki
Mindig rosszat akar, s mindig a jót teszi.

FAUST

Milyen rejtvénybe burkolod magad?

MEPHISTOPHELES

Az a szellem vagyok, aki folyton tagad,
S joggal: mert ami létrejön, tenyészik,
Mást nem érdemel, mint, hogy elenyésszik;
Legbőlcsebbek, amik létre se jönnek.
Így hát mindaz, amit ti bűnnek,
Romlásnak, rossznak hívni szoktatok:
Ebből az elemből vagyok.

FAUST

Résznek mondod magad, mégis itt állsz egészben?

MEPHISTOPHELES

Szerény igazság, tartsd meg észben:
Ha az ember, e bolond-világocska
Magát mindig is egésznek tartotta,

Ich bin ein Teil des Teils, der anfangs alles war,
Ein Teil der Finsternis, die sich das Licht gebar,
Das stolze Licht, das nun der Mutter Nacht
Den alten Rang, den Raum ihr streitig macht,
Und doch gelingt's ihm nicht, da es, soviel es strebt,
Verhaftet an den Körpern klebt.
Von Körper strömt's, die Körper macht es schön,
Ein Körper hemmt's auf seinem Gange,
So, hoff ich, dauert es nicht lange,
Und mit den Körpern wird's zugrunde gehn.

FAUST

Nun kenn ich deine würd'gen Pflichten!
Du kannst im Großen nichts vernichten
Und fängst es nun im Kleinen an.

MEPHISTOPHELES

Und freilich ist nicht viel damit getan.
Was sich dem Nichts entgegenstellt,
Das Etwas, diese plumpe Welt,
So viel als ich schon unternommen,
Ich wußte nicht ihr beizukommen,
Mit Wellen, Stürmen, Schütteln, Brand,
Geruhig bleibt am Ende Meer und Land!
Und dem verdammten Zeug, der Tier- und Menschenbrut,
Dem ist nun gar nichts anzuhaben.
Wie viele hab ich schon begraben!
Und immer zirkuliert ein neues, frisches Blut.
So geht es fort, man möchte rasend werden!
Der Luft, dem Wasser wie der Erden
Entwinden tausend Keime sich,
Im Trocknen, Feuchten, Warmen, Kalten!
Hätt ich mir nicht die Flamme vorbehalten,
Ich hätte nichts Aparts für mich.

FAUST

So setzest du der ewig regen,
Der heilsam schaffenden Gewalt
Die kalte Teufelsfaust entgegen,
Die sich vergebens tückisch ballt!
Was anders suche zu beginnen
Des Chaos wunderlicher Sohn!

MEPHISTOPHELES

Wir wollen wirklich uns besinnen,
Die nächsten Male mehr davon!
Dürft ich wohl diesmal mich entfernen?

FAUST

Ich sehe nicht, warum du fragst.
Ich habe jetzt dich kennenlernen,
Besuche nun mich, wie du magst.
Hier ist das Fenster, hier die Türe,
Ein Rauchfang ist dir auch gewiß.

MEPHISTOPHELES

Gesteh ich's nur! Daß ich hinausspaziere,
Verbietet mir ein kleines Hindernis,
Der Drudenfuß auf Eurer Schwelle –

Én rész vagyok, parány, bár voltam óriás,
Része a sötétnek, melyből a fény kivált,
A büszke fény, mely megöli az éjt,
Letépi régi rangját, elcseni a tért,
S elbukik mégis, mert amíg csak működik,
Testhez tapad a végítéletig.
Testből ered, szép testre visszaül,
Test miatt biccen meg a lépte:
Remélem, nem tart soká szenvedése,
S a testtel együtt meg is semmisül.

FAUST

Szép kötelmeid végre látom!
Nagy kárt nem tehetsz e világon,
Kezded tehát a kicsivel.

MEPHISTOPHELES

No persze, milyen szánalmas siker!
A Semmit véli rontani
Ez a torz világ, ez a Valami:
Csepültem szemben, többször orvul,
De meg se rebben, meg se mozdul,
Nyírtam, nyestem, zúztam erőm fölött –
Szikárdan áll a tenger és a föld!
S ez az átkozott állati, emberi faj
Csak nem akar fogyni, kiveszni:
Pedig de sokat kellett már temetni!
Termel újra s újra vért, nedveket kavarr!
Frissen, frissen! Az ember belepistul!
A föld, a víz, a lég kitisztul
S ezer kis csíra bukkantja fejét
Szárason, hidegben, vízben, a parton!
Ha láng nincs most is birtokomban,
Leköszönhettem volna rég!

FAUST

Nagy istenektől megöröklött,
Szakadatlan és eleven
Erőnek feszül rideg ördög-öklöd!
De vesztés vagy, nincs kegyelem!
Igyekez másutt incelegni,
Káosznak kárhozó fia!

MEPHISTOPHELES

Másként kell, igen, cselekedni...
Nyelvemnek, később, lesz mit szólania!
Ezúttal, gondolom, mehetnék?...

FAUST

Szánom azt, ki így puhátol...
Most már tudom, ki vagy te, vendég,
Bekopogtathatsz bármikor.
Itt van az ajtó, itt az ablak,
S a kéménylyuk is nyitva áll.

MEPHISTOPHELES

No, szó mi szó... Hogy kikotorjak,
Van itt egy ici-pici akadály,
Küszöbödnek boszorka-rajza –

A Rész Része vagyok, a kezdetben egész,
A Sötétből, magát mely Fénnyé szülte, Rész,
A büszke Fénnyé, mely perli az Anyáét,
S elvitatja tőle régi Rangját és Terét.

De bárhogy küszködik, semmit el nem ragad,
Mivel a Testekhez tapad.

Testekből fakad, és szépít Testeket,

Egy Test elébe Gátat állít;

Remélem, nem tart már sokáig,

S minden Test hamarosan tönkre megy.

FAUST

Nos, hadd lássam nagybecsű Hivatásod!

Nagy Fába Fejszédet hiába vágod,

Tehát a kicsire fogod.

MEPHISTOPHELES

És ezzel persze nem lett téve sok.

Mi a Semmi nyakára hág,

A Valami, az ormótlan Világ,

Csak áll, áll, akármibe fogtam,

Mert Gyökereig nem hatottam,

Tűz, Víz, Rengés rá hiába szakad –

A végén Tenger, Föld nyugodtan ottmarad!

És az az átkozott Állat- s Embervilág,

Az is ott van még rendületlen:

Hányat és hányat eltemettem!

És egyre új és friss Vér cirkulál.

És így megy ez, az ember beleőrül!

A Földből, Vízből, Levegőből

Ezer Csíra és Mag fakad,

Fittyet hány Árnak, Aszálynak, Hévnak, Fagynak!

Ha a Tüzet nem tartom fenn magamnak,

Nem volna hol meghúzniom magamat.

FAUST

Szóval az eleven, örökön új s jó

Teremtő Hatalommal szembe te

Alattomba s hiába sújto

Jéghideg Ördögöklöd szegezéd!

Sántikáljon valami jobban

E Káoszfi Csodabogár!

MEPHISTOPHELES

A dolog ezentúl valóban

Jobb megfontolásunkra vár.

De most távozhatnak-e, kérem?

FAUST

Nem értem, miért kérdezed.

Túl vagyunk az ismerkedésen,

Kedved szerint jöhetsz-mehetsz.

Itt van az ajtó, ott az ablak,

Egy kémény, neked az is megteszi.

MEPHISTOPHELES

Mi tífús-tagadás, hogy kiballagjak,

Egy csekély körülmény nem engedi:

Boszorkányszög van vésve küszöbére –

Én a Részből vagyok, mely a kezdetet küldte,

Része a sötétnek, mely a Fényt szülte,

S ő az Éj-Anya ős rangját, az árt

Elvitatván, abból sokat legyűrt,

De mégsem lesz övé, hiába fárad,

Mert testekhez tapad, s testekből árad,

S amit megszépít, az is csupa test.

Megállítja a test a fényt, ha az vetül rá;

Remélem, nemsokára sor kerül rá,

Hogy a testekkel együtt rajtaveszt.

FAUST

Látom, méltó dolog hárul rád:

Nagyban nem árthat aknamunkád,

Ezért kezd a kicsivel.

MEPHISTOPHELES

Így persze túl sokat nem érek el.

Ami a Semmiséggel szembehág,

A Valami, ez a bugris világ:

Ellene bármit is kifőztem,

Mindeddig őt még le nem győztem.

Orkán, földrengés, tűz; vagy vizet árasz:

Végül elnyugszik tenger és a száraz.

S hiába vág ezer halál

Az átkozott állat- és emberfajba!

Mily sokat elkapartam a talajba,

De mindig új meg új vér cirkulál.

Így van ez, és belébolondulok!

A lég, a víz, a földburok

Ezer s ezer csírából bocsát,

Akár hideg, meleg, száraz vagy nyirkos!

Ha nem volna kéznél a láng, a gyilkos,

Nem csinálhatnék semmi jópofát.

FAUST

A Káosztól csak ezt öröklöd:

Jótét Erők felé vadul

Rázod a hideg ördögöklöt –

Hiába, hogy összeszorul!

Inkább valami másba kezdjen,

Aki a zavarból ered!

MEPHISTOPHELES

Ezen tífődni volna kedvem –

De inkább máskor, ha lehet!

Volnál szíves, és kiengednél?

FAUST

Kérdéssed jó; csakhogy mire?

Most, hogy velem megismerkedtél,

Szabadon járkálhatsz ki-be.

Emitt az ajtó, ott az ablak,

Kémény is rendelkezésedre áll.

MEPHISTOPHELES

Bevallom, elhagyni nem tudlak,

Megtiltja egy kis akadály:

A küszöbre írt Salamon-pecséte.

FAUST

Das Pentagramma macht dir Pein?
 Ei sage mir, du Sohn der Hölle,
 Wenn das dich bannt, wie kamst du denn herein?
 Wie ward ein solcher Geist betrogen?

MEPHISTOPHELES

Beschaut es recht! es ist nicht gut gezogen;
 Der eine Winkel, der nach außen zu,
 Ist, wie du siehst, ein wenig offen.

FAUST

Das hat der Zufall gut getroffen!
 Und mein Gefangner wärest denn du?
 Das ist von ungefähr gelungen!

MEPHISTOPHELES

Der Pudel merkte nichts, als er hereingesprungen,
 Die Sache sieht jetzt anders aus;
 Der Teufel kann nicht aus dem Haus.

FAUST

Doch warum gehst du nicht durchs Fenster?

MEPHISTOPHELES

's ist ein Gesetz der Teufel und Gespenster:
 Wo sie hereingeschlüpft, da müssen sie hinaus.
 Das erste steht uns frei, beim zweiten sind wir Knechte.

FAUST

Die Hölle selbst hat ihre Rechte?
 Das find ich gut, da ließe sich ein Pakt,
 Und sicher wohl, mit euch, ihr Herren, schließen?

MEPHISTOPHELES

Was man verspricht, das sollst du rein geneißen,
 Dir wird davon nichts abgezackt.
 Doch das ist nicht so kurz zu fassen,
 Und wir besprechen das zunächst;
 Doch jetzo bißt ich, hoch und höchst,
 Für dieses Mal mich zu entlassen.

FAUST

So bleibe doch noch einen Augenblick,
 Um mir erst gute Mär zu sagen.

MEPHISTOPHELES

Jetzt laß mich los! ich komme bald zurück;
 Dann magst du nach Belieben fragen.

FAUST

Ich habe dir nicht nachgestellt,
 Bist du doch selbst ins Garn gegangen.
 Den Teufel halte, wer ihn hält!
 Er wird ihn nicht so bald zum zweiten Male fangen.

MEPHISTOPHELES

Wenn dir's beliebt, so bin ich auch bereit,
 Dir zur Gesellschaft hier zu bleiben;
 Doch mit Bedingnis, dir die Zeit,
 Durch meine Künste, würdig zu vertrieben.

FAUST

Ich seh es gern, das steht dir frei;
 Nur daß die Kunst gefällig sei!

FAUST

A pentagramma, az riaszt?
 Ej, mondd csak, pokol fajtalanja,
 Hogy oldottad meg b e f e l e a reteszt?
 Tán e szellemet kicselezted?

MEPHISTOPHELES

Nézd meg tüzetesen! A szára repked:
 Egyik szöge, mely épp kifele bök,
 Mint láthatod, kissé leleffed.

FAUST

Csak a véletlennek köszönjed...
 A foglyom vagy, vásott kölyök!
 Ha titkod nem is, enyém a grabancod.

MEPHISTOPHELES

A pudli vaksi volt, mikor házádba csorgott.
 A dolog most másképpen áll:
 Az ördög se ki, se be, vár.

FAUST

Hisz ott az ablak, kimehetnél.

MEPHISTOPHELES

Törvény az ördögöknel, kísérteteknél:
 Bébújni, kibújni csak e g y lyukon dukál.
 Mi döntünk befele, kifele nincs szabadság.

FAUST

Kijárja ördög is a jussát?
 Helyeslem, de itt egy kis paktumot,
 Uram, pár dolgot szívesen kikötnék...

MEPHISTOPHELES

Még iszunk is rá, persze, semmi kétség,
 Csontostul megkapod a húst!
 De nem szabad ezt összecsapni,
 Megbeszéljük legközelebb –
 Most pedig engedj, hadd megyek
 Kanyargós utamon pihenni.

FAUST

Ne siess, egy perc csak, annyit maradj,
 Ringass el, ringass szép mesékkal.

MEPHISTOPHELES

Engedj már, fickó! Rögtön itt vagyok
 S akkor kérdezhetsz szépszerével.

FAUST

Magadtól mentél lépre, én
 Nem kívántam, hogy belefuss a törbe.
 Fogja a Sátánt, akinek körme kemény,
 Mert egyhamar nem kap friss kóstolót belőle!

MEPHISTOPHELES

Ha élvezed, még megfontolhatom,
 Társaságom nem nemesít-e téged –
 De feltételül azt szabom,
 Hadd üzzem szabadon, amihez értek.

FAUST

Rajta, kezd el, szabad kezét
 Kapsz, játékod legyen kerek!

FAUST

A Pentagrammával van hát Bajod?
Ej, mondd csak, Pokolcsemete,
Ha lebéklyőz, bejönni hogy' hagyott?
Hogy lett ily Szellem lépre csalva?

MEPHISTOPHELES

Figyelje jól meg! nem pontos a Rajza:
Egy kissé ott, már odakint,
Mint látod, nyitva egyik Ága.

FAUST

A Véletlen ezt eltalálta!
A Foglyom volnál eszerint?
Ez sikerült, kivételesen!

MEPHISTOPHELES

Az Uszár bejövét nem látott semmit, ezt sem.
Csakhogy egészen más az ábra most:
Ördög van idebe, és a Kiút bajos.

FAUST

Mért nem az ablakon keresztül iszkolsz?

MEPHISTOPHELES

Az Ördögök s Rémek Törvénye így szól:
Ahol beillanál, kifele ott taposs.
Ki szabadon bejött, a Kimenésbe' Szolga.

FAUST

Még a Pokolnak is Jogrendje volna?
Ez kitűnő, ilyenformán, Urak,
Szerződés köthető Kegyelmetekkel?

MEPHISTOPHELES

Mit megígértünk, tisztán élvezned kell,
Abból egy jöttányi el nem marad.
De nem üthető nyélbe ily rohanva,
Megbeszéljük legközelebb;
Most kérlek szépen tégedet,
Egyelőre eressz utamra.

FAUST

De hát maradj egy pillanatra most,
Mesélj valami érdekeset.

MEPHISTOPHELES

Ma engedj! visszajövök hamarost,
Akkor kedvedre kérdezhetsz.

FAUST

Utánad én nem hánytam soha lest,
Magától ejtett meg a csapda.
Ha Ördögöt fogsz, ne eressz,
Még egyszer egyhamar úgysem kerül utadba.

MEPHISTOPHELES

Ha a karóhoz így kötöd
Az etet, hogy veled maradjak,
Jó; de csak úgy, ha az időt
Fortélyaimmal méltómód mulatjuk.

FAUST

Tégy, mit akarsz, tetszik nekem;
De a fortély fortély legyen!

FAUST

Ez a bajod, a pentagramm? Csak ennyi?
Áruld már el, pokol pecére,
Ha most fogva tart, hogy tudtál bejönni?
Szellem létedre csapdába hogy estél?

MEPHISTOPHELES

Nem pontos a jel, amit idevéstél:
Egyik kifele záruló szöge,
Amint látod, egy kicsit nyitva.

FAUST

S a szerencse ezt javamra fordítja:
Megfogtalak, sötétség ördöge!
Ez véletlenül sikerült!

MEPHISTOPHELES

A pudli óvatlanul bekerült,
De most az ügy más formát öltött:
A házból nem tud kijutni az ördög!

FAUST

Mért nem visz ki ablakon a légörvény?

MEPHISTOPHELES

Ördögök, szellemek számára törvény,
Ott kell kimenniük, ahogy betörték!
Kifelé szolgamód, befelé kedvre-kényre.

FAUST

A pokolnak is van törvénye?
Ez nagyszerű! Hát szerződni lehet
A pokolbeli Urakkal s veled már?

MEPHISTOPHELES

Amit ígértünk, az neked jár,
Abból senki semmit el nem vehet.
De mégse ilyen lobb-al-sebbel!
Máskor mindent alkalmasan;
Kérlek nagyon s hatalmasan,
Hogy ezúttal innét eressz el!

FAUST

De mégis, maradj itt egy percig,
S nekem egy szép, jó hírt mesélj.

MEPHISTOPHELES

Eressz már el! Visszajövök, ne félj,
És akkor kérdezhetsz, ha tetszik.

FAUST

Nem rajtam múlt, hogy itt kerültünk össze;
Magad másztál a csöbe, cimbora!
Ki ördögöt fog, ne eressze!
Ha most elmegy, meg nem foglak soha!

MEPHISTOPHELES

Na jó, ha már nem tudsz kívánni mást,
Társaságomban lehet részed,
Egy feltétellel: hogy a mulatást
Ízesítse az ördögi művészet.

FAUST

Hadd lássam hát! Mindent szabad,
Ha művészeted elragad.

MEPHISTOPHELES

Du wirst, mein Freund, für deine Sinnen,
In dieser Stunde mehr gewinnen
Als in des Jahres Einerlei.
Was dir die zarten Geister singen,
Die schönen Bilder, die sie bringen,
Sind nicht ein leeres Zauberspiel.
Auch dein Geruch wird sich ergetzen,
Dann wirst du deinen Gaumen letzen,
Und dann entzückt sich dein Gefühl.
Bereitung braucht es nicht voran,
Beisammen sind wir, fanget an!

GEISTER

Schwindet, ihr dunkeln
Wölbungen droben!
Reizender schause
Fraundlich der blaue
Äther herein!
Wären die dunkeln
Wolken zerronnen!
Sternelein funkeln,
Mildere Sonnen
Scheinen darein.
Himmlicher Söhne
Geistige Schöne,
Schwankende Beugung
Schwebet vorüber.
Sehnende Neigung
Folget hinüber;
Und der Gewänder
Flatternde Bänder
Decken die Länder,
Decken die Laube,
Wo sich fürs Leben,
Tief in Gedanken,
Liebende geben.
Laube bei Laube!
Sprossende Ranken!
Lastende Traube
Strürzt ins Behälter
Drängender Kelter,
Strützen in Bächen
Schäumende Weine,
Rieseln durch reine,
Edle Gesteine,
Lassen die Höhen
Hinter sich liegen,
Breiten zu Seen
Sich ums Genügen
Grünender Hügel.
Und das Geflügel
Schlürft sich Wonne,
Flieget der Sonne,

MEPHISTOPHELES

Bölcsességedet, kis barátom,
Én busásabban honorálok,
Mintha robotolsz éveket!
A dal, mit tiszta szellemek dalolnak,
S tarka képekkel indokolnak:
Nem üres, kusza szó-kazal.
Szimatolhatod még szagát is,
Csettintesz örömödbe máris
S megcsikland gyors gyönyör hamar.
Hajjcsi, nincs előkészület:
Kész a kocs, kész van, mehet!

SZELLEMOK

Ússzon az égi
Éji sötétség!
Kék puha éter
Tünde szemével
Lefeje néz!
Fellegek, éji
Húsbe kiülnek!
Fényben a fenti
Csillagok égnek
S mind legelész!
Pihen az Isten
Halk tereinkben,
Háta lehajlik,
Halld libegését,
Arca parázslík,
Csöndbe fűrödnék:
És a palástja
Szórt suhogása
Hull a világra,
Hull a lugasra,
Ahol a fojtott
Két szerető áll
S lopja a csókot.
Béke lugasra!
Kacsa csalingál!
Roskad a firtje,
Pápos a futton
Telített puttong,
Fut patakokban,
Habzik a bor, forr
Kis kavicsoktól,
Ahogy eliszkol,
Marad a hegység
Meggyökerezve,
De a cseles, kék
Hab legurulva
Kis tavat érlel.
Rebben a szárnya
Fürge madárnak,
Dől a verőfény

MEPHISTOPHELES

Barátom, most Érzékeidhez
Ez Órán több Érzést keríthetsz,
Mint mit egy szürke Év terem.
Mit zengnek szilfid Szellemajkak,
És sok szép Képük Fátyla rajtad
Nem lesz üres Varázsolás.
Orrodba is Kéj fog gyűlni,
Utána Ínyed felüdülni,
S száll Érzetedre Bódulás.
Nem is kell előkészület,
Együtt vagyunk mind, zengjetek!

SZELLEMEK

Tűnj, te homályos
Boltozat ott fön!n!
Nézzen a kéklő,
Bűvösen égő
Aether ide!
Mind a homályos
Felleg oszoljon!
Csillag, e bájos
Nap, lehatoljon
Száz idebe!
Mennyei Lények,
Szellemi-szépek,
Tétova Képe
Lengjen elébük,
Vonzalom érve
Vágyva mögégük!
Fátylai röpte
Száll le a Földre,
Vonja be körbe,
Vonja be Lombon,
S hogy legyen Élet,
Önmaguk adják
Mélyszívű Lények
Róla borongón.
Sarj veti Sarját!
Fürt bora-ontón
Zúdul Edénybe,
Présbe, serénybe,
Zúdul az új Bor
Száz Ere hízva,
Habjuk a tiszta
Föld Köve issza,
Völgybe szakadva
Hegymagasokból
Gyűlni Tavakba
Csorran a sok Bor
Domb Italának.
Fönn a Madárhad
Égi Itakra
Száll föl a Napra,

MEPHISTOPHELES

Barátocskám, érzékeidnek
E percben több kéjek lökődnek,
Mint máskor jó egy év alatt.
Amit a Szellemek dalolnak,
Szép Képek, mik eléd hatolnak,
Nem ám üres kóklerkedés!
Illatban tobzódik a Szaglász,
Jó ízben fürdik a Szájpadlás,
A Tapintás: kéj-serkedés!
Nem is kell semmi készület,
Kezdjétek, itt vagyunk: szüret!

SZELLEMEK

Tűnjön a szürke
Boltív el innét!
Kéklík igézőn
Ég, idenézőn,
És csupa fény!
Szálljon a szürke
Felleg el innét,
Szép csillag szürette
Szelíd nap ismét
Mily csoda lény!
Mennyei képek,
Szellemi szépek;
Rebbenő dallam,
Mindennél szebben
Vágyódó hajlam
Túlmanra lebben;
Szálló alakja,
Lepkek szalagja:
A tájat lakja,
Szép-lugasos táj!
Ahol az élet
Gondolat-fürtők
Mézében érett.
Zöld-lugasos táj:
Duzzadó fürtök,
Szőlő mint kristály
Ömlik a sajtón
Nyitott kis ajtón,
Habokat hajtón;
Kanyargó portya:
Bor habzó kortya
Magát elhordja,
Mögötte messze
Hegyek maradnak,
Gyülekszik össze
Tükrén tavaknak
Domb- és lomb-árnyék,
És a madárnép
Kéjeit issza,
Nap fele vissza

Flieget den hellen
 Inseln entgegen,
 Die sich auf Wellen
 Gauklend bewegen;
 Wo wir in Chören
 Jauchzende hören,
 Über den Auen
 Tanzende schauen,
 Die sich im Freien
 Alle zerstreuen.
 Einige klimmen
 Über die Höhen,
 Andere schwimmen
 Über die Seen,
 Andere schweben;
 Alle zum Leben,
 Alle zur Ferne
 Liebender Sterne,
 Seliger Huld.

MEPHISTOPHELES

Er schläft! So recht, ihr luft'gen, zarten Jungen!
 Ihr habt ihn treulich eingesungen!
 Für dies Konzert bin ich in eurer Schuld.
 Du bist noch nicht der Mann, den Teufel festzuhalten!
 Umgaukelt ihn mit süßen Traumgestalten,
 Versenkt ihn in ein Meer des Wahns;
 Doch dieser Schwelle Zauber zu zerspalten,
 Bedarf ich eines Rattenzanhs.
 Nicht lange brauch ich zu beschwören,
 Schon raschelt eine hier und wird sogleich mich hören.

Der Herr der Ratten und der Mäuse,
 Der Fliegen, Frösche, Wanzen, Läuse
 Befiehlt dir, dich hervorzuwagen
 Und diese Schwelle zu benagen,
 So wie er sie mit Öl betupft –
 Da kommst du schon hervorgehupft!
 Nur frisch ans Werk! Die Spitze, die mich bannte,
 Sie sitzt ganz vornen an der Kante.
 Noch einen Biß, so ist's geschehn. –
 Nun, Faust, träume fort, bis wir uns wiedersehn.

FAUST erwachend

Bin ich denn abermals betrogen?
 Verschwindet so der geisterreiche Drang,
 Daß mir ein Traum den Teufel vorgelogen
 Und daß ein Pudel mir entsprang?

Fele, szigetnek
 Messze kirepked,
 Messzi ligetnek,
 Szállnak, erednek!
 Zeng a liget, hang
 Elgurul és leng,
 Ahogy a táncban
 Zeng zene, párban
 Mulat az ember
 Hars szerelemmel.
 És a hegyekbe
 Másznak a bátrak,
 Csöröge, kerge
 Vízre kiszállnak,
 Messzire vágynak!
 Messzire, élni,
 Csillagok éji
 Sátira alá, ki!
 S most megpercen a hajnal.

MEPHISTOPHELES

Elaludt! Bravó, hamvas kicsi kölkök!
 Így óhajtottam, jól fűtyültök!
 Koncertetekért, később, fizetek.
 Ördög-vadásznak kissé laza még a karmod!
 Álompólyába, el! Miért haboztok?
 Fröcsköljétek rá örület vizét!
 És törjön meg küszöbön e varázslat,
 Patkányfogat ide! Elég
 Csak csettintenem, földmorognom
 S már surran is, már zörren is a padlón.

Ura s parancsolója egereknek,
 Békáknak, patkányoknak és legyeknek:
 Azt rendelem: kecmeregj ki a lyukból,
 Korhadat küszöb percegjen fogaidtól,
 Olajam csöppje rajta még –
 Csak vetemedj rá, a tiéd!
 Kifent foggal! Amelyik engem ver, a csúcsa
 Egészen elől van, lekonyulva.
 Egy harapás, tüstént reped. –
 Te meg, Faust, aludj, míg visszajöhetek.

FAUST (fölébred)

Csalódnom kell, megint csalódnom?
 Csak egy szellem torz káprázata volt,
 Hogy az ördögöt kínálta az álom,
 S a pudli máris elkotort?

Száll le lehullván
Fényszigetekre:
Mindet a Hullám
Tartja lebegve;
Hol ujjongó Kar
Éneke szólal,
Látjuk a Láncuk,
Vízszíni Táncuk,
Fönn a Szabadban
Mindje vigan van.
Egyike kúszik
Fenteken által,
Másika úszik
Tengeren által,
Vagy közepett leng.
Mindnek az Élet,
Mindnek a Távol
Csillaga lángol,
Üdv, Szeretet.

MEPHISTOPHELES

Alszik! Jól van, ti pajkos Légharátok!
Szépen álomba daloltátok!
E Koncertért jó leszek veletek.
Ha ördögfogni vágysz, jobban kösd fel gatyádat!
Lengjék be édes álomhímű Fátylak,
Nyelje be csalfa Képek Tengere;
S e küszöbről hogy tűnjön a Varázslat,
Patkányfog szükséges. Patkány, gyere!
Nem kell sokáig bájolgatni,
Itt motoz máris egy, sietve szót fogadni.

Én, Patkány-, Egér-, Tetű-, Beka-, Bolha-,
Sváb- s Légnép Ura és Parancsolója,
Parancsolom előmbe másznod!
Egy küszöböt most összerágsz ott,
Hol olajcseppjeire buksz –
Már ugrik is előmbe, zsupsz!
Munkára fel! A hegy, mely visszatartott,
Csaknem eléri azt a sarkot.
Még egy marás, s a Zár kinyílt. –
Szép álmokat, Faustus, viszontlátásomig.

FAUST (felébred)

Meg vagyok tehát csalva újra?
úgy eltűnt a szellemi Úttörés,
Hogy egy Álom az Ördögöt hazudja,
S megugrik még egy Pudli is?

Száll el a csillám-
Szín szigetekre,
Miket a hullám
Ringat, a tükre,
És gyémánt karddal
Szólal a kardal,
Hol füves árok,
Táncoló párok,
Kik a szabadba
Vigan szakadva,
Magasba kúsznak
Messzi hegyekre,
Mások meg úsznak,
Hol tónak tükre;
Mások röptülnek,
Létnek örülnek,
S annak, hogy távol
Csillag világol,
Száll hódolat.

MEPHISTOPHELES

Alszik! – Jól van, szellemek zsenge népe,
Szépen beledaloltatok fülébe,
E koncertből jókor jött bódulat!
Nem vagy te még ördögöt fogni képes! –
Álom ringon körötte, kéjes,
Téboly-tengerbe kell stüllyeszteni;
S hogy törjön a varázs, a Salamon-pecsétes,
Patkányfogad kell beilleszteni.
Nem is kell sokáig citálnom:
Egyikük itt motoz, könnyű előcibálnom.

Patkányok, egerek, békák, tetvek, legyek
És poloskák ura – ki más legyek? –
Hívlak, patkányfiókák apja!
Fogad a küszöböt harapja,
Ahol a varázsolaj csurrant! –
No nézd csak! Máris idesurrant!
A szög, mely fogvatart – rágcáld élénken! –
Épp itt van, a küszöb szélén lenn.
Még egy harapás – elszakadt a lánc!
Szép álmokat, Faustus, míg újra látsz!

FAUST (felébred)

Már megint csalódtam? Sajnálom!
A szellem-látomás úgy hagy maga mögött,
Hogy az ördögöt hazudta az álom,
S egy pudli tőlem elszökött?

AZ EGYES FORDÍTÓK (BÁTHORI CSABA, BÉCS, EFRAIM ISRAEL, AZAZ EGYKORON HAP BÉLA, JERUZSÁLEM, MÁRTON LÁSZLÓ, BUDAPEST) FÜGGETLENÜL AZ EREDETITŐL, MÁS-MÁS HELYEN ALKALMAZNAK SORKIHAGYÁST. EZT AZ EGYSÉGES TÖRDELÉS ÉRDEKÉBEN MEGSZÜNTETTÜK. A FORDÍTÓK SZÍVES ELNÉZÉSÉT KÉRJÜK.

FILMVILÁG

A NOVEMBERI SZÁM TARTALMÁBÓL

EMBEREK FELVEVŐGÉPPEL — Jancsó Miklós forgatási naplója;
Egy titkos filmrendező: *Beszélgetés Ember Judittal*; Kovács András Bálint:
A játékfilm esete a dokumentumfilmmel.

KÖZÖS SZENNYESÜNK — Kerekasztal-beszélgetés Bródy Andrással,
Illés Zoltánnal és Nagy Endrével

HUPIKÉK FALANSZTER — Az agresszív és a szelíd animáció

A POSZTMODERN LÉLEK MOZIJA — Almási Miklós és Földényi
F. László esszéje

TÖRÖKFÜRDŐ

Új irodalmi folyóirat. „Jellegzetes világot képvisel, egy olyan vonulatot, amely ugyan mindig jelen volt és lesz a hazai kulturális életben, de szerzői sokszor életkoruktól függetlenül elszigetelődtek, magányosak. (...) A posztmodern — sokszor saját szerzői által sem vállalt — jelenlétével szemben egy másféle világot igyekszik megváltani.”

FOGADÓÓRA minden szerdán este 20 és 22 óra között a Budapest I. Fő utca 3. alatt működő udvari kávézóban.

TÖRÖKFÜRDŐ

Matolcsi Gábor Libegő

1 Az ágyban fekszünk, este van. Taxival jöttünk haza, mire végre leértünk. Be kellett jönni vagy három megállót, mire taxit találtunk, a busz már nem is járt. Kádban ültünk fél órát, nemigen van kedvünk mit mondani. Holnap hétfő, a feleségem megy be korán, nekem még hátravan egy csomó fordítás. Délre kéne bevinnem, és délig fogok aludni. A feleségem lekapcsolja a kislámpát, betakarózik, és a fejére húzza a párnámat.

– Ne vedd most el. Szeretnék kivételesen párnán aludni.

Visszadobja a párnámat, és a fejét befúrja az övé alá.

– Nem jó. Ez meg neked nem jó, hallod? Ne feküdj úgy, ahogy neked nem kényelmes. Rosszat álmodsz, hallod?

Felnyög, felül, de nem nyitja ki a szemét, és visszazuhan a párnájára.

– Csak azért mondom, hogy ne álmodj rosszakat. Ha rosszakat álmodsz, mindig beszélsz, és az félelmetes.

– Nem beszélek, csak aludjunk már.

– Aludjunk.

Miközben alszunk, én kimegyek a kóláért. Eszembe jutott, hogy még nem ittam meg. Behozom a hűtőről és leteszem az éjjeliszekrényemre, aztán leülök az ágyra, és masszírozni kezdem a talpam. Folyton be akar görcsölni a sok gyaloglástól. Három órát gyalogoltunk, mire leértünk a hegyről. A feleségemnek törte a csizma a sarkát, kétszer meg kellett állni. Olyankor az egyik kezével belém kapaszkodott, a másikkal lehúzta a csizmáját, a kezembe adta, a szabad kezével sziszegve hozzáért a fájó sarkához, megpróbálta felhúzni, hogy lássa, hogyan vérzik, de a sötétben nem látta, előredőlt, majdnem elesett, alig bírtam megtartani, visszaadtam a csizmáját, mellélépett a sárba, nem szólt semmit, szívtam a fogamat, visszahúzta a csizmáját, mondtam, hogy siessünk, továbbmentünk.

Harmadszorra én állítottam meg. Azt akartam, hogy csókolózzunk.

– Itt?! De hát teljesen szétmegy a sarkam!

A sarka ellenére is csókolóztunk, és bár nem volt különösebben jó, mivelhogy fáztunk, azért azt gondoltam, mégiscsak jó, hogy eljöttünk, és ilyen fázós és fájós körülmények között is csókolóztunk, mert egyszer ez még nagyon jelentős csókolózás lesz, mondtam neki, ez lesz talán a legszebb csókolózás emlékünks, és az is lehet, hogy még annál is szebb emlék lesz, mint mikor fél órát fönn csücsültünk a libegőn, milyen rövidnek is tűnik most már az ehhez a sok gyalogláshoz képest, emlékszel, hogy be voltunk tojva? – Én nem voltam betojva – mondta erre ő, és félretolt egy szemébe ragadt vízes hajtincset. – Te voltál csak betojva, drágám, nem én.

Beülök én is az ágyba, és a falnak döntöm a hátam. Sajnos már elment az ereje a kólának, annyit ültünk a kádban. Nem is hideg rendesen.

– Szóval szerinted én be voltam tojva – mondom bele hangosan a csöndbe, és nagy kortyban lenyelem a maradék kólát. A feleségem már alszik, és ez meglehetősen nevetségessé teszi a kérdést. Meg is kérdezem még egyszer, most már sokkal durvábban.

– Kérdem, szerinted én be voltam tojva a libegőn?

Megint felnyög, és azt mondja, nem. Most miért kérdezem ezt.

– Azért, hogy akkor meg miért kell mondanod.

– Nem kell.

Fölbosszant a közönye, fölkapcsolom a kislámpát, és megfogom a buráját, hogy a szemébe világítsak. De mégsem világítok a szemébe, és miközben beszélek, el is veszem a buráról a kezem.

– Nem tudom megérteni, miért nem bírod azt felfogni, hogy igenis zavarhat az, hogy ilyet mondasz, még akkor is, ha nem mondom komolyan. Ha mondom, mondd komolyan, de ebből ne csinálj viccet. Ez egy szép este volt, egy szép emlék, miért ne tehetnénk tisztába azt az egyet, ami nem volt benne szép?

Erre már fölül, hátul megtámaszkodik a kezével, próbálja megérteni, amit mondtam neki, véletlenül ásít, bocsánatot kér az ásításért, mondja, hogy hátul volt a keze. Idegesít, hogy ásít. Azt érzem, még mindig közönyös.

– Persze. Tisztába kell tenni mindent. Tényleg.

Próbál összpontosítani arra, amit mondok, megpróbálja felfogni a mondatok jelentését. Belehelyezkedni a helyzetbe, amibe felébresztettem.

– Azt hiszem, ha egyedül ülsz ott, te viszont tényleg betojtál volna nélkülem. Abban a szélben.

Maga elé néz, csendes. Kivertem az álmat a szeméből.

– Ne haragudj rám.

– Nem haragszom. De ne haragudjál te se. És legközelebb azért ne mondj ilyet, mert egy ilyenrel sokszor olyan hamar el lehet rontani sok mindent.

Érzem, hogy fáradt vagyok. Alig bírom összerakni a mondatokat. Tulajdonképpen már arra sem emlékszem, mit ne mondjon.

Lekapcsolom a villanyt, és bebújok a takarója alá. Átölelem, elkezdem simogatni, megkeresni a mellét a pizsamája alatt, de egyszer csak elnyom az álom. Lassan hintázní kezd az ágy, megdöccen, elindul felfelé.

Mit is mondtam az előbb?

2 – Hát ez meg mi! Hé!
A feleségem hátrafordul az ülőkén, mintha ilyen távolságból még láthatná az indítót, és széles mozdulatokkal elintezhetné neki, hogy jó volna, ha bekapcsolná végre a motort, és nem szórakozna itt velünk, amikor pont a betonút fölött állunk meg, és bármelyik pillanatban lezuhanhatunk rá.

– A szél miatt állították le, ne félj, mindjárt beindul.

– Láttad az arcát, hogy nézett? Direkt csinálja. Kiszámította, mikor érünk ide, és lekapcsolta. Tudta, hogy mi ülünk csak fönn egyedül. Direkt szívat minket.

– Hidd el, hogy nem szívat, csak akkor még jobban belengünk, és tényleg leesünk.

– Te nem láttad, hogyan nézett? Nem láttad a szemeit?

Meglepődöm, milyen hangos a feleségem. Olyan hangos, mintha én lennék a hibás.

– Szerintem normális volt. Egész nap ott áll, mikor alig vannak, miért ne nézné meg azt, akit beültet.

– Mert ez a földet nézte és mosolygott. Mondta, hogy álljunk a körre, és közben mosolygott és a földet nézte, hogy ne vegyem észre, hogy magában nevet.

– De hát ez a dolga.

– Az, hogy kinevessen?

– Az, hogy megmondja, hogy a körre álljunk. Honnan veszed, hogy direkt meg akart minket állítani?

– Olyan kékek voltak a szemei.

A feleségemre nézek. Még soha nem láttam ilyennek. Fojtogatja a düh és a sírás, érzem, hogy mindjárt káromkodik, pedig nem szokott.

– Ettől van orgazmusa!

Nem szólok semmit, de ráteszem a kezem az övére, és megszorítom a csuklóját.

– Jól van na.

Rám néz, felnevet, de mindjárt folynak a könnyei.

– Dehát én nem félek!

Körülbelül tíz méter magasan lebegünk, pontosan a betonút fölött. Az jut eszembe, ha leszakadna az ülőke, arra se volna idő, hogy megmozduljunk. Úgy esnénk le, ahogy most ülünk. A gerincemben érzem a roppanás sajgó félelmét, végig a csigolyáimon, mintha csak vágynék rá. A szél még nem erős, de egyre erősödik, szinte percről percre, és mintha lassan sötétedni is készülne. Éppenhogy elértük a libegőt, a jegyárúsnő már be is húzta a függönyt, de amikor megkocogtattam az ablakot, kinézett, és bocsánatkérőleg elmondta, hogy ilyenkor már nem szoktak jönni, csak azért zárt be, de visszajönni így is csak gyalog tudunk, úgy készülünk. Hirtelen borzongató vágyat éreztem, hogy gyalog jöjjünk le, át az erdőn, meredeken lefelé, esőben, szélben, viharban, mert esőre állt, ha éppen nem havazásra, és azt is sejtettem, hogy megerősödik a szél. A nő mosolygott, mintha már előre tudta volna, mire gondolok, előbb, mint ahogy nekem magamnak eszembe jutott, és feltűnt, milyen szép ez a nő, annak ellenére, hogy már nem fiatal, kontyba köti a vöröstre festett haját, és piros keretes szemüveget hord. Nem is értem, hogy dolgozhat itt, az jutott eszembe, mégiscsak nagyobb cég lehet ez a libegő, ha itt dolgozik, és valamiféle hálát éreztem

íranta, mintha tehetett volna erről, és szerettem volna még mondani neki valamit, vagy kérdezni tőle, de a feleségem intett, hogy menjek, mielőtt tényleg bezárnak. Mutattam, hogy megvannak a jegyek, most már biztosan nem indulnak el nélkülnk, és láttam is az indítót, ahogy kívülről kinyitja nekünk az üvegajtót. Alacsony, borostás ember volt, rövid ujjú pólóban, izmos karokkal és tetoválással a karján, az jutott eszembe, biztos a cirkuszban dolgozott, de nem foglalkoztam vele, csak most gondolok vissza rá, ahogy a feleségem beszél róla. Rövid ujjú, feliratos póló volt rajta a hidegben is, és bojtos, bordó sapka a fején, szólt, hogy tessék a körre állni, de én akkor már ott álltam a körön. A hegyet néztem magam előtt, a kopár, fekete fákkal az utolsó budai villák fölött, fent, egészen a hegyen, és elégedettséget éreztem magamban, hogy negyedóra biztosan van a menetidő, és még többnek is érezzük majd, valamiféle mosolygás is elfogott, és határozottan örültem annak, hogy elindultunk, sőt nem is tudjuk pontosan, mi fog történni, és egymásra leszünk utalva, ha netán kitör a vihar. Hátról a combomnak ütődött az ülőke, ráhuppantam, az indító ránk hajtotta a kapaszkodót, és hangtalanul elindultunk a házak fölött.

– Az a baj, hogy már a házakat is elhagytuk. Ha lejjebb lennénk, legalább bekiálthatnánk az egyik vilába, hogy föntragadtunk. Letelefonálnának, talán még a kontyos nő is ott lenne.

– Miféle kontyos nő?

– A jegyárus. Biztos leszólnának, ha látják, milyen szél van. Akkor beindítanák nekünk, és még föl is érnénk négyig, mielőtt nagyon nekiáll a szél. Lehet, hogy azt hitték, már felértünk.

Ezt már akkor tudom, hogy hülyeség, amikor kimondom. Lent pontosan tudják, meddig tart az út, és még csak háromnegyed négy van. Négyig kényelmesen beleférnénk az időbe.

– Nyilván elromlott a motor.

– És mindenki szírohamot kapott. Persze.

– Ne beszélj így velem. Én nem tehetek róla.

– Az indító állította le. Te nem érted, hogy szívatnak? Téged is szívatnak, vedd már észre! Kiehezett szatír állat!

Ezt az indítóra mondja, mégis úgy hat, mintha nekem szólna. Pedig nem hat úgy, csak az rémiszt meg, hogy ilyen a feleségem. Soha nem volt ilyen azelőtt.

– Olyan rémisztő vagy, drágám. Nem szoktál ilyen lenni.

– Ideges vagyok. A melleimet akarta harapdálni, láttam.

– Te megbuggyantál. Komplett hülye vagy. Honnan veszel ilyen baromságokat?

Valójában sokkal kevésbé vagyok ingerült, mint ahogy a mondataimból kitűnik. Amellett valami nagyon furcsa érzésem is van. Mosoly fog el, de nem a feleségemen mosolygok. Nem tudom pontosan, min is mosolygok. Valahogy úgy érzem magam egy pillanatra, mintha orvos lennék, és a páciensem a vágyairól beszélne. Amikor megszólalok, mintha nem is én beszélnék egészen.

– Különbösen is azt mondd, a földet nézte, és nem téged. Mit akarna a melleiddel. Nyilván minden nőt ugyanígy megnéz.

A távolba nézek, és előre beszélek magam elé. Az addiginál sokkal kívülállóbb a hangom.

– Tudom, hogy hülyének tartasz. De ha láttad volna a szemeit, nem így beszélnél.

– Hát hogy?

Ránézek, mint aki érveket vár.

– Sehogy.

Ebben a pillanatban a libegő megrázkódik és elindul. Aztán két méter után megáll.

– A kurva!

Most már én is ideges vagyok. Hátrafordulok, tényleg nem látszik-e a lenti állomás. A drótkötél nyilván egyenesen fut le a völgybe, a kopasz fák szabályos félkörben lenyírva a pálya mentén. Az állomás apró kocka, a legfelső ház is távol. Mindamellett talán meghallanák, ha kiabálnánk.

– Legalább az út fölül elmentünk.

– Most vagyunk pont fölötte.

– Függőlegesen nézd. Pont a fűbe esnénk.

Elképzelem, ahogy a fűbe esünk. Nem is fű ez, csak föld, sőt szikla. Mohos szikla.

– Talán puhább egy fokkal.

Hallgatunk. A libegőt szabályosan hintáztatja a szél. Fegyelmezetten ülünk, fogjuk egymás kezét.

– Amíg szabályos a szél, addig kiszámítható.

Valamiért jobb kedvem lesz attól, hogy ezt mondom. A feleségemre nézek, és megszorítom a kezét.

- Nem?
- Talán kiabálnunk kéne. Már nem indítja be a szemét.
- Látom a feleségemen, hogy fázik. Megsajnálom. Elkezdem lehúzni a kabátomat, hogy ráadjam.
- Fázol. Ezt vedd fel. Látom, hogy fázol.
- Megfogja a kabátot, a vállára teríti.
- Bújj bele rendesen. Én bírom. Sőt örülök, hogy egyszer neked adhatom, amikor szükséged van rá.
- Belebújik, megfogja a kezemet, megszorítja.
- Ha lejutunk, följelentem, megígérem.

Sírni kezd. Gyűlölet árad szét bennem az indító iránt, amiért megríkatta a feleségemet. De nemcsak gyűlöletet érzek, hanem valami mást is. Tompa ernyedtség van most az agyamban és az izmaimban, az idegeimben pedig valami feszült várakozás. A szél az, ahogy egyre erősebb.

Fiatalabb korában artista lehetett. Az, akire négyen-öten felmáznak. Kidülled a pofazacskója, kifelé szűlnek a nyakán az erek, mereven néz, átlátszó szemekkel, a közönségbe. A közönség a nyakát nézi, a fejét, mikor durran már ki, mikor pattannak szét végre dagadó izmain az erek, mikor rogy össze a vállain remegő lábszárak tonnás súlya alatt, és törik össze őt a rázuhanó, összezsugló testek: amikor az izmokból és erekből csak csont lesz és vér.

Szám után az öltözőbe megy és leül. Van egy széke, abba ül, és a tenyereit nézi. Kérges, koszos tenyerek, lábszárakat markolnak minden este. Vándorcirkusz a Balaton körül félházzal, elkábított óriáskígyók, fél méterrel mellé célzó késdobálók, ugyanaz a nagy fenekű cigánylány minden számban. Csak egy valaki liheg minden szám után: ő.

Kínézte már a Marit rég. A Mari kiborotválja a hónalját, és teleszórja magát pacsulival, mintha a közönség még azt is érezné. Festi a haját, nem ilyen fekete az magától, lefeküdt a szamarassal, azóta dirigál. A szamaras vette meg a cirkuszt, ő osztja el a pénzt, a Mari kapja a legtöbbet útána. Egy ideje érezni rajta a szamárszagot, ott dugnak az alomban minden este. A Mari akkorákat sikít, hogy mindenki hallja, erre veri ki a farkát, aztán beletörli a párnájába. Elhatározta, hogy elmegy a cirkusból, de előtte savat lötytyint a Mari arcára.

- Figyeled, megyünk.
- Hogy vinnyogjon majd, ahogy lemarja a bőrét.
- Persze hogy megyünk – szédülök föl. – Látom.

Payer Imre

A METRÓÁLLOMÁSON

Nem tudom halott vagy csak alvó,
ahogy öntudatlanul végigterped
a műmárványon, akárha ellentett
szabadság abszolútumában a csavargó.

A kabátom féltem, hogy bepiszkolom,
ha hozzáérek, s megzavarja figyelmem,
mely önzés és kötelességből engem
tervez sunyin, az amorf száanalom.

S már pótcselekvéssé lesz otthonosságom,
s a visszatartott révületben látom,
hogyan évezredek át a huzatban

kapaszkodna egy padra (zuhanunk?!),
feleszmélve végre lehuppan,
(de nem jutunk végpontra, dekkolunk).

VALERIUS ÍRÁSTUDÓ TITKOS FELJEGYZÉSE A „K” PROVINCIÁN

Ifjúkorom, helytartó, átriumodban az ötven-
hat megabájt kis szervek és besugók
között – múlik. Kontaktlencsédén csillan a lelked,
és azzal, látom, nem rokon a szeretet,
és a gyűlöletet sem ismeri. Száanalom és a
zord taposás – ez vagy. Fent vagy. A perc a tied.

III. RICHÁRD ÉNEKE

Én biztosra mennék, ha. Nem kell
szerelem: bizalmi pozíció.
Az állás szinonímát most mellőzném.
Ebben a korban. Lekonyul-
tak a nagy-elméletek.
Nincs filozófiám, így gazember se,
de logikus, vagyok!

Csak lopok egy-két könyvet. Elfelejttem
kifizetni a kávémat. Átmenet. Ilyesmí –

DECEMBER 31-IG PIRANESI

MDCCXX—MDCCLXXVIII
RÉZKARCAI ÉS KÖNYVEI
A SZÉPMŰVÉSZETI
MÚZEUMBAN

A KIÁLLÍTÁST RENDEZTE CZÉRE ANDREA

— *Prima Parte di Architetture e Prospettive* —

— *Vedute di Roma* —

— *Archi Trionfali* —

— *Carceri* —

GIOVANNI BATTISTA
PIRANESI

A KIÁLLÍTÁS ALKALMÁBÓL MEGJELENT
CS. DOBROVITS DOROTTYA: PIRANESI

ÚJ MŰVÉSZET

A D E C E M B E R I T A R T A L O M B Ó L

Marosi Ernő: A quedlinburgi dóm kincstárának újraegyesítése.

Fitz Péter: Magyarország: Azelőtt és azután. Festészeti kiállítás Washingtonban.

Kovács Péter: A művészet hajója. Biennálé Velencében.

András Edit: Amerikai művészeti invázió Berlinben.

Bajkai Éva: Aktuális Bortnyik-történetek.

Zádor Anna: Emlékezések II.

Szántó András beszélgetése Vitalij Komorral.

Előfizethető személyesen, faxon, vagy levélben is: 1054 Budapest V. Báthori utca 10. VII. emelet 707.

TELEFON/FAX: 131-6702

- ha álmatlanságban szenved,
- ha ébren álmodik,
- ha nem fér a bőrébe,
- ha szeretne örömet szerezni,
- ha szereti önmagát...

ZILAHY PÉTER

LEPEL ALATT UGRÁSRA KÉSZ SZOBOR

A PESTI SZALON KIADÓ VERSESKÖTETE.
KAPHATÓ MINDEN JOBB KÖNYVESBOLTBAN.

Leszek Kołakowski Egy laikus az új katekizmusról

A katolikus egyház új katekizmus, melyet egy kölönbizottság hat év munkájával készített el, 2865 számozott bekezdésből áll és a regiszterrel együtt több mint 800 oldal terjedelmű.¹ Rövid beszámolómban nem térhetek ki minden figyelemre méltó tanítására.

Miképp az előre látható volt, és az eredendő szándéknak is megfelel, a katekizmus – függetlenül attól, hogy teológiai kérdésekre vagy az egyház szociális tanításaira gondolunk – nem szolgál újdonságokkal. Ám tartalmazza számos, az elmúlt évtizedekben kiadott egyházi dokumentum, nyilatkozat, enciklika és pápai levél kodifikációját. Nem az újdonság tehát a fontos, hanem az a szellem, mely áthatja a katekizmus egészét.

A katekizmusról legelőbb hírt hozó újságírók, akik persze biztos, hogy nem olvasták a szöveget magát, a következő szenzációt kürtölték világga: a katekizmus értelmében tilos részegen autót vezetni – ilyesmit hiába is keresnénk a 16. századi verzióban –, tilos az adócsalás és horoszkópot sem szabad olvasni (miközben az egyház már az ókortól fogva elítéli az asztrológiát). Tipikus példája ez annak, miképp futják át a tudatlanok a fontos szövegeket. A katekizmus persze tartalmaz néhány kisebb újítást, melyek azonban csupán a hagyományos parancsokat és előírásokat mintázzák. Erről voltaképp nem is érdemes írni; ha nem szabad hazudni, akkor a televízióban sem volna szabad hazudni, ami nem különösebben bonyolult levezetés és nem is valami szenzációsan új parancs.

Az is előre látható volt, hogy a progresszív katolikusok bírálói, sőt támadni fogják az új katekizmust, mégpedig azt a vádat hangoztatva, hogy elárulta a legutóbbi zsinat szellemét. A szöveg azonban nem igazolja ezeket a szemrehányásokat. Mindenesetre a bírálóknak, amennyiben kifogásaik vannak, a szövegből vett idézetekkel kellene azokat alátámasztaniuk. A valóságban az új katekizmus tökéletes összhangban áll az utolsó vatikáni zsinat tanításaival, melynek dokumentumait, mindenekelőtt a *Gaudium et spes*t és a *Lumen gentium*ot számtalanszor idézik. Persze meglehet, a progresszisták azt várták, hogy a katekizmus eltörli a cölibátust, a pápa tévedhetetlenségének dogmáját, engedélyezi a homoszexuális szerelmet, az egyházi alkotmányban bevezeti a demokratikus-liberális rendet, ráadásul még követelni is fogja a brazil burzsoázia azonnali kisajátítását is.

Ökumenikus hiányok

Nem az az új, amit e katekizmus tartalmaz, hanem inkább az, ami hiányzik belőle. Nem ítéli el például a kereszténység más formáit vagy a nem keresztény vallásokat. A kate-

Megjelent a *Transit* című bécsi folyóirat 1993/6. számában.

kizmusban megtaláljuk ugyan az eretnekség kánoni meghatározását (2089), de hiába keresnénk az eretnek definícióját (mely a kánonjognak megfelelően nem vezethető le pusztán az eretnekség fogalmából). Egy másik hely (406) olyan „első reformátorokról” beszél, akik azt állították, hogy az emberi szabadság az eredendő bűn miatt teljesen lehetetlen. A Szentháromság hagyományos tanát megerősítő részben egy meglehetősen hosszú fejezetet találunk, mely a szentháromság legtitokzatosabb személyével, a Szentlélekkel foglalkozik, akinek sokkal nagyobb kultusza van a keleti egyházban. Ám a római katolikus egyház és az ortodoxia közötti, egyébiránt egyetlen dogmatikai különbséget, az ún. *filioque*-kérdést (tehát hogy a Szentlélek, amiképpen a keleti egyház állítja, csak az Atyától való-e avagy az Atyától és a Fiútól) nem említi a szöveg. Ezzel szemben igen gyakran történik utalás a bizánci liturgiára. Nem emlékeztetnek a *Comma Johanneum*ra, tehát arra a legegységelműbb szövegre sem, mely megalapozta a szentháromság tanát. Ezzel közvetve azt igazolják, amit már Erasmus is állított, miszerint ebben az esetben csak egy későbbi interpolációról van szó.

Figyelemre méltó az is, hogy a pápai dokumentumokra való hivatkozásban egy a 16. század közepétől a 18. század végéig terjedő hiátus mutatkozik (a *Cum quorundam* szerzőjeként tévesen IV. Pius van föltüntetve; valójában IV. Pál volt ennek az enciklikának a szerzője, aki – és ezt csak mintegy mellékesen jegyezzük meg – reformátor és askéta volt ugyan, de a modern pápaság történetének minden bizonnyal legkíméletlenebb zsarnoka is egyben). Nem tudom, miképp magyarázhatók e kihagyások. A tridenti zsinat² követő legfontosabb dokumentumok az egész 17. században és később is tartalmazzák az egymást követő eretnekségek, hibák és elhajlások elítélését: Baiusét, a jansenistákét, a jezsuita moralistákét, a kvietistákét, a gallikánokét, Fenelonét, Eybelét stb. Feltehetően arról van szó tehát, hogy a tanok bemutatásából kiiktassák az anatómák egész kontextusát (úgy vélem, ez nem igazán ügyes neologizmus).

Noha a katekizmus nem említi, hogy milyen konfliktusok adódtak a nem katolikus tanításokkal, a kölcsönös elismerés és kapcsolatok illő helyet kapnak és a megfelelő pontokon idézett *Unitatis redintegratio* zsinati dokumentuma szellemében be is mutattatnak. Azokat, akik nem a katolikus egyházon belül születtek és akiket „fokról fokra kitölt a Krisztusban való hit, nem illetheti semmiféle szemrehányás a távolmaradás bűne miatt, és a katolikus egyház testvéri megbecsüléssel és szeretettel fogadja őket...”; ezen túlmenően „a hit alapján igazoltatnak a kereszttségben, Krisztus magába fogadja őket, imígyen megilleti őket a keresztény tiszteletre méltó neve” (818). (Az embert elfogja a félsz, ha arra gondol, mit szóltak volna ehhez a tridenti szellemű egyházatyák.) Ami az

ortodox egyházat illeti, „a vele való közösség olyan mély, hogy csupán kevés hiányzik ahhoz, hogy elérhessük azt a teljességet, amely feljogosítana az Úrnak az eucharistiában való közös imáadására” (838). Különböző helyeken (781, 839) Izrael népét Isten népeként említi a szöveg, mely az Ószövetségben elsőként részesült a kinyilatkoztatásban, és amely a világnak adta Jézust, Izrael Messiását. Hangsúlyozza a zsidó néphez fűződő szoros kapcsolatokat, de természetesen megemlíti, hogy a zsidók visszautasították Krisztus messiási küldetését, aki ugyan mélyen tisztelte a jeruzsálemi Templomot, ám változtatott az ószövetségi joghoz fűződő viszonyán, és maga is bűnököt bocsátott meg (574–591). A mozlímokról csak röviden szól a katekizmus (840), mint Ábrahám hitének olyan követőiről, akiket magukat is eltölt az üdvözülés szándéka. Ami a pogányokat illeti (egyetlen, Szent Páltól származó idézetet kivéve a katekizmus ezt a szót nem használja), a szöveg elismeri, hogy ők is egy ismeretlen istent keresnek, és hogy Isten megváltásukat kívánja. Eszerint tehát az az alapvető tétel, hogy „az egyházon kívül nem létezik megváltás”, nem jelenti azt, hogy mindazok, akik önhibájukon kívül nem ismerik Krisztus evangéliumát és az egyházat, de lelkiismeretükre hallgatva törekcsenek arra, hogy Isten akarata szerint cselekedjenek, ne volnának megválthatók (847–848). A katekizmus tanácsolja is, hogy „őszinte komolysággal tiszteljük a különböző vallásokat, mert azok – ha töredékesen is – gyakran annak az igazságnak a fényét sugározzák, mely minden embert megvilágosít” (2104).

Kétértelmű szabadság

Ezek a témák már mind ismeretesek a második vatikáni zsinat szövegeiből és az elmúlt évtizedek más pápai dokumentumaiból. Közéjük tartozik a vallásszabadság alapvető tétele is, melyet a katekizmus úgy értelmez, hogy senki sem kényszeríthető arra, hogy lelkiismeretével szemben cselekedjék (160), és senkit sem szabad meggátolni abban, hogy vallását a törvény keretei között gyakorolja. Ám „a val-

lásszabadság joga nem tartalmazza sem egy téveszme követésének erkölcsi engedélyezését, sem pedig a tévedéshez való állítólagos jogot, hanem az ember természetes polgári szabadságjogát jelenti, tehát azt, hogy a vallás területén – a megfelelő határok között – a politikai hatalom ne alkalmazhasson külső kényszert”. Persze a vallásszabadság joga „nem lehet sem korlátlan, sem pedig csupán pozitivistá módon vagy természetileg értelmezett közrend által korlátozott” (2106–2109).

Ezen a helyen a katekizmus zavaróan kétértelműen fogalmaz. Amennyiben a vallásszabadság ilyen általánosan kijelölt korlátai csupán azt jelentenék, hogy senkinek sincs joga arra, hogy vallására hivatkozva jogellenesen cselekedjék, akkor ez ellen egyetlen értelmes embernek se lehetne kifogása. A katekizmus ezen a helyen két fontos dokumentumra hivatkozik (anélkül hogy idézné őket): IX. Pius 1864-ből származó *Quanta cura* enciklikájára (amelynek a híres Syllabus egyfajta függelékét alkotta), valamint XIII. Leó 1888-ban kiadott *Libertas praestantissimum* enciklikájára. Mindkét dokumentum világosan és egyértelműen elítéli a vallásszabadságnak olyan államilag garantált jogként való elismerését, mely lehetőséget ad bármely vallás nyilvános gyakorlására, vagy arra, hogy tiszteljék vagy éppen ne tiszteljék Istent, esetleg arra, hogy megtagadják, hogy a katolicizmust fogadják el egyetlen állami vallásként. Eszerint a vallásszabadság azt jelenti, hogy az államon belül mindenki számára megadatik, hogy beteljesítse Isten akarát és azt cselekedje, amit ő parancsol. Az így felfogott vallásszabadság azonban egyáltalán nem jelent semmiféle szabadságot. Akkor sem, ha – mint utaltunk rá – ezeket a dokumentumokat, melyek abból az időből származnak, amikor a liberalizmus számított a kereszténység legfőbb ellenségének, nem is idézik közvetlenül, hanem csak a katekizmus vallásszabadsággal foglalkozó bekezdéseinek lábjegyzeteiben említik meg őket. A rájuk való hivatkozás kétségkívül azt sejteti, hogy a nemkatolikus vallási formák (és az ateizmus) felszámolása valamint a ka-

Ö V A L A T T

Ne bánts a „magyar”-t!

HORVÁTH IVÁN

Öt esztendeje, 1988. november 14-én az itt következő levéllel és cikkel fordultam az újonnan alapított „HITEL” szerkesztőséghez:

Tisztelt Szerkesztőség,

kérem, fogadják szerencsekívánataimat az új folyóirat megjelenésének alkalmából. Egyúttal kérem, szíveskedjenek közölni a mellékelt cikket, melyben a Magyar Demokrata Fórumnak az 1. számban közzétett Alapítóleveléhez fűzök megjegyzéseket.

Számos értékes évfolyamot kívánok az ifjú lapnak, sikeres munkát a Szerkesztőknek, igaz hívők stb.

„MAGYAR”: EGY NYELVHELYESSÉGI KÉRDÉS

A „magyar” melléknevet akkor használjuk helyesen, ha valamit mondunk is általa. A magyar nyelv, a magyar történelem, a magyar egészségügy, a magyar táj – nos, mindez más, mint a francia. A Magyar Alföld is értelmes kifejezés, hiszen másutt is találhatók alföldek, s csak az egyik a miénk. Nem beszélünk viszont magyar Dunántúlról. Eleve magyarnak tekintjük.

De mit kezdünk az effélékkel: magyar bánat, magyar észjárás, magyar akarat? Ezek a lelki élet fogalmai. Lükő Gábor nemrég újra kiadott művének címében ott a „magyar lélek” kifejezés. Van-e magyar lélek? S ha igen, vajon az enyém az-e? S ha van magyar gondolat, akkor az-e az én gondolatom is? S ha van a magyarságnak jelleme, vajon akkor is osztozhatom-e benne, ha olyan magyar vagyok, aki a nürnbergi árjatórvény szerint Jude? És ha mindössze Halbjude?

tolícizmusnak nemcsak államvallásként, de mint egyedül engedélyezett vallásként való elismerése, más szóval a vallási türelem és a vallásszabadság teljes megszüntetése, dicséretes és kíváncsi dolog. Mindez ellentmond a katekizmus ökumenikus kijelentéseinek valamint „az emberek alapvető társadalmi és kulturális jogait illető bárminemű megkülönböztetés, történjék az az illető neme, faja, bőrszíne, társadalmi státusa, nyelve vagy vallása miatt” elutasításának (1935). Sajnálatos kétértelműség ez, melyet egy – akár végtelenen – vallási alapokon nyugvó állam könnyen kihasználhat propagandájában. Dixi.

Kézenfekvőnek tetszik, hogy ezt a kétértelműséget az ágostoni „pozitív” szabadságfogalomnak a katekizmusban hasonlóképp fellelhető, még ha nem is annyira hangsúlyos elemeivel hozzuk összefüggésbe, mely szerint nem akkor vagyok szabad, ha választok jó és rossz között, hanem csak akkor, ha valóban a jót választom. A szabadságot egyfelől olyan képességgé határozzák meg, mellyel az ember megteszt valamit, vagy éppen nem teszi meg, hogy dönt saját tetteiről, választani tud jó és rossz között (1731–1732); „a halálos bűn, hasonlóan a szeretethez, olyan radikális lehetőség, melyet az ember szabadon választhat” (1861). Másrészt megtudjuk, hogy az ember „annál szabadabb, minél inkább a jót cselekszi. Az igazi szabadság csak a jó és az igazságosság szolgálatában létezik. Az engedetlenség és a gonoszság egyenlő a szabadsággal való visszaéléssel és a bűn rabszolgájává tesz” (1733). „Ha megpróbáltatások érnék, vagy ha a külső világ nyomása és kényszere alatt állunk, olyan mértékben nő belső szabadságunk és állhatatosságunk, ahogy a kegyelem szavát követjük” (1742).

Ez bizony felettébb kétértelmű megközelítés. A „szabadság” szó szokásos értelmében a választás lehetősége miatt vagyok szabad, azaz szabad vagyok akkor is, ha a jót választom, de akkor is, ha a gonoszot. Az utóbbi esetben gonosz leszek, de nem szűnök meg szabadnak lenni, vagyis nem mentesülök a tetteimért viselendő felelősség alól. Ezzel szemben a szabadság ágostoni pozitív fogalma a szabadsá-

got a bűntől való mentességgel azonosítja, más szóval azt feltételezi, hogy szabadságom annál inkább fog kiteljesedni, minél kevésbé csábít a világ a bűnre. Kézenfekvő a következtetés: a kényszernek mindazon formája, mely a bűnbeesés lehetőségét csökkenti, nemcsak hasznomra lesz, de még szabadságomat is fokozza. Az ágostoni tanítás ezen a ponton tálcán kínálja az öngazolást az elnyomó rendszereknek. A „valódi szabadság”, eltérően a közönséges szabadságtól, nem igazán jó fogalom, amiképpen ezt a közelmúlt történelme is megtanította nekünk.

Szociálliberális katolicizmus

A Biblia szövegén, a zsinati és egyházi határozatokon kívül a katekizmus számos – latin és görög – egyházatyát is idéz, valamint későbbi teológus doktorokat és egyházi írókat, nem is feltétlenül a kanonizáltakat, időbeli sorrendben legutoljára Newman bíborost, ha nem tévedek. Az olvasó nem csekély meglepődéssel állapítja meg, hogy az „Egyházi írók” cím alatt olvashatja Cicero nevét is, akit egy alkalommal idéznek. Ez a minden bizonnyal túlzásba vitt ökumené a szerzők felületességét jelzi.

A katolikus szociális tanokat a katekizmusban az ember elhivatottságát és a tízparancsolatot taglaló harmadik rész második és harmadik fejezete tárgyalja. Az erkölcsi premisszák természetesen változatlanok, ám a kihagyások és hangsúlyeltolódások jelentősek. A katekizmus hangsúlyozza, hogy mindennemű szociális intézmény célja és alapja az ember. Az államhatalom annyiban legitim, amennyiben a közjót szolgálja és erkölcsös eszközöket használ. E határok között sokféle politikai rendszer képzelhető el. A zsarnoki hatalom törvénytelen. A polgárok arra buzdíttatnak, hogy vegyenek részt a közéletben, és ne mondjanak le szavazói jogaikról. A katekizmus az emberek és népek közötti „óriási egyenlőtlenségeket” botrányosnak tartja, és dicséri a szolidaritás erényét, valamint hangsúlyozza, hogy az emberi méltóságot kivétel nélkül tisztelni kell. Az egyház taní-

Idevág az a stílushiba, amelyet a Magyar Demokrata Fórum munkatervének szövegében kifogásoltok. Ha „magyar érdekű gondolatról” beszélek, hallgatóm aligha tudja pontosan, mire gondolok. De talán megképzik előtte egy közösség zsongító vagy tiszító eszméje. Egy magyar közösségé, amelyben neki is helye van. Egy magyar közösségé, amely őt kirekesztéssel fenyegeti.

Ezért nem szabad említetlenül hagynunk azt a néhány pontatlan megfogalmazást, mely meggonolatlanságból került be az ideiglenes nyilatkozatba. A nemzetet illető kérdésekről kirekesztőleg szólni maga is nemzetvesztés, mert a nemzet megcsonkítása. Ki kell javítani ezeket a könnyen félreérthető szavakat. Nem szabad, hogy az Alapítólevél betűje ellentmondjon az Alapítólevél szellemének.

Ezt olvasom: „Újjá kell építeni a megrendült magyarságot, egészségében és gazdaságában, jellemében és kultúrájában egyaránt!” A megrendült magyarság újjáépítése: inkább képszerűen, mint

fogalmilag írt, aki ezt írta; nem csoda, hogy rövest sort kerített a nemzet jellemére is. Újjáépíteni a magyarságot jellemében... – tehát e jellem valaha ép volt. A nemzetjelleme való hivatkozás egyeseknek – a többségnek! – hízeleg, egy kisebbséget azonban megriaszt. Nem állítom, hogy nincs nemzeti jellemünk. Le kell azonban szögezni, hogy ezt nem a génállomány, hanem iszonyatos történelmünk formálta. Bizonyára ezért van, hogy nemcsak bennünket, hanem Kelet-Közép-Európa valamennyi kis népét ugyanígy jellemzi például a meghunyászkodásra és a szalmatüzi lelkesedésre való hajlam s az önbecsülés zavarai-ból következő hiúság.

Aztán helyeselhető-e például ez: „A mozgalom... segítse az európai és nemzeti hagyományokon nyugvó magyar jogállamiság megeremtését”? Én bizony protestálok ellene! Nem a jogállam ellen: vajha egykor Magyarországon is az lenne! De jogállamiságunk legyen csak jogállamiság, így egyszerűen, minden jelző nélkül, akár az Abszolútum. (A német jog inkább tételes, a brit

tása támogatja a tulajdonhoz való jogot és a szabad vállalkozást, mint ahogyan elismeri a kivándorlás jogát is. Egerszermind sikraszáll az egészségügyi ellátáshoz való jogért, a családok szociális támogatásáért és a jóléti állam más intézményeiért is.

A korábbiakhoz hasonlóan az egyház elítéli azokat az elméleteket, melyek szerint minden gazdasági cselekvés végső célja a profit, de elutasítja a totalitárius ideológiákat is, „melyeket az újabb időkben a »kommunizmus« vagy a »szocializmus« testesített meg” (2425) – e két kifejezés csupán ebben a bekezdésben fordul elő; a tárgymutató sem tartalmazza őket. Világi nézőpontból, tehát ha elhagyjuk a teológiai megalapozást, az egyház a szociáldemokráciához áll közel: nincs teljes liberalizmus, de központilag irányított tervgazdaság sem. Szükség esetén a sztrájkok elfogadhatók, de a katekizmus elutasítja, hogy a sztrájkolók erőszakot alkalmazzanak. A papoknak nem illendő közvetlenül részt venni a politikai életben. Ez a feladat a katolikus laikusokra hárul. A klasszikus szociális enciklikákkal szemben a katekizmus már nem hirdet korporatív államot, noha természetesen hangsúlyozza az általános emberi szolidaritást.

A katekizmus csak nagy általánosságban tárgyalhatja a szociális tanokat, mert csupán így őrizheti meg azok egyetemes érvényességét. Mindössze fogalmi vázlat ad, és – kivételes esetektől eltekintve – nehéz lenne segítségével bonyolult kérdéseket részletesen megválaszolni. Ezt nem hányhatjuk a szerzők szemére. Nagy általánosságban megállapítható, hogy az egyház jelenleg nagyobb békében él a demokratikus-liberális berendezkedéssel, mint valaha. Aligha kerülheti el bárkinek is a figyelmét, hogy a szociális tanok történetének legfontosabb dokumentumát, a *Reform novarum* (1891) enciklikát egyáltalán nem említi meg a katekizmus, csak a második legfontosabbat, a *Quadragesimo anno* (1931), ám azt is csak egyszer. Többször idézik viszont II. János Pál szociális enciklikáit.

Az ötödik parancsolattal kapcsolatban a katekizmus úgy

véli, hogy rendkívüli esetekben nem kellene eltekinteni a halálbüntetéstől; a közvetlen eutanáziát (és természetesen az abortuszt) azonban elítéli. Megengedi viszont, hogy haláluk esetében lemondjanak a rendkívüli orvosi beavatkozásról, amennyiben az a várható eredménnyel nem áll arányban, és fájdalomcsillapítók is alkalmazhatók, még ha siettethetik is a halál bekövetkeztét. Az öngyilkosság továbbra is súlyos vétek (2281), de nem jelenti automatikusan a megváltás elvesztését; Isten megválthatja az öngyilkost, az egyháznak pedig imádkoznia kell érte. A kínzást minden megszorítás nélkül elítéli a katekizmus. Egy helyütt olyasmit olvashatunk, ami talán önkritikaként is értelmezhető: a múltban az egyház pásztorainak rosszállása nélkül került sor kínzásokra, mert törvénykezésükben a római jog előírásait vették át. E sajnálatra méltó esetektől eltekintve az egyház mindenkor a kegyességért és könyörületességért szállt síkra (2298). Hogy milyen súllyal esik a latba ez az „eltekintve” és ez a „mindenkor”, azon törjék fejüket a történészek.

A szexuális erkölcs kódexe változatlan, beleértve a mesterséges fogamzásgátlás, a házasságon kívüli mesterséges megtermékenyítés és a házasság előtti nemi élet tilalmát.

Szabadulás az eredendő büntől

A katekizmus az én értelmezésem szerint nem abszolút kötelező érvényű dogmákat gyűjt egybe, mint például a Niceai Hitvallás, hanem a hitelvek olyan értelmezéseit mutatja be, amelyeket a jelen pillanatban az egyház a legjobbaknak tart. Mivel értelmezésről van szó, nem szükséges, hogy a katekizmus minden alkotórésze *de iure divino* jogszerű legyen, és az is elképzelhető, hogy némely dolog változhat a jövőben. A pápi nőtlenségről való lemondás, a halálbüntetés teljes elutasítása, vagy a szexuális tilalmak bizonyos lazítása feltehetőleg nem tenné szükségessé a dogmák felülvizsgálatát.

Ö V A L A T T

inkább szokásjog. De a jogállamiság szempontjából nincs érdemleges különbség a Szövetségi Köztársaság és az Egyesült Királyság között.) A nemzeti külpolitika áldás, a nemzeti belpolitika átok, a magyar jogállamiság pedig fából vaskarika. Jobb bele sem gondolni, mi mindent jelenthetne ez a kifejezés, ha nem csupán tollhiba volna. Ősi, nemzeti jogi hagyományaink feltámasztását, a szentistváni szigort, amellyel a tolvaj kezét lecsapták. De az Alapítólevél gyanakvó – vagy éppen lelkesülő – olvasója egészen másra is gondolhat: a törzsökös magyarság jogvédelmére a jöttmentekkel szemben. Az idősebb nemzedék még emlékszik ily daliás időkre.

Most már csak egy elírást teszek szóvá: „A mozgalom... támogassa a társadalom önszerveződését, autonóm erőinek a kibontakoztatását, különös figyelemmel a »vidéki Magyarország«, a helyi társadalmak önállóságát, öntudatát és önszerveződését szolgáló törekvésekre.” Mint annyi mindenben, ebben is igazuk van az Alapítólevél kiadóinak. Vidéken nagyobb a jogfosztottság; ott

több a tennivaló. A vidék jobbára oly távol van még ettől a mi szerényke fővárosi demokratikus mozgolódásunktól is, mint Makó Jeruzsálemtől. Az viszont, amit a munkaterv szerzői idéznek, a „vidéki Magyarország” kifejezés így, minden magyarázat nélkül, mégis szíven ütheti a „bűnös Budapest” némelyik lakosát. Ha van vidéki Magyarország, akkor lehet, hogy én egy másik Magyarországon élek? Netán a vidéki Magyarország az igazi? Maradjunk annyiban, hogy csak egy Magyarország van, olyan, amilyen. Vannak tanyái, falvai, vidéki városai, és van egy fővárosa is, melynek gyógyása és mocska egész Magyarországnak büszkesége és bánata.

Az Alapítólevél követeléseinek legtöbbje a szívből szól. Ezért úgy vélem, hogy a kifogásolt szövegrészek mögött nem kell végiggondolt felfogást gyanítanom. Ezeket egyszerűen ki kell javítani. „Jellemében” helyett jobb lenne: „erkölcsében”, a „magyar jogállamiság megteremtése” he-

A teológiailag legösszetettebb és levitatottabb kérdések, melyek az újkorban a legzajosabb meghasonlásokhoz vezetnek, az eleve elrendelés, a kegyelem és a szabad akarat. Ezek tárgyalását zűrzavar és számtalan tévelygés, ellentmondás, nemegyszer kitérő magyarázatok jellemzik. Mégis könnyen felidézhető a vita magja. Az isteni kegyelmet per definitionem nem lehet kiérdemelni. Ám Szent Ágoston és hívei, köztük a korai reformáció teológusai egyebek között két olyan tant is meghirdettek, amelyek heves vitákhoz vezettek. Eszerint a kegyelem, amely által létünk igazoltatik, tehát amely által méltókká válunk a megváltásra, megingathatatlan, azaz azok, akiknek megadatott, nincsenek abban a helyzetben, hogy eljásszák, mert különben azt kellene feltételeznünk, hogy az ember Isten akaratát ellenére is cselekedhetné. Másrészt a kegyelmet nem hogy nem lehet kiérdemelni, de csak keveseknek adatik meg, méghozzá viselkedésüktől függetlenül; az eredendő bűn katasztrófája után senki sem szerezhet önmaga érdemeket, mert az emberi akarat Isten segítségével nélkül bizonyosan a Rosszra választaná. Amennyiben a Jót választja, úgy azt csak a kegyelem állapotában teheti – melyet nem lehet kiérdemelni, de elfecselelni sem.

A keresztény humanisták szerint – a jezsuitákat is ideértve – ez a tanítás Istenből szeszélyes zsarnokot csinál, aki az ember örök megváltásáról vagy elkárkozásáról olyan fel-foghatatlan elvek szerint dönt, melyeknek semmi közük erőfeszítéseinkhez. Továbbá a szabad akaratot teljesen kiiktatja, ami nemcsak teológiailag de erkölcsileg is veszélyes, mert azt sugallja, hogy minden erőfeszítés értelmetlen, miután a megváltás ügyében semmi, abszolúte semmi nem függ tőlünk. A jezsuita teológia szerint a bennünket jó cselekedetre képessé tevő kegyelem természetesen elengedhetetlen a megváltáshoz, ám minden ember egyformán részesedik belőle, és akarunkon keresztül hat. A megváltás végeredményben két egymástól független erő műve: Istené, aki megadja a szükséges segítséget, és emberé, aki szabad akaratából dönt a Jó vagy a Rossz mellett.

A tridenti zsinat dekrétumai kétértelműek ebben a kérdésben, ezért mind Ágoston tanítványai, mind pedig a jezsuiták és a keresztény humanizmus más képviselői egyaránt hivatkozhattak rájuk. III. Kelemen okosan megtiltotta a teológusoknak a vitát erről a témáról, ám ez a tilalom nem bizonyult igazán hatásosnak. Számos későbbi dekrétum, kezdve Baius 1567-es elítélésétől, egészen Quesnel 1713-as elítéléséig, ezzel szemben világos irányvonalat követett: elvetették az ágostoni tanokat és lassan, de biztosan elismerték a jezsuita humanizmus álláspontját.

Miként foglal állást az új katekizmus ebben a kulcskérdésben? Általános tendenciáját tekintve Ágoston-ellenes módon, mégis némi kétértelműséggel. Szent Pál kijelentését Ádámról, melyet a Vulgata hibásan adott vissza („mert benne mindnyájan bűnbe estek”), és amely azután az eredendő bűnre vonatkozó ágostoni tanítás megingathatatlan bibliai alapjául szolgált, időközben (az Újszövetség újabb katolikus fordításaiban is) „azáltal, hogy mindenki vétkezett”-tel fordítják, ami az eredendő bűn eszméje alól kihúzza a talajt. A katekizmus „az eredendő bűn továbbadásának titká”-ról beszél és az emberi természet ezzel járó meggyengüléséről (403–405); de kijelenti azt is: „az ösök bűne által az ördög bizonyos uralomra tett szert az ember fölött, noha az ember szabad marad” (407). Ez összeegyeztethető a humanista értelmezéssel. A katekizmus megerősíti a Jó és a Gonosz közötti választás szabadságát (1732). „A jócselekedetek jutalma elsősorban Isten kegyelmének tulajdonítandó, és csak azután a hívőnek” (2008), sőt jutalmunk volta-képp „az isteni jószág ajándéka” (2009; a kegyelemről szóló számos bekezdés közül ez az egyetlen, melyben idézik Szent Ágostont, akire a katekizmus más kérdésekben oly gyakran hivatkozik). Azonban ezen a helyen sem azt nem állítják, hogy a kegyelem megingathatatlan, sem pedig azt, hogy azt Isten csak keveseknek adja, míg a többiek kérelhetetlenül pokolra jutnak. Isten által akaratunk megváltozik; amennyiben tehát részesedünk Isten kegyelméből, akkor azt tesszük, amit valóban tenni akarunk, nem cselekszünk

lyett a „jogállamiság megteremtése Magyarországon”, „vidéki Magyarország” helyett pedig egyszerűen a „vidéket” említeném.

De kettőn áll a vásár: miért kellett e helyenként talán szerencsétlenül fogalmazott, de alapjában jószándékú szöveget mindenáron félremagyaráznom? Nem kóros túlérzékenység-e kihallani a nemkívánatos felhangokat? Nos, bizonyára az. Ám szem előtt kell tartanunk, hogy a megkülönböztető törvény, a munkaszolgálat, a gázkamra a magyar nyelvet is módosította. 1944 után bizonyos szókapcsolatokat immár stilisztikailag lehetetlen használni. Nem mondhatunk többé olyasmit, amit akkor ők. Egy politikai programnyilatkozatban véggépp nem.

Aztán meg a kiegyezések korát éljük. Fokozatosan kívánjuk elvenni a vezetésre méltatlan oligarchia kiváltságait. Vértürdő nélkül óhajtjuk a hatalom és a tulajdon társadalmasítását. Ehhez az új kiegyezések sorozatán át vezet. De mindenkor ellen kell állnunk a részkiegyezések csábításának: nem szabad, hogy a társadalom egyik cso-

portja a másik rovására kösse meg a maga külön-alkuját.

A „HITEL”-től, közelebbről Alexa Károly irodalomtörténész-kollégámtól néhány hónap múltán a következő válasz érkezett:

Kedves Iván!

Ha írásodat tréfának szántad, jelzem, hogy kevésbé nevetgélünk rajta. Mindenesetre nem biztatlak azzal, hogy a Magyar Demokrata Fórum leveled hatására újra fogja fogalmazni Alapítólevelét. E jelben üdvözl stb.

Újraolvasva bizony nekem sem tetszik ez a cikk. Elavult mára ez a nemzeti dagály és fölbuzdulás. Olyik műfogásomat ma már alig értem. Végül is minek tűzdeltem meg egy-egy jelölletlen idézettel, és miért épp Komlós Aladártól és Lengyel Lászlótól vettem őket?

Eszembe sem jutott volna szerencsétlen sorsú, avitt kézirat, ha nem olvasok az újságban Alexa magas kinevezéséről. Most azonban mindenképpen elő akarok hozakodni vele. Olyan vagyok, mint az a Kosztolányi-alak, aki Szulinánál, a tengerbe szakadó Duna deltájánál elhenceg, hogy ezt a roppant vizet a Fekete-erdőben még két tenyerével tartotta föl.

kényszer hatására, akkor sem, ha szükségszerűségből cselekedjük a jót, ám ezen a módon a szabadságunkat csak szóban őrizzük meg. A katekizmus egyéb kérdésekben is humanista, nem pedig ágostoni álláspontot képvisel: a keresztség nélkül elhalálozó gyermekek az őket megmentő Isten könyörületességére számíthatnak (1261); Szent Ágoston szerint (eltérően Aquinói Szent Tamástól) a keresztség előtt elhalálozó csecsemők egyedül ezért kénytelenek elszünni a pokol tűzének örök kínját, noha semmilyen tényleges bűn nem terheli őket. Jézus Krisztus kivétel nélkül minden emberért szenvedett kereszthalált (605), amiképpen Szent Pálnál olvasható, akinek látszólag egyértelmű szövegét Ágoston követői úgy fordították, hogy ellenkező értelmet kapott. Nemcsak a teljes bűnbánatot (*contritio*), mely Isten

szeretetéből és abból a sajnálatból ered, hogy megsértették az Urat, tekintik Isten ajándékának, hanem a nem teljes bűnbánatot (*atrítio*) is, amire önző okokból, a kárhozát miatti szégyenkezésből és a kárhozattól való félelemből kerül sor (1453). Ezt a megkülönböztetést a tridenti zsinat nem ismerte el, és valami méltatlan, újmódi dologként Ágoston hívei is elutasították.

Összefoglalva azt mondhatnók, hogy az új katekizmus ezekben a különösen fontos kérdésekben újabb lépést tett afelé, hogy az egyház kiszabaduljon az augustinizmus öleléséből és elfogadjon egy humanista–jezsuita–semipelagianus teológiát. *Gaudeamus*.

FORDÍTOTTA ZALÁN PÉTER

J E G Y Z E T E K

1. „A Katolikus Egyház Katekizmusa”, München–Wien–Leipzig–Freiburg–Linz, 1993. A francia kiadás 1992 végén jelent meg Párizsban. Az angol változat és a latin *editio typica* kiadás alatt áll.
2. A *Tridentinum*, a tridenti zsinat (1545–1563) a pápaság válasza a reformációra.

3. A Második Vatikáni Zsinat dekrétuma az ökumenéről (1964. november 21.).
4. *Syllabus errorum*ában IX. Pius nyolcvan tételben ítéli el a felvilágosodás, a liberalizmus és a forradalom korának bűneit és tévedéseit.

SZERB ANTAL BUDAPESTI KALAUZ

MARSLAKÓK SZÁMÁRA

A CD-ROM VÁLTOZAT!

A KÖNYV TELJES SZÖVEGE OLVASHATÓ ÉS HALLHATÓ

AKTÍV TÉRKÉP / 21 SZÍNES GRAFIKA

43 PERC VIDEÓ A MAI BUDAPESTRŐL

12 KÜLÖNLEGES FÉNYKÉP A VÁROSROL

54 KORABELI FOTÓ

Mit szólna hozzá Szerb Antal?

Kapható az Aula kiadónál: Budapest IX. Kinizsi utca 1-7. Telefon/Fax: 217-2714.

Itt a Karácsony...

Ne csak magára gondoljon, amikor reményeink szerint megújítja előfizetését a 2000-re. 12 hónapra szóló ajándékkal kedveskedhet. Elküldjük önnek az ajándékozást tanúsító díszes értesítést. Oda lehet tenni a fa alá...

Mostantól akár már telefonon át is intézhető... Éjjel is.

.....
182-1291. FAX VAGY TELEFON.

SZABÓ LŐRINC / VERS ÉS VALÓSÁG

MARGÓCSY ISTVÁN

(„Szeretnem kell gondolataimat”) Az utóbbi évek irodalmi (szép- és szakirodalmi) könyvkiadásának talán legszebb s legrejtélyesebb könyve Szabó Lőrinc hagyatékából előkerült kommentársorozata: a költő, életének utolsó évében,¹ minden egyes verséről „vallomást” tett egy ismeretlen „jegyzőnek”,² aki mindezt híven leírta s megőrizte. Most, a kiadás jóvoltából, egyszerre láthatjuk hát, a szerzőnek, a huszadik századi magyar líra egyik legnagyobbikának garanciái mellett, különös fényben felragyogni azt a két alapvető principiumot, melyeknek titkos kapcsolatát az óhatatlanul gyarló irodalomértelmezés állandóan és folyamatosan, s oly hiábavalóan kutatja: a költészetet (azaz a verseket), és a „valóságot” (azaz azt, ami – legalábbis a költő állításai szerint – körülveszi a verseket); óvatosabban fogalmazva: azt, amit a költő elkerülhetetlenül fontosnak vélt elmondani a versek külső és belső körülményeiről). Szabó Lőrinc szinte kihívó módon játszik el a Goethe nagy önéletrajzi műve (regénye?) nyomán „szokásba jött” műfajjal: a költő egész tevékenységének önértelmezését, műveinek „magyarázatát” az életrajzi emlékezés dialektikájára bízva rá, s az önálló művek létrejöttének, a létrejövés folyamatának a mű „kiolvasható” jelentésétől alkalmasint függetlenül is fontosságot tulajdonít. A költő, elképesztő és hihetetlen teljesítményt nyújtván, mindenre emlékszik, minden versével kapcsolatban van mondanivalója (vagy fontosabb vagy kevésbé fontos, mindegy), mindent elmond és bevall, ami valamilyen módon – akár az életrajzi adatok, akár az irodalmi hatások szintjén, akár mesterségbeli megfontolások okán – szerinte hozzájárulhatott a vers megszületéséhez, ami az adott vers megírásának pillanatában „ihlető” erővel vagy funkcióval bírhatott. Szédültes tömegű, kavargó, különmemű információk szertelen halmazával találkozunk itt e könyvben: adatok, élmények, olvasmányélmények, vallomások, pletykák, kalandok, tudósítások, szakmai megfigyelések, értéktételek, bölcs és balga vélekedések, életfontosságú döntések és jelentéktelen apróságok, leleplezések és tévedések, vállalások és visszavonások torlódnak egymásra a versek függelékeiben – a könyv egésze (azaz a nagy költői önábrázolás) szempontjából mindenfajta hierarchizálás nélkül; a költő számára mindez egyszerre, egymással s egymástól függetlenül is lényeges, az egyik fajta híradás és megközelítés nem fontosabb a másik fajtájúnál. A költő hatalmas, nagyszabású, ám mozaikszerű panorámát kínál fel olvasójának önmagáról: mi, olvasók, mindezt egyszerre láthatjuk, – s miután a páratlan csoda látván elállt szemünk-szánk, csak nézhetünk, tétován fontolgatván, vajon mit is láttunk valójában?

irat pontatlan, minden adatában ellenőrzésre szoruló” szövegű, mondja a tudós szerkesztő, s szerényen csak két elretentő példát említi: a gépíratban Vízió helyett VIZIÓ áll, rémálmok helyett REKLÁMOK.

Szellemileg igen bonyolult felépítésű, de mindvégig könnyen követhető, lehetetlen olvasmány. Mindenütt ott a költő, az Íródeák, a szerkesztő. És persze az ihlető személyek galériája, a középpontban a költő felnőttkorát végigkísérő Erzsikével. Nagyon nehéz elképzelni, hogy az Íródeák esetleg elképzelt személy is lehet. TA

Szabó Lőrinc: Vers és valóság, I-II. kötet. Magvető, Budapest, 1990. Közreadta és szerkesztette Kabdebó Lóránt.

1. Nem a „magunk szerelméből” – szerintem: Szabó Lőrinc lírájának ebből az „öseleméből” – táplálkozik az életműnek ez a szellemi megkettőzése? A „magunk szerelméből”, amely a halál – a közeledő halál – színe előtt minden határon túlmegy? Nem érezzük-e ebben az egész életen-életművön áttekergő, végeérhetetlen kommentárban a földoklór élni-halhatatlanulni akarást, azt a telhetetlen mohóságot, amellyel a „haldokló”, a „halálba siető” minden lehetséges szerepet le akar foglalni magának, még a halálát is élni akarja (mint arra Margócsy a dolgozat végén kellő nyomatékkal utal), még a megélt életet is újraélni, még az életmű lezárulása utáni életét is lepergetni? Hiszen nem valami „poeta doctus”-i teljesítmény ez, s nem is a „helyes olvasat”, a mértékadó interpretáció megteremtése (mintegy féltékenységből a jövőendő interpretátorokra), hiszen ilyen ügyes, s e tekintetben a szerző interpretációja, ha különös súlya van is, azért csak egy a sok közül! Az, hogy „te” írtad a verset, még nem teremt jogcímet az egyetlen hiteles interpretációra! Mint önnön versének interpretálója, a szerző is innen van versén (olyannyira, hogy gyakran maga sem érti, hogyan tudta megírni). Végző soron tehát az az bizonyos – elborzasztó és lenyűgöző – mindentudás, mindent megmagyarázós, ami e kommentárjoggyűjtőben megjelenik, lírai eredetű és lírai természetű. S innen nézve a látszat ellenére sem áll szemben a „Mivélt a csodát, ne magyarázd!” és a „Gondolta a fene!” lírai-költői attitűdjével. SZÁ

2. Íródeáknak nevezi az illetőt, akinek személye a jelenkori irodalomtörténet legjobban megőrzött titka. Sok minden mutat arra, hogy csakugyan volt ilyen személy. A jegyzetek dikciója előbeszédzerű, teljesen eleven. „És ha valaki figyelmesen olvassa az emlékezés szövegét, ki nem mondott utalásokkal az elmondás jelenébe is utaló hangstílussal találkozhat. Ez és az Íródeák személye: további titkokat rejtethet.” – írja az Utószóban Kabdebó Lóránt, aki szemmel láthatóan próbálta a szerkesztői jegyzeteket a lehető legkisebb számúban a szöveg közé illeszteni, s ott is igyekezett lakonikusan fogalmazni. „Maga a gép-

3. „Könyv-e igazából”? A kérdést csak úgy tudom értelmezni, hogy nem minden összefűzött papírtömeg tekinthető „könyvnek”, ami nyomtatott betűktől feketéllik. Vagyis a „könyv” minőségi, szellemi, a pusztán nyomtatásbeliségnél magasabb entitás. Mármost korunkban, azt hiszem, nehezen tartható ez a hagyományos elitisztikus felfogás. Minden könyv, ami könyvként jelenik meg, sőt, éppen a megjelenésmód teszi azt, ahogy immáron a keret – a bekeretezés – teszi a képet, a kiállítás nyilvánossága a kiállítási tárgyat, az elektronikus ablakkeretben való megjelenés az árut vagy politikust stb., stb. Ebben az értelemben lehet könyv József Attila pszichoanalitikus kezelésének tárgyi dokumentuma vagy lehetne akár Görgey Artúrnak a fűszeresével folytatott levelezése, ha kiadnák. Innen nézve a kérdés nem kérdés: persze, hogy könyv. Esetleg: keretes könyv, azaz könyv a könyvben. SZÁ

4. De még mennyire! Szabó Lőrinc, a lírai exhibicionizmusnak (ami nem azonos a „lélek meztelenségi fokával”, amiről Pilinszky beszél), a görcsös megmutatkoznai akarásnak és megmutatkoznai-nem-tudásnak ez a nagy költője ebben az utólagos – az életműre ráadásnak szánt – énelemlékművében is azt az elégedetlenséget érzem, hogy a versekben nem tudta eléggé megmutatni önmagát, nem tudott eléggé „levetkőzni”. Persze hogy nem tudott „levetkőzni”, ha egyszer lényegében „ruhából” – nem pedig: „ruhában”! – van! A „vers-ruhából” kilépve „kommentár-ruhában” áll előttünk. Élet is, halál is – néki csak „ruhák”. SZÁ

(Harc az ünnepért) Mert mi is ez a könyv így, ahogy előttünk áll? S könyv-e igazából? Talán megengedhető annak a kérdésnek a feltétele is: vajon mit is akarhatott a szerző vele, csak személyes ismerősei magánhasználatára, vagy nyilvánosságra szánta-e? Ha igen (mint ahogy erre vannak utalások a szövegben), akkor mikor és hogyan? Hiszen nem tagadható: egy ilyen „vallomás”-sorozatnak egész más lenne az olvasata élő író esetében – szinkron olvasatban a vállalkozás kétségbe nem vonható módon önző, egoisztikus jellege alighanem szemérmetlen frivolsággként tüntetné fel a vallomás „őszinteségét”, a fontosság beismerése és az elismerés nyílt megkövetelése pedig dicsekvésként lenne elkönnyvelhető; míg a halott klasszikus mára már rögzült és (talán mindenki számára) kanonizált nagysága a személyesen talán kínos tényeknek is történeti súlyt, dokumentumértéket és irodalomtörténeti jelentést kölcsönöz. Önéletrajzi irodalomtörténeti (segéd-) dokumentum lenne tehát? De hisz Szabó Lőrinc könyve oly váratlanul lepi meg az olvasót, oly furcsán mást mond, mint amit a szabályos önéletrajzoktól megszoktunk, hogy a feltételezés önmagától elesik: az oly sok (jó, rossz, közepes; magyar és világ-irodalmi) vallomások írói memoár után látszik igazából, mennyire eltérő ez a vállalkozás – a szerző szinte kifordítja a megszokott emlékezés-sémát, s nem az életét írja le, az élet eseménydús folyásának leírásába szöve bele a művek megírásának, megszületésének történetét (bár persze ezt is teszi, s elképesztő mennyiségű felbecsülhetetlen információt halmoz fel saját magánéletét, a korszak irodalmi életét, irodalmi viszonyait, befogadási mechanizmusait illetően), hanem a művekből indul ki, lényegében csak azokat tekinti igazi, megmagyarázandó, körülírandó élettényeknek, s a személyes, napi és történelmi körülményeket csak mint az élet felett uralkodó versek feltételeit és alkalmait rögzíti. A szabatos biográfia felől nézve így torzkép alakul ki (ahogy a költő maga is elismeri a *Fény, fény, fény* című kötethez írt bevezető sorokban): hisz amiről nem született vers, az nem is kerül be az életleírásba. Amiről viszont született vers, legyen bármilyen csekély vagy jelentéktelen dolog egyébként és általában, vagy a költő nagy életkérdései szempontjából, az természetes módon az élet és életleírás ténye és része lesz. Furcsa, vibráló ide-oda játék folyik Szabó Lőrincnél mindvégig a nagy kérdés körül: mi is az előbbre való, a vers vagy az élet megélése? Különös, több helyen is rögzített ars poeticája szerint az élet a megélt nagy élmények szintjén nem más, mint versek sorozata („ez az én élt versem! és, óh, milyen bőven van, akár tízszer tízre is futná naponta!” – Vers versek helyett; „minden percem, másodpercem: egy-egy elkezdett és abbahagyott vers” – Napló, 1945, in: *Bírákhoz és barátokhoz*), melyből, szinte mesterséggként, csak épp meg kell írni az adódó, adott vagy tervezett költeményt („...csak kedv kell, s idő / s fesztelenség kell, kiszűrni a nagy / zsongásból a külön dallamokat.”). Minden, ami megérintette a költőt, minden, amit a költő megérintett, bekerülhet a versek tartományába – s csak az marad meg fontosként (persze nem az egyébként leélt élet társadalmi érték-hierarchiája szerint!), ami versebe fogalmazódott át. Szabó Lőrinc a verseit tekinti élete dokumentumainak, s ennek megfelelően verses-köteteit is mintegy egyedül érvényes önéletrajzi tényleírásként kezeli (innen érthető meg most már végre, hogy miért gazdagabb tényekben a *Tücsökzene* gyermekkori része: a felnőttkor egyszer már meglett írva a korábban kiadott versekben, legfeljebb pótlásra kell hogy itt-ott sor kerüljön!), s versen kívüli életét a versekhez való előkészületként minősíti csupán.

(A költő és a földiek) No persze ettől még a költészet alapparadoxona csak tovább feszül: hisz e *poétikai* vallomássorozat épp azt bizonyítja, hogy míg az élet végső soron *alárendelődik* is a verseknek, addig a versek mégis csak az élet földhözragadt világából nőnek ki, s rendkívül szorosan kötődnek az őket kihordó evilágisághoz. Szabó Lőrinc, a huszadik századi líra kiemelkedően impozáns megújítója⁵, szinte sportot űz abból, hogy felrúgja mindazt a túl jól ismert közhelyhalmazt, amelyet a modern költészettel kapcsolatban egyes poétikák a tárgyiatlanságról, élményellenességről, ihlettelenségről, alkalmatlanságtól független líraiságról összehordtak. Hiába mondják (mondjuk), hogy a modern (azaz romantika utáni) költő, függetlenítvén magát a klasszicista módi tárgyiasságától, kizárólag saját, belső vezéreltségű szellemére hallgatván, nem alkalmi, pillanatnyi élményeitől szerzi ihletét, hanem egyébként folyamatosan ápolt és művelt általánosságaitól, hiába vélik (véljük) úgy, hogy az alkalmi és tárgyas költészetnek, kizárólagos vagy túlzott „anyagiasága” okán, a romantika óta csak muzeológusi tisztelet és lenézés jár: Szabó Lőrinc költészetének és itt kézzelfogható, testet öltött költészettanának példája azt mutatja, megdöbbenően cáfolhatatlan módon, hogy mégis, mindennek dacára, egyszerre lehet valaki a filozofikus (ha tetszik: elvont) költészet legmagasabb rendű képviselője s a tárgyi, konkrét világ lekötelezettje is. E könyv tanúságtételei közül az egyik legizgalmasabb talán az, ahogy kiderül: e költészetben *mindennek* megvan (meglehet) a tényleges tárgyi fedezete⁶ (megvan a téli bodzabokor és az egér csontváza is!), a szerelmi verseknek mindig felismerhető vagy megadható az ihletője!, még a helyszínek is rekonstruálhatóak!) – tehát a költészet még mindig, ma is, *megírhatja* alkalmilag adott világát és környezetét; azaz a költészet „modernsége”, szellemisége, filozofikuma, jelentősége, értéke stb. nem ezeken a kategóriákon múlik.

(Én és ti, többiek) Megélt vers és tárgyas költészet – egyszerre elégítve ki (s vonva kétségbe) a „szubjektív” és az „objektív” poétikák követelményeit! Ám a játék, a megszüntethetetlen ide-oda bujkálás továbbra is folyamatosan jelen van; költőnk, tárgyiasság ide, ihlető élmény oda, állandóan azt is bevallja: ha meg is tudom mondani, melyik *megélt* versemből (azaz konkrét élményemből, tárgyi benyomásomból stb.) írtam is a verset, a dolog mégsem egészen úgy történt, ahogy leírtam. Hiába beszélek állandóan a kiváltó élmény okozta őszinte (időnként: *realista*) ihletről – folyton átirtam élményeimet, folyton mást írtam, mint ami tényleg történt, mint amit tényleg láttam; a vers kedvéért szabadon és önkényesen megváltoztattam helyeket, időket, szereplőket (csak néhány példa a számtalanból: „Ami a kötet nyitóversét illeti, nem bottal indultam hazulról, és kutyám sohasem volt. Mindez mese, képzelődés, stilizálás, jelkép”, a versben Babits és Rippl-Rónai összemosva jelennek meg; vagy: „szerkezeti okokból felrúgtam az időrendet” stb.). Mindent tárgyakban, tárgyiasságon keresztül ír meg a költő – ám mindent, magára és versére vonatkoztatván, a maga képére formál; s e formálás során aztán el is vész a tárgyiasság önértéke. Megadhatja Szabó Lőrinc a téli bodzabokor pontos helyét, a rátalálás időpontját, elmondhatja, hogyan s kinek sugalmazására kezdte figyelni a számtörtviszt – a megírás, azaz az átirás során a végeredmény mindig ugyanaz lesz: „rájöttem a hasonlóságra a magam sorsa és a lila tövisvirág között”. S ebben a pillanatban, az azonosítás elfogadásának aktusában feloldódik a tárgyi és alkalmi hitelesség igénye, s minden azzá válik, amivé a költő átformál-

5. Az „impozánssal” egyetértek. SZÁ

6. Bár – Jakobsonnal szólva – annak, hogy a költő versében megjelenő „gyötörő bizonytalanságnak, féltékenységnak tárgyi alapja is van-e, vagy csak a költő fantáziájának szüleményével állunk szemben, talán a törvényszéki orvostan szempontjából van jelentősége”. SZÁ

ni akarja (ezért mondhatja hát: én vagyok Jób, én vagyok Timon, én vagyok a Vezér). A versek tehát két ihlető ellenpólus feszültségéből robbannak elő: hol a ténylegesen meglévő külső (?) tárgy rántja magához a költő ihletét (pl. a *Hajnali rigók*, vagy a *Tücsökgéne* első versei esetében), hol az elementárisan feltörő lelki-érzelmi ihlet keresi meg magának a megfelelő tárgyi kereteket (pl. a nagy szerelmi válságból hindu mitológikus mesébe fogalmazódott *Urvasi és Pururavas* esetében). Látványos illusztrációként: egyszer azt mondja Szabó Lőrinc, egy extatikus versének kommentárjaként, nyilván az élmények lebecsüléseként, a versek független autonómiájának biztosítékaként, hogy „most látom csak, mennyire eltúloztam minden szerelmi élményemet”, másszor, egy futó szerelmi kaland alkalmából, alighanem a lélek közvetlen ihletettségének feltételezésekként, hogy „kapcsolatunk mégsem lehetett egészen lélek nélküli, másképp nem kaphatta volna meg ennek a versnek a túlzásait”. A kettősség fennáll, a költő részéről végső döntés nincs, sőt még az is valószínű, hogy nem is lehet. Lám, a költő, egyszerű emlékezései és bonyolult önmegfogalmazásai során, ugyanazon dilemmák közt vergődik (noha az épp adott pillanatokban valószínűleg nem is látja őket!), melyeket a költészettan századok óta pörget ujjai körül! S ezután már csak az a végpont következhet, mely a költői dicsekvésnek vagy alázatnak egyaránt nagy gesztusaként tudható be: a költő sokszor maga sem tudja, minek köszönheti, hogy meg tudta írni művét, a maga által is elismert remekművet (a több példa közül csak egy, a *Valami örök* című vers kapcsán: „A legérdekesebb versnek és megoldásnak tartom az egész kötetben. Teljesen zenei valaminek, megfoghatatlannak, légiesnek....Nem értem, hogyan tudtam megírni!”)⁷

7. Igen, igen, pontosan ennek a „nem értésnek”, „érthetetlenségnek”, ám minden-áron-érténi-akarásnak (vagyis „másodlagos birtokbavételnek”, „újraéltetésnek”, „újraéltetésnek”) az erőfeszítéséből születik ez a „könyv a könyvben”, az életmű-keret, amiből mindazonáltal egy állig felöltözött Szabó Lőrinc néz ránk. Tündökvé? Rezigálatlan? Szomorúan? A halhatatlanulni akarók mohóságával? Nem látni, mert eltakarják a „ruhák”. SZÁ

(Te meg a világ) A kommentárgyűjtemény a legfényesebben bizonyítja (ha tetszik, most már nemcsak a versek, hanem a költő becsületszava által is) Szabó Lőrinc költészetének analitikus jellegét. Ama filozófiai pillantás, mellyel Szabó Lőrinc a világot nézi, látja, átlátja, az individuális és szociális lelki jelenségek kérlelhetetlen felboncolását követeli meg: a könyörtelen, nagyon sokszor szenvtelen igazságkeresés a dolgok, személyek, a saját és nem saját lélek szételemzését kéri számon és hozza létre. Az e könyvben megfogalmazódó (vagy rejlő) költészetfelfogás tökéletesen párhuzamos a versek intencióival: aminthogy a Szabó Lőrinc-i lírának legnagyobb szemléleti újítását alighanem a kisjelentőségű, mindennapi tárgyiasságoknak és jelenségeknek közvetlen létfilozófiai jelentéssel való ellátásában, valamint az egyes tárgyaknak, jelenségeknek, a tárgyiasított saját léleknek, a saját képére formált külvilágnak radikális, principiális felbontásában és aprólékosan variatív körülírásában találhatjuk meg, úgy e kommentársorozat is a szinte orvosi felbontásokban, a metsző megfigyelésekben és kimondásokban excellál. A tárgy itt: a saját élet, a saját költészet. A költő a konvencionális erkölcsi és esztétikai ítéletektől itt ugyanúgy, ugyanolyan individuális göggel szabadítja fel magát, mint verseiben: a kimondhatóságnak (ha nem is nyelvfilozófiai, hanem csak szociális értelemben) állandóan a határait súrolja. Az a rengeteg kínos történet, a sok borzasztóan nehéz, gyakran megoldhatatlan, legtöbbször megoldatlan pszichológiai és erkölcsi csapdahelyzet, mely a versek világát keretezi (s mely bizonyára kiválóan kielégíti az olvasóközönség egy rétegének pletykaéhségét)⁸, tulajdonképpen nem is lélektani érdekessége (vagy kétségtelen kultúrtörténe-

8. A pletykaéhség túl az őszinte, szenvedélyes érdeklődést is. Aki egyébként igazán tisztán akarja látni a költő beteljesült, kiteljesedni nem tudható szerelmének történetét, az lapozza fel a Kortárs 1980. májusi számát. Ott megtalálja azt a feljegyzést, amelyben a költő „a tragikus vég pillanatában, a temetés utáni napon huszonegy, kézzel írt lapon összefoglalta Vékes Endre számára a huszonöt év külső életrajzi eseményeit”. Ugyancsak itt olvasható V. Korzátí Erzsébet Szabó Lőrinchez írott néhány levele és verse. Talán a könyvhöz kíváncsított volna függelékül – a versek, az életrajzi kommentár és a szerkesztői jegyzetek mellett, negyedik dimenzióul. Akkor persze a fényképeket hiányolnák egyesek. (Ott azok is vannak.) Akinek a könyv és a folyóirat-közlemény után a megindultság nem vette el teljesen kedvét a frivol hangütéstől, azt mondhatná: a 40-50 évvel ezelőtti pletykákra való éhség neve: történelmi érdeklődés. TA

ti becse) okán tanulságos, hanem megírásának módja miatt: Szabó Lőrinc még vallomásaiban is úgy analizálja szét saját életét, mintha a tőle megszokott módon, versben tenné. Egymás mellé kerülhet így, értékelés nélkül, gőg, sértettség, dicsvágy, „objektív” értékítélet, düh, szerelem, szerelmi sértettség, érdem, szegény stb. – mindez egy olyan elemzendő szintre lesz összehozva, amelyen a súlyos személyes érintettség csak mint kiindulópont, nem pedig mint végcél szerepel⁹. Hogy lélektanilag milyen tanulságok vonhatók le e műből, annak megítélése nem e cikk feladata. Hogy alkotáslélektanilag csak újabb rejtélyeket hoz napvilágra, az kétségtelen – pl. vajon hogyan magyarázható, akár a mindennapi lélektan, akár a művészetpszichológia terén az olyan jelenség, hogy a költő, őszinte, mély gyászában, gyászversek sorozata közben, költői versenybe bocsátkozik barátjával, vajon melyikük tudja érzékletesebben megörökíteni a szeretkezés élményét, s versenyversét beiktatja a siratóciklusba? Nem is a magyarázat lényeges itt, hanem maga a tény: a költő *nem hallgatja el*, milyen volt is valójában, nem kendőzi el, hogy a költészet nem csak a legnemesebb anyagokból és jellemekből építkezik – csak rögzít és eleméz, s elemzései során minden elemző állítását kérdésbe fordítja át. A költő nem pszichológiai értelemben dönt önmagáról és írásáról; hihetetlen, átlag feletti individuális önkénye a versírás aktusában megalázkodik, s – maga számára sem érthető módon – felmagasztosul. Ahogy a *Napló* írja: „És mégis dolgoztam! Feleségem szerint szörnyeteg vagyok, érthetetlen ember. Én sem értem, hogy sikerült újabb *Tücsköket* írnom, már 39 darab van! Testem vacak, szívem egész hitvány, alig reszket, lelkem gyenge és ájult, a szellemem azonban, vagy annak is valami központi kis része, magva, pusztíthatatlan¹⁰: ez tartott, ez fogott, ez irányít! Ez írta a verseimet is...”

(...a nagy kék réten...) Szabó Lőrinc egész életében, egész költészetében, végig, csak önmagát tematizálta – analizálta. Ezért lehetett képes arra, hogy többször élje végig ugyanazt, többször fusson neki ugyanannak a feladatnak. Ha meglepődünk tehát azon, hogy néhány nem jelentéktelen versét a sorban megelőzőhöz viszonyítva egyszerűen „ugyanannak” titulálja, gondoljunk arra, hogy ő megtette azt a nem gyakori gesztust is, mellyel gyökeresen átírta ifjúkori költeményeit: úgy látszik, nem csak költészetének egészére korlátozta ihletének egységét, hanem megpróbálta az egyes esetekben is konzerválni. Egy verset újraírni – ez azt jelenti: újra behelyezkedni abba a helyzetbe és világba. Egy saját költészetet a pálya végén újra végig-elemezni – ez azt jelenti, mindig is benne élni, megszakítás és radikális váltás nélkül. Ez a pálya tehát, elvileg, soha le nem zárható, ez a költészet abba nem hagyható – csak a halál vethet neki véget. Egy nagy művet tehát a halál élményével kell befejezni, s ha ez az élmény (már természetéből következően) meg nem írható – hát ki kell találni. Így jut el Szabó Lőrinc, élményköltészetével, tárgyiaságával együtt, a *Tücsökzene* végén (első és második változatában egyaránt; ugyanígy a *huszonhatodik* évben) költészetfelfogásának leglogikusabb következtetésével a megtervezett tiszta fikcióhoz, Az elképzelt halálhoz: s a halálnak (hangozzék bármily paradoxus is) fiktív élményével zárja kompozícióját. A költő e versével, e gesztusával is, mint egész költészetével, kommentársorozatával is, csupán egy dolgot állít: a költészetben „...egyszerre isteni / biztonságba hal földi tudatod, / s a nagy kék réten kezdik mennyei / tücsökzenéjüket a csillagok”.

9. A könyv tucatszerű érzékletes példával színezi művelődéstörténeti tudásunkat, tudniillik hogy a napilapban közölt verseket mennyire sokan olvasták. Az Éjféli közbülső című versnek nem is a keletkezéstörténete érdekes („Közel az Erzsébet-híd budai hídfőjénél volt randevüm. Az illető valamiért nem jött el. Ellenben hideg jégeső szakadt a nyakamba. Vakutában menekültem előre és egy kiskocsmába vetődtem be...”), hanem az utóélete. A vers hűsvétkor jelent meg a Pesti Naplóban. A benne szereplő Háromcsőrű Kacsát még aznap felkapta a pesti polgárság. „Még aznap további telefonok, este pedig autós vendégek érkeztek ebbe a füstös, piszkos, büdös kocsmába...” Akkor lett a forgalom, hogy ki kellett bővíteni a helyet, az újramegnyitásra meghívták a költőt is. A vers a falon, bekeretezve lógott. „Szóval én itt egy hatalmas közgazdasági fellendülést idéztem elő.” (I. 600. o.)

A Varázsló illatok közlése után: „felkerekedett a budapesti illatszeresek valamilyen szakmai közlönyének a szerkesztője, és megköszönte, hogy úgy megbecsültem őket. És a verset ők is leközölték.” (I. 618. o.) TA

10. A Képzelt képzelettel című nevezetes versről megtudjuk, hogy Erzsike leveles kofferéből került elő, a halála után; Hévízről írta neki a költő, valószínűleg 1948-49 telén. „Danténak a Pokol-ban van egy sora, melynek írás közben kikérülhetetlenül eszembe kellett, hogy jusson. Vergiliusról, a vezetőjéről mondja benne Dante, hogy »Gondoltam, gondolja, hogy gondolom.« Vagy pedig »Azt hiszem, azt hiszi, hogy azt hiszem.« Valami ilyesféle lehet. A helyzet, hogy tudniillik rajta át szűrve voltam csak kíváncsi a magam lelki tartalmára, természetessé tette, hogy mintegy próbáljam én is megoldani a dantei gondolatot; én a magam megoldását szebbnek tartom.” (II. 77. o.)

Végtelen és kendőzetlen öntudat árad a lapokról: egyszerre helyénvaló, mégis féken tartott öntudat. Gőg egy csepp se. TA

Harc a középért

VLADIMÍR MACURA

Középen lenni a nemzeti ébredés, a reformkor óta a cseh ideológia klasszikus kellei közé tartozik. Az elképzelés gyökerei nyilvánvalóan Herderig nyúlnak vissza, ki a legfőbb értéknek az „arany középszer adományát”, azt a „szerencsés középpontot” tekintette, ahol az ellentétek kiegyenlítődnek, a szélsőségek harmóniába rendeződnek. Herder középpontja már az eljövendő hegeli szintézis előképe volt – még bármiféle haladás, valahonnan valahová tartó fejlődés nélkül. A formálódó cseh társadalom olyan hasznos értékek után nyújtózott, melyek alkalmasnak látszottak a „csehség” ingatag épületének aládúcolására. A közép kitüntetett tisztelete, kisarjadva a régi mitológiai elképzelésekből, szinte kínálta magát a hasznosításra.

A „közép”, szavatulva egy magasabb értéket, ideális arányban vegyítve az ellentétes minőségeket, egyúttal azt is lehetővé tette, hogy a csehek (s rajtuk keresztül általában is a szlávok) a kies perifériáról átkerüljenek a kultúra, a történelem centrumába. Mert cseheknek (cseh-szlávnak) lenni annyit jelent, mint az „antik kultúra” és a „germán világ” közt helyezkedni el – olyan nemzetként, mely „nyelvben a némettel és a göröggel egyként rokon, jelenleg, de tán korábban mindig is közöttük lakozott”. Csehek lenni annyit tesz, mint a klasszikus és a modern mezsgyéjén a kultúra centrumában állni (miként Kolář megverselte: „Középtűt a görögnek és a britnek / tündököl majd nevünk a csillagokkal teli világ boltozatán.”).

Földrajzilag persze mindez Európa középpontjának a megragadását jelenti. Hogyha Palacký szavaival „Európa közepének, szívének” nyilvánítjuk magunkat, egyúttal az egész kontinens legfontosabb szegletét kaparintjuk meg. Ezzel viszont az is együtt jár (persze a deklaráció síkján), hogy az európaiság lényegévé lépünk elő: „ha nem is vallási, nemzeti és állami harc nélkül, de a megújult európai élet erőinek gyűjtőpontjában helyezkedünk el”, abban a termékeny „egyesülésben és találkozásban, ami a római, a német és a szláv elemek” természetes kölcsönhatásaként jött létre.

E taktikának köszönhetően nőtt meg az osztrák monarchiában a lesajnált cseh tartományok jelentősége. Hisz’ a közép felmagasztosítható akkor is, ha a jelen mégoly dicsőtelen. A tegnap még lenézett nemzet hirtelen „Európa szívében rózsaként virít”, s „magja és kútfeje az egész Európát behálózó műveltségnek”. A Közép-Európa-elképzelés cseh forrásai valahol itt erednek, nem Milan Kundera briliáns esszéiben vagy mai történelemszövegeink tanulmányaiban.

A baj csak az volt (és maradt), hogy a cseh hazafiak nem egyedül tartották igényt a középső helyre. Kezdetből

fogva más, főleg német pályázók törekvéseibe ütköztek. A németek, kezdve F. L. Jahnnal, aki saját népét azonosította „Európa közepének becses ősi nemzetével” (*Mittelvolk*), egészen Richard von Weizsäckerig („Mi, németek, e kontinens közepén”) ugyanerre a szerepre pályáztak. A legendás „ezredévi küzdelem” csehek és németek között így egy lényegében szimbolikus alkudozás síkján is zajlott; kié Közép-Európa, ki „középsőbb”? A különös az volt, hogy a két fél többnyire úgy tett, mintha nem tudna egymásról.

A közép mítosza számunkra most is mindennapi kenyér. A hétköznapi szóhasználatban nem tudatosul, hogy az olyan kitételek, mint hogy „Csehország Európa közepén fekszik”, vagy hogy „a kis Csehország kultúrája az európaiság alapvető tényezője” mindig ideológiától terhesek.

Ez az ideológia – akár tudományos érvelés, akár a hétköznapi magától értődősége áll mögötte – arra késztet, hogy elhiggyük saját kivételes mivoltunkat. Pedig hát valóban nem ott van-e mindig a „közép”, ahol magunk is vagyunk, ahonnan a dolgokat megítéljük? Van nemzet a világon, mely ne érezne magát „középen”, a hatások és befolyások keresztútján: az oroszok Európa és Ázsia között, az amerikaiak a kultúrák „melting pot”-jában, a kínaiak a „Középső Birodalomban”?

A „közép mítosza” az utóbbi időben nálunk egy új, szkeptikus (bár másrészt mozgósító erejű) mítosszal, a „visszatérés Európába”-mítosszal csapott össze. Úgy tűnik, mintha nem strázsálnánk tovább kedvenc középpünkö, és bevallanánk periferikus helyzetünk. Nem Európa közepén vagyunk, most kell felzárkóznunk Európához. Am ekkor a másik irányból, keletről diadalkiáltás harsant. Egy kis szlovák faluban, melynek nevét is alig vagyunk képesek megjegyezni – ám „Európa legközepén” –, örömtűzek gyűltak a függetlenség kikiáltása alkalmával. A szlovákok „beletráptak” a mi középpünköbe! Ami annál is inkább kínos, mivel az ő „közepük” nem egy absztrakt, elképzelt pont, hanem Európának valóban a „földrajzi közepe”. Kihívást jelent ez a mi Európa-közepünknek, melyet a turistatérképeken Marienbad környékére szoktak berajzolni.

Szerencsénkre leemelhetünk a polcra egy kézikönyvet, amely olyan kis népek életéről szól, melyeket még nálunk is jobban sújtott a történelmi balsors. (*The Baltic States. A reference book*, Tallin–Riga–Vilnius, 1991.) Felülve a 175. oldalt, megkönnyebbülve olvassuk: „A Litván Köztársaság Európa közepén fekszik. A kontinens földrajzi középpontja Kelet-Litvániában található, Bernotai közelében, Vilniustól 25 km-re északra...”

Nyilván a számszakilag igazolható, vitathatatlan, egyetlen közép.

FORDÍTOTTA BERKES TAMÁS

A szerző prágai irodalomtörténész. (*Zápasy o střed*, in: Masarykovy boty, Praha, 1993).

2000 ESTEK

1993. december 16-án csütörtökön pontban este hét órakor **DALOS GYÖRGY** író, költő, műfordító, (német nyelvű) televíziós személyiség, a női nem egyik legnagyobb csodálója lesz a vendég és a főszereplő. Meg fogjuk kérdezni tőle, hogy milyen az igazi szennyes, hogy volt-e világvisszhangja 1985 című regényének, hogy mi lett az öreg Kossuthról szóló könyvével, hogy mikor diktált utoljára orosz partizánregényt magyarul magnóba. Ha a hangulat kellően felforrósodik, nem kizárt, hogy meg fogjuk kérni, hogy szavalja el a 6:3-as győzelem örömeire szerzett versét, s énekelje el „A Tel-Aviv-i nénikém” című kuplét először magyarul, aztán oroszul.

A 2000 Irodalmi és Társadalmi Havi Lap szalonja decemberben is díjtalanul nyitva áll a szellemre szomjazók előtt, a bevett időpontban, a hónap harmadik csütörtökjén, a megszokott helyen, a Merlin Színházban, (Az V. Gerlőczy utca 4. alatt, fent, az első emeleten.)

URBI és ORBI*

*Ezt a rovatot NEM BUDAPESTI olvasóinknak ajánljuk, akik gyakran küzdenek időzavarral — kevesüknek volt módja a várost ilyen módjára élvezni és megszeretni.

Reggeli a hajnali vonatról lekászálódva:

Ha a Keletiben, akkor csak a Garay téri piac ajánlható, 3 perc. Gyümölcs, lacikonyhák, merengés (ugye nem lehet, hogy Konrád nem erre felé írta *A látogatás*!). Ha a Nyugati, akkor a McDonalds, a grandiózus létesítmény, a valamikori előkelő vasúti étterem helyén. Ha a Déli, akkor a metróbejárat mellett, a lépcső alatt, még le is lehet ülni. De leginkább át kell jönni Pestre...

Pesti lapnak hozott cikk nyugodt befejezése:

Ehhez kávéház kell, alighanem az Andrássy úti Művész (27. szám, az Operával szemben.) Sajnos, újabban csak 9-kor nyit, akárcsak a Gerbeaud, a Vörösmarty téren. Már 7-től nyitva viszont a Café Ipoly, a XIII. Pozsonyi út 28-ban. Friss, tiszta posztmodern enteriőrben friassen nyomott narancslé, rendes olasz kávé. (És szó lehet még az Oktogonon a Burger King étteremről. Annak második emelete csendes, és ragyogó kilátás nyílik onnét a Körút legszebb házára, amely pontos mása a firenzei Palazzo Strozzié. Emenetkor csodáljuk meg Lakner László vízióját a modern Budapestről, s merengünk el különös történetén (oda van írva egy kis táblára.)

Könyvtár délelőtt, a fenti célra:

Talán a „Gorkij”, az Erzsébet-híd tövében (V. Molnár utca 11.). Ne tévesszen meg senkit, hogy most Országos Idegennyelvű Könyvtárnak hívják, és hiányzik a szoborfülkéből a névadó szobra. A földszinten jobbra a kölcsönző, balra a ruhatár. Az olvasóterem és a katalógusok az első emeleten. Gazdag szabadpolcos folyóirat és kézikönyvtár. Az üveg tetőn gerlék tüpegnek. Jó nyelvi laboratórium és hangstúdió. A távozáskor hajtsuk fel a kókusz lábtörlőt, az van a kőbe öntve: SALVE. A Katolikus Legényegylet volt valaha.

Törkép mindenképpen kell, akármilyen „jól” ismerjük a várost. A legjobb kétségtelenül a Budapest Atlasz legújabb kiadása, fehér spirális kötéssel. Használjuk gyakran a 33. és 34. térképszelvényt, a város belső területének talán legteljesebb ábráját, ahol a házszámok is ott vannak minden sarkon.

Vadászat könyvjúdoság után. Ha irodalom, érdemes nagy boltba menni, például az Írók Boltjába, (VI. Andrássy út 45.) Itt két információs pult is van. Gyakran van könyvpremier. Mindenki izgatottan várja, ki tudja megvenni a boltot. A dolgozók, úgy hírlík, nem tudták.

A tizenkét legjobb antikvárium (a 2000 szerint):

Borda (VII. Madách Imre tér 5. II. emelet, csak kedd és csütörtök délután, T 142-2086.), Font (VI. Andrássy út 56. T 132-1646.), Kárpáti és Szőnyi (V. Szent István körút 3., T 111-6431.), Kollin (V. Bajcsy-Zsilinszky Endre út 34. emelet, T 111-9023), Forgács (V. Stollár Béla utca 8., T 111-6874.), Ráth Mór (II. Margit körút 44. T 201-6793.), Ex Libris (V. Kálmán Imre utca 16.), Uránia (VIII. Népszínház utca 23.), Honterus (V. Múzeum körút 35.), Horváth (VI. Andrássy út 76.), Óbuda (III. Lajos utca 49/b.), „A Bagolyhoz” (V. Váci utca 28.).

Három találkahely Pestre szakadt ifjúkori szerelemmel, télen:

nagy hely kell hogy legyen, hogy messziről is lásson minket, ne ijedjen meg hirtelen. Legyen új, vagy előkelő hely, ahová nem szokott járni. A legjobb erre a célra az Atrium Hyatt szálloda belső terasza, „tudod, a repülő alatt” (az első magyar repülőgép lóg a mennyezetről, 1903-ból, a Dunaparton, a Lánchídnál); esetleg a vadonatúj Francia Intézet belső udvarra néző, Café l'Orient Express nevű kávéháza, az első emeleten (I. Fő utca 17.) csak hétköznap, reggel 9-től este 9-ig, vagy az utolsó program végéig; a Lukács Cukrászda „parancsnoki hídja”, a lépcső tetején, ahonnan be lehet látni mindkét termet (VI. Andrássy út 70.) Beszélgetés közben el lehet ejteni, hogy az ötvenes években zárva volt a közönség számára, itt volt az ÁVO kintája. Szombaton és vasárnap zárva.

Egy szobor: új, komplex szobor és pad, az Arany János utcai metrómegállónál. A teret Podmaniczky Frigyesről, „Budapest völgygyérőit” nevezték el. Az ő kicsiny, pofaszakállas alakja látható mostmár a tér közepén, a posztmodern azúrban pompázó pad fölött, kezében a híres nevezetes Adami-szobor, a Városvédő Pallas Athéné. Hogy mivel védi a várost, ha kezében nincs ott attribútuma, a lándzsá? Nyilván a szó erejével, mint Ráday Mihály — az ő műsorának címére utal az ellopott lándzsá... (Kő Pál, 1991.)

Angol könyvesbolt egy volt közérten:

Bestsellers. (V. Október 6. utca 11., szombaton is, este 6-ig.) Mr Lang egy szót se tudott magyarul, amíg el nem határozta magát, hogy boltot nem vesz. Még mindig van az egyik polcon egy üveg ital: ez „valahol” élelmiszerbolt. A tulajdonos magyar kiejtése (is) gyönyörű: szereti mondani: „előprivatizációs eljárás”. Magyar irodalmat is lehet kapni

angolul, például a „Macskakő” című Lengyel Péter-opust, karácsonyra, külföldi barátunknak.

Hat hely, ahová meg lehet hívni vacsorázni velem együtt Pestre jött cimborámat, és nem kerül egy havi fizetésbe:

Ceendes (V. Múzeum körút 13. T 117-3704.), Építész pince (VIII. Ötpacsirta utca 2. T 138-2759.), Kerék (III. Bécsi út 103. T 188-6517.), Fészek Művész Klub (VII. Kertész utca 36. T 122-6043.), Tükör (V. Hold utca 15. T 131-1931.), Korona Passage Palacsintabár (V. Kecskeméti utca 10-12, a szálloda földszintjén, T 117-4111.)

Három találkahely, pesti szakmabeli ismerőssel.

Angelika Cukrászda (I. Bathányi tér, a Szent Anna templom mellékhelyében). Boltozatos, soktermű hely, a vendégek többségéről süt a „nemes konzervatívizmus”. Azért is ide kell jönni, mert küszöbön áll visszaadása a katolikus egyháznak. De szóba jöhet még a Szépművészeti Múzeum frissen megnyitott alagsori posztmodern kávézója, vagy a Várnegyed-beli Litea könyvesbolt (I. Fortuna utca 4., az udvarban). Neve az irodalom és a tea szavak keresztezéséből ered. Télen oda lehet bújni a cserépkályhához.

A karácsonyi bevásárlás során érdemes elvetődni a legszegényesebb bizományiba, ahol az ízléstelenség oly fokon üli torát, hogy az már megkapó. A leginkább ilyen hely: VII. Hernád utca 7. (Garay utca sarok, metró: Baross tér.) De ha komolyan vesszük a bevásárlást, el kell menni a

Nagykőrösi úti használtcikk-piacra,

az „Ecsere” amely a XIX. kerületben van, az M5-ös kivezető szakaszánál, az első felüljáró előtt. (54-es autóbussz, Hofherr utcai megálló.) A legócskább holmitól a bécsi belváros régiség-színvonaláig minden. A farmernadrág-kereskedés tovább virágzik, tíz évvel azután is, hogy elmúlt a hiány. Szombaton a legnagyobb forgalom: az igazi nyencnek már reggel fél nyolckor kint vannak. A férfi vécé elé ki van írva, „Pecunia non olet”, s bent önmegreflexív újsákvágás lóg a falikagylók fölött. Az utolsó pillanat régi Sokol rádiót venni, melyet két összegumizott 4,5 voltos elem táplál. Alkudni muszáj.

Idézet. „A kettős könyvelés az emberiség egyik legmagyszerűbb leleménye, s kíváncsi, hogy használtassék minden háztartó gazdaságban JOHANN WOLFGANG GOETHE.” (Lózung földszinti osztályterem falán, közigazgatási szakközépiskolában, a bejáratától jobbra, látható sötétedés után: VII. Wesselényi utca 38.)

Simplicissimus